

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кафедра тактико-спеціальної підготовки

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

**з дисципліни «ОСНОВИ ОХОРОНИ ПРАЦІ, ОХОРОНА ПРАЦІ В
ГАЛУЗІ, ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ
(ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ) »**

Для слухачів факультету
заочного навчання працівників
поліції

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготував Казначеев Д.Г – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки ФПФППД Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Грибан В.Г., доктор біологічних наук, професор

Бодирев Д.А., начальник Тренінгового центру ГУНП України в Дніпропетровській області

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри тактико-спеціальної підготовки ФПФППД

“01” _серпня 2016 р.,
протокол № 26

**ТЕМА № 1. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ
ПРАЦІ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Законодавча та нормативна база з питань охорони праці.
2. Державне управління охороною праці.
3. Державний нагляд і громадський контроль за охороною праці.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
6. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
8. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. -К.: Знання, 2006. -397 с.
9. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
10. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
11. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
12. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
13. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з основними законодавчими актами про охорону праці в Україні, основними положеннями Закону України «Про охорону праці», а також організаційними основами в цій галузі. Передусім, визначити органи, що здійснюють державне управління охороною праці в Україні, їх компетенцію та повноваження, а також органи державного нагляду й громадського контролю.

Звернути особливу увагу на функції Міністерства внутрішніх справ України в галузі охорони праці, яке здійснює єдину науково-технічну політику в галузі охорони праці, розробляє та реалізує комплексні заходи поліпшення умов і охорони праці, здійснює методичне керівництво діяльністю підрозділів з охорони праці в підрозділах Національної поліції, фінансує розробку й перегляд нормативних актів про охорону праці, організує та контролює навчання й перевірку знань з питань охорони праці, здійснює внутрішньовідомчий контроль за станом охорони праці в підрозділах Національної поліції.

ВСТУП

Трудова діяльність є найважливішою формою взаємодії людини з навколишнім середовищем, яка реалізується в планомірному процесі праці. Праця – це заздалегідь осмислений процес свідомої діяльності людини з урахуванням її досвіду, матеріальних і духовних потреб.

У ст.3 Основного закону України сказано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є в Україні вищою соціальною цінністю». У ст.43 Конституції України уточнюється, що «кожний має право на нормальні, безпечні і здорові умови праці...». На жаль, під час виконання службових обов'язків трапляються нещасні випадки, що нерідко призводять до загибелі людей або втрати ними здоров'я чи працездатності.

Держава створює умови для повної зайнятості працездатного населення, рівні можливості для громадян у виборі професії й трудової діяльності, затверджує програми навчання, підготовки і перепідготовки працівників. Реалізація цих прав здійснюється через виконання вимог, викладених у законодавчих актах з питань охорони праці.

1. ЗАКОНОДАВЧА ТА НОРМАТИВНА БАЗА З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Основні законодавчі акти про охорону праці

Законодавство про охорону праці складається із Закону України "Про охорону праці", Кодексу законів про працю України, Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Нормативно-правові акти з охорони праці - це правила, норми, регламенти, положення, стандарти, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання.

Нормативно-правові акти з охорони праці призначені для уточнення, поглиблення та конкретизації положень законодавчих актів з питань охорони праці, а також регламентації вимог безпеки щодо виробничого середовища, трудового процесу, виробничого устаткування, знарядь праці, засобів захисту працюючих, порядку ведення робіт тощо.

Нормативно-правові акти з охорони праці переглядаються в міру впровадження досягнень науки і техніки, що сприяють поліпшенню безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, але не рідше одного разу на десять років.

У ст. 43 Конституції України записано: "Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується", "Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом"; "Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється".

"Кожен, хто працює, має право на відпочинок" (ст. 45 Конституції України). Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

У тексті ст. 46 Конституції України наголошено на тому, що "громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом".

Основним законодавчим документом у галузі охорони праці є Закон України "Про охорону праці", дія якого поширюється на юридичних та фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, та на всіх працюючих.

Основні положення Закону України "Про охорону праці"

З набуттям незалежності Україна перша серед республік колишнього Союзу прийняла 14 жовтня 1992 р. Закон України "Про охорону праці". Цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, на належні, безпечні й здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні.

Охорона праці - це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Державна політика в галузі охорони праці базується на принципах:
 пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці;

підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці;

комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля;

соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності;

адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану;

використання економічних методів управління охороною праці, участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству;

інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;

забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях;

використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

Для реалізації цих принципів було створено Національну раду з питань безпечної життєдіяльності населення при Кабінеті Міністрів України, Держгірпромнагляд та його територіальні органи, Фонд соціального страхування від нещасних випадків, Національний науково-дослідний інститут промислової безпеки та охорони праці, навчально-методичні центри. Розроблені та реалізуються загальнодержавна, галузеві, регіональні програми покращення стану безпеки, гігієни праці і виробничого середовища. В обласних і районних державних адміністраціях діють відповідні ради з питань безпечної життєдіяльності, а в центральних та міських органах виконавчої влади функціонують підрозділи, що займаються питаннями охорони праці. Великими накладками видаються нормативно-правові акти, наочні посібники, навчальна, довідкова та інша література з охорони праці. При Держгірпромнагляді створюються комп'ютерні мережі, опрацьовуються та впроваджуються автоматизовані інформаційні системи з найважливіших питань охорони праці.

Основні положення законодавства про працю

Основні положення законодавства про працю, що регулюють трудові відносини всіх працівників, відображені в Кодексі законів про працю України (КЗпП). Розглянемо деякі з них.

Громадяни України мають право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, причому оплата праці повинна бути не нижче встановленого державою мінімального розміру. Держава забезпечує рівність трудових прав усіх громадян.

Працівник реалізує право на працю шляхом укладання трудового договору.

Трудовий договір - це угода між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець зобов'язується сплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством і угодою сторін. Особливою формою трудового договору є контракт.

Трудовий договір може бути укладений на:

- невизначений термін (безстроковий);
- визначений термін, встановлений за погодженням сторін;
- термін виконання певної роботи.

Роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором.

До початку роботи працівника роботодавець зобов'язаний:

- пояснити працівникові його права і обов'язки та поінформувати під розписку про умови праці, наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу та про права працівника на пільги та компенсації за роботу в таких умовах;

- ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором;

- визначити працівникові робоче місце, забезпечити необхідними для роботи засобами;

- проінструктувати працівника з питань охорони праці, виробничої санітарії, гігієни праці й протипожежної охорони.

У процесі трудової діяльності працівників роботодавець зобов'язаний:

- правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці;

- забезпечити трудову і виробничу дисципліну;

- неухильно дотримуватись законодавства про працю і охорону праці;

- уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту.

У свою чергу працівник зобов'язаний:

- своєчасно і точно виконувати законні розпорядження роботодавця;

- виконувати доручену йому роботу особисто, не передоручати її іншій особі, за винятком випадків, передбачених законодавством; працювати чесно і сумлінно;

- дотримуватись трудової та технологічної дисципліни, вимог нормативно-правових актів з охорони праці;

- дбайливо ставитись до майна роботодавця.

Роботодавець має право відсторонити працівника від роботи у разі:

- появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

- відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони;

- в інших випадках, передбачених законодавством.

З метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників та роботодавця між ними укладається колективний договір. Від імені працівників (трудового колективу) право укласти колективний договір надається, як правило, профспілковому комітету підприємства. Термін дії колективного договору - один рік. З-поміж інших питань до колективного договору належать питання охорони праці. Сторони, які підписали колективний договір, щорічно в строки, передбачені договором, звітують про його виконання.

КЗпП запроваджена нормальна та скорочена тривалість робочого часу. Нормальна тривалість робочого часу працівників не перевищує 40 год. на тиждень. Скорочена тривалість робочого часу встановлюється для:

- працівників віком від 16 до 18 років - 36 год. на тиждень;

- осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють під час канікул) - 24 год на тиждень;

- працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, - не більше як 36 год на тиждень.

Працівникам надається перерва для відпочинку і харчування тривалістю не більше двох годин. Така перерва не враховується в робочий час. Час початку і закінчення перерви регламентується правилами внутрішнього трудового розпорядку. Працівники використовують час перерви на свій розсуд. На цей час вони можуть відлучатися з місця роботи.

Конституція України (ст. 24) на вищому законодавчому рівні закріпила рівність прав жінки і чоловіка. Разом з тим, трудове законодавство, враховуючи фізіологічні особливості організму жінки, інтереси охорони материнства і дитинства, встановлює спеціальні норми, що стосуються охорони праці та здоров'я жінок.

Відповідно до ст. 174 КЗпП забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт з санітарного та побутового обслуговування).

Забороняється також залучати жінок до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує чинні для жінок норми. Міністерство охорони здоров'я України 10 грудня 1993 р. видало наказ №241, яким встановлені граничні норми підймання і переміщення важких речей жінками:

- підймання і переміщення вантажів при чергуванні з іншою роботою (до двох разів на годину) - 10 кг;

- підіймання і переміщення вантажів постійно протягом робочої зміни - 7 кг.

Сумарна маса вантажу, який переміщується протягом кожної години робочої зміни, не повинна перевищувати: з робочої поверхні - 350 кг; з підлоги - 175 кг.

Залучення жінок до робіт у нічний час (з 22.00 до 6.00) не допускається, за винятком тих галузей народного господарства, де це зумовлено необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід (ст. 175 КЗпП).

У законодавчих актах про охорону праці приділяється значна увага наданню пільг вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років. Таких жінок забороняється залучати до роботи у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні, а також направляти у відрядження (ст. 176 КЗпП). Крім цього, жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучатися до надурочних робіт або направлятися у відрядження без їх згоди (ст. 177 КЗпП). Вагітним жінкам відповідно до медичного висновку знижують норми виробітку, норми обслуговування, або їх переводять на іншу роботу, яка є легшою і унеможливорює вплив несприятливих виробничих чинників, із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою (ст. 178 КЗпП).

Відповідно до Закону України "Про відпустки" (ст. 17) на підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 126 календарних днів (70 днів до і 56 днів після пологів). Після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами за бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та додаткова неоплачувана відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею шести років. Час цих відпусток зараховується як у загальний, так і в безперервний стаж роботи і в стаж за спеціальністю (ст. 181 КЗпП).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, найважливішими надбаннями Закону України "Про охорону праці" є:

- запровадження норм прямої дії щодо порядку організації охорони праці безпосередньо на підприємстві, в установі, організації будь-якої форми власності; чітке визначення функцій, обов'язків, прав, відповідальності роботодавця і конкретних посадових осіб та працівників; забезпечення визначених Законом основоположних складових частин системи управління охороною праці на виробничому рівні;

- зміцнення позиції та підтвердження вагомого статусу служб охорони праці щодо прав і повноважень працівників цих служб, їх підпорядкування безпосередньо керівникові та прирівнення до основних виробничо-технічних служб підприємства, необхідність створення служб охорони праці як на підприємствах, так і в усіх органах управління, включаючи місцеві державні адміністрації;

- визначення вагомого місця та ролі колективного договору підприємства у вирішенні завдань охорони праці, забезпечення прав і соціальних гарантій працівників;
- формування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- встановлення порядку створення в Україні власної нормативної бази з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища згідно з вимогами сьогодення, із урахуванням ринкових перетворень та необхідності забезпечення єдиних державних нормативів з охорони праці на рівні, не нижчому від міжнародних стандартів;
- визначення курсу на забезпечення неперервного якісного навчання населення з питань безпечної життєдіяльності та охорони праці, впровадження в усіх навчальних закладах системи освіти відповідної дисципліни; започаткування підготовки спеціалістів з охорони праці у технічних вузах країни;
- поширення принципів демократизму і гласності на сферу охорони праці, закріплення за відповідальними посадовими особами всіх рівнів та роботодавцями обов'язків щодо надання населенню країни або відповідного регіону вичерпної інформації про стан умов і безпеки праці, причини аварій, нещасних випадків, профзахворювань та про вжиті профілактичні заходи;
- забезпечення активної участі професійних спілок та інших громадських формувань у роботі щодо покращення охорони праці, створення можливостей щодо формування нових громадських інституцій: комісій з питань охорони праці підприємства, уповноважених трудового колективу з цих питань.

2. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ

Органи державного управління охороною праці, їх компетенція і повноваження

Державна політика в галузі охорони праці визначається відповідно до [Конституції України](#) Верховною Радою України і спрямована на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

Відповідно до Закону України "Про охорону праці" державне управління охороною праці здійснюють:

Кабінет Міністрів України;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Закон містить норми прямої дії, що визначають обов'язки, права та повноваження кожного з цих органів.

Кабінет Міністрів України:

забезпечує проведення державної політики в галузі охорони праці;

подає на затвердження Верховною Радою України загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища; спрямовує і координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо створення безпечних і здорових умов праці та нагляду за охороною праці;

встановлює єдину державну статистичну звітність з питань охорони праці.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, забезпечує проведення державної експертизи умов праці із залученням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, здійснює контроль за якістю проведення атестації робочих місць за умовами праці.

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України (Держгірпромнагляд України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці:

здійснює комплексне управління охороною праці на державному рівні, реалізує державну політику в цій галузі та здійснює контроль за виконанням функцій державного управління охороною праці міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування;

розробляє за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Фонду соціального страхування України, всеукраїнських об'єднань роботодавців та профспілок загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання;

здійснює нормопроектну діяльність, розробляє правила, норми, положення, інструкції та інші нормативно-правові акти з охорони праці або зміни до них та вносить відповідні пропозиції на розгляд центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у зазначеній сфері;

координує роботу міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, інших суб'єктів підприємницької діяльності в галузі безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;

одержує безоплатно від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів статистики, підприємств, інших суб'єктів підприємницької діяльності відомості та інформацію, необхідні для виконання покладених на нього завдань;

видає дозволи на початок виконання робіт підвищеної небезпеки та початок експлуатації (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки;

бере участь у міжнародному співробітництві та в організації виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, вивчає, узагальнює і поширює світовий досвід з цих питань, опрацьовує та подає у встановленому порядку пропозиції щодо удосконалення і поступового наближення чинного законодавства про охорону праці до відповідних міжнародних та європейських норм.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади:

проводять єдину науково-технічну політику в галузі охорони праці;

розробляють і реалізують галузеві програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за участю профспілок;

здійснюють методичне керівництво діяльністю підприємств галузі з охорони праці;

укладають з відповідними галузевими профспілками угоди з питань поліпшення умов і безпеки праці;

беруть участь в опрацюванні та перегляді нормативно-правових актів з охорони праці;

організують навчання і перевірку знань з питань охорони праці;

створюють у разі потреби аварійно-рятувальні служби, здійснюють керівництво їх діяльністю, забезпечують виконання інших вимог законодавства, що регулює відносини у сфері рятувальної справи;

здійснюють відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах галузі.

Органи місцевого самоврядування у межах своєї компетенції:

затверджують цільові регіональні програми поліпшення стану безпеки, умов праці та виробничого середовища, а також заходи з охорони праці у складі програм соціально-економічного і культурного розвитку регіонів;

приймають рішення щодо створення комунальних аварійно-рятувальних служб для обслуговування відповідних територій та об'єктів комунальної власності.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад забезпечують належне утримання, ефективну і безпечну експлуатацію об'єктів житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, додержання вимог щодо охорони праці працівників, зайнятих на цих об'єктах.

З метою координації діяльності органів державного управління охороною праці створюється Національна рада з питань безпечної життєдіяльності населення.

Система управління охороною праці (СУОП) - це сукупність органів управління підприємством, які на підставі комплексу нормативної документації проводять цілеспрямовану, планомірну діяльність щодо здійснення завдань і

функцій управління з метою забезпечення здорових, безпечних і високопродуктивних умов праці, запобігання травматизму та профзахворюванням, а також додержання прав працівників, гарантованих законодавством з питань охорони праці.

Створення СУОП здійснюється шляхом послідовного визначення мети і об'єкта управління, завдань і заходів щодо охорони праці, функцій і методів управління, побудови організаційної структури управління, складання нормативно-методичної документації.

У спрощеному вигляді будь-яку систему управління (керування) можна розподілити на дві підсистеми: таку, що управляє, і таку, якою управляють.

У свою чергу, в системі управління виділяють об'єкт, яким управляють та орган, який здійснює таке управління. Останній на основі аналізу отриманої інформації - зовнішньої (наприклад, наказу міністерства) або внутрішньої - про стан об'єкта розробляє і видає управлінську інформацію (наприклад, наказ по підприємству). Як правило, на великих та середніх підприємствах на підставі управлінської інформації деякий виконавчий орган (наприклад, керівники структурних підрозділів) здійснюють управлінську дію на об'єкт. У багатьох випадках орган, що здійснює управління, та виконавчий; орган об'єднують одним поняттям - суб'єкт управління.

До основних функцій управління охороною праці належать:

- прогнозування і планування робіт, їх фінансування;
- організація та координація робіт;
- облік показників стану умов і безпеки праці;
- аналіз та оцінка стану умов і безпеки праці;
- контроль за функціонуванням СУОП;
- стимулювання діяльності з охорони праці.

Основні завдання управління охороною праці:

- навчання працівників з питань охорони праці та пропаганда безпечних методів праці;
- забезпечення безпеки технологічних процесів, виробничого устаткування, будівель і споруд, виробничих приміщень;
- нормалізація санітарно-гігієнічних умов праці;
- забезпечення працівників засобами колективного та індивідуального захисту;
- забезпечення оптимальних режимів праці та відпочинку;
- організація лікувально-профілактичного та санітарно-побутового обслуговування працівників;
- професійний відбір працівників певних професій;
- удосконалення нормативної бази підприємства з питань охорони праці;
- планування роботи з охорони праці.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, у сучасних ринкових умовах лише комплексне управління охороною праці з боку держави, роботодавця та працівників здатне забезпечити

підвищення ефективності у цій сфері. У той же час, як свідчить практика на підприємствах, поодинокі заходи з охорони праці не дають необхідного ефекту, тому в даному питанні потрібний системний підхід, за якого заходи з охорони праці застосовуються виважено, взаємопов'язано, комплексно. З цією метою на підприємстві, з урахуванням його особливостей, розробляється система управління охороною праці.

Відповідно до Закону України "Про охорону праці" державне управління охороною праці здійснюють:

Кабінет Міністрів України;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Закон містить норми прямої дії, що визначають обов'язки, права та повноваження кожного з цих органів.

III. ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД І ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОХОРОНОЮ ПРАЦІ.

Державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Органи державного нагляду за охороною праці не залежать від будь-яких господарських органів, суб'єктів підприємництва, об'єднань громадян, політичних формувань, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, їм не підзвітні і не підконтрольні.

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

Професійні спілки здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників професійні спілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих дільницях, у цехах та інших структурних підрозділах або на підприємствах чи виробництвах фізичних осіб,

які відповідно до законодавства використовують найману працю, в цілому на період, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників.

Професійні спілки також мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектується, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам про охорону праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них, вносити роботодавцям, державним органам управління і нагляду подання з питань охорони праці та одержувати від них аргументовану відповідь.

У разі відсутності професійної спілки на підприємстві громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснює уповноважена найманими працівниками особа.

Дійове управління охороною праці можна здійснювати тільки за наявності повної, своєчасної й точної інформації про стан охорони праці на об'єкті. Одержати таку інформацію, виявити можливі відхилення від норм та правил з охорони праці, перевірити додержання вимог законодавства з охорони праці та виконання відповідних планів, програм, приписів, прийнятих рішень можна тільки на підставі регулярного та об'єктивного контролю. Тому контроль за станом охорони праці є найбільш відповідальною та трудомісткою функцією процесу управління.

Контроль за охороною праці може бути (мал. 1):

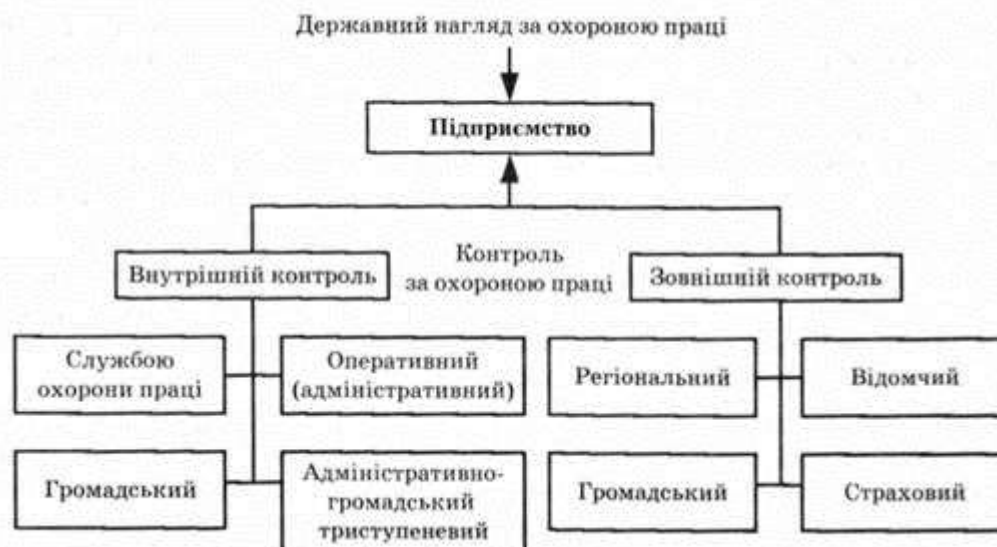
- відомчим, що здійснюється посадовими особами, повноважними представниками та службами міністерства або іншого центрального органу виконавчої влади, а також асоціації, корпорації, концерну або іншого об'єднання підприємств;

- регіональним, що здійснюється посадовими особами, повноважними представниками та службами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- громадським, що здійснюється виборними органами та представниками професійних спілок, інших громадських організацій;

- страховим, що здійснюється страховими експертами з охорони праці Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

- внутрішнім, що здійснюється в межах підприємства (установи, організації) відповідними службами, посадовими особами та громадськими інспекторами (уповноваженими трудових колективів) цього підприємства.

Мал. 1. Форми контролю за охороною праці

Надто важливе значення має внутрішній контроль, який на відміну від інших видів контролю здійснюється значно частіше та від дієвості якого залежить стан охорони праці на підприємстві. Внутрішній контроль поділяється на: оперативний (повсякденний); такий, що здійснюється службою охорони праці підприємства; громадський; адміністративно-громадський триступеневий.

Оперативний контроль з боку керівників робіт і підрозділів, а також інших посадових осіб підприємства здійснюється згідно із затвердженими посадовими обов'язками.

Служба охорони праці контролює виконання вимог з охорони праці в усіх структурних підрозділах та службах підприємства.

У справі створення здорових та безпечних умов праці значна роль відводиться громадському контролю, який покладено на громадських інспекторів з охорони праці або представників трудових колективів (якщо профспілкова організація на підприємстві не створювалася), а також комісію з питань охорони праці підприємства (за рішенням загальних зборів або конференції працівників підприємства).

Адміністративно-громадський триступеневий контроль здійснюється на трьох рівнях (ступенях). На першому рівні контролю начальник виробничої дільниці (майстер) спільно з громадським інспектором профгрупи щоденно перевіряють стан охорони праці на виробничій дільниці. На другому рівні начальник цеху спільно з громадським інспектором та спеціалістами відповідних служб цеху (механік, електрик, технолог) два рази на місяць (згідно із затвердженим графіком) перевіряють стан охорони праці в цеху. На третьому рівні контролю щомісячно (згідно із затвердженим графіком) комісія підприємства під головуванням керівника (головного інженера) перевіряє стан охорони праці в цілому на підприємстві. До складу комісії входять: керівник служби охорони праці, голова комісії з охорони праці (або представник профкому), керівник медичної служби, працівник пожежної охорони та головні спеціалісти підприємства (технолог, механік, енергетик). Результати роботи

комісії фіксуються в журналі триступеневого контролю і розглядаються на нараді. За результатами наради видається наказ по підприємству.

Окрім контролю за станом охорони праці, на підприємстві здійснюється державний нагляд за додержанням законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці з боку уповноважених органів і посадових осіб (державних інспекторів).

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Таким чином, дійове управління охороною праці можна здійснювати тільки за наявності повної, своєчасної й точної інформації про стан охорони праці на об'єкті. Одержати таку інформацію, виявити можливі відхилення від норм та правил з охорони праці, перевірити додержання вимог законодавства з охорони праці та виконання відповідних планів, програм, приписів, прийнятих рішень можна тільки на підставі регулярного та об'єктивного нагляду й контролю. Тому державний нагляд і громадський контроль за станом охорони праці є найбільш відповідальною та трудомісткою функцією процесу управління.

Державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, основним законодавчим документом у галузі охорони праці є Закон України "Про охорону праці", дія якого поширюється на юридичних та фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю, та на всіх працюючих.

Законодавство про охорону праці складається із Закону України "Про охорону праці", [Кодексу законів про працю України](#), [Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності"](#) та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Охорона праці - це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних

заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Державна політика в галузі охорони праці визначається відповідно до [Конституції України](#) Верховною Радою України і спрямована на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

Відповідно до Закону України "Про охорону праці" державне управління охороною праці здійснюють:

Кабінет Міністрів України;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Закон містить норми прямої дії, що визначають обов'язки, права та повноваження кожного з цих органів.

Державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки;

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА № 2. ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ПРО УМОВИ ПРАЦІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Основні фактори виробничого середовища, що визначають та формують умови праці на виробництві.
2. Освітлення виробничих приміщень.
3. Вібрація.
4. Виробничий шум.
5. Загальна характеристика електромагнітних випромінювань.
6. Інфрачервоне, ультрафіолетове, лазерне випромінювання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» із змінами // відомості Верховної ради України, 2015, № 21, ст. 133.
2. Кодекс цивільного захисту України із змінами // відомості Верховної ради України, 2015, № 14, ст. 96.
3. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: підручник. – к., 2009. – 408 с.
4. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: навчальний посібник. – к.: центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
5. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: підручник. – к.: центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
6. Безпека життєдіяльності: навчальний посібник /Юрій Скобло, Валентин Цапко, Дмитро Мазоренко, Леонід Тіщенко,; ред. В. Г. Цапко. -4-те вид., перероб. І доп.. -К.: Знання, 2006. -397 с.
7. Лапін В.М. Безпека життєдіяльності людини: навч. Посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
8. Основи охорони праці: підручник / за ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з основними факторами виробничого середовища, що визначають та формують умови праці на виробництві, особливостями освітлення виробничих приміщень. Визначити поняття й дати загальну характеристику таких явищ як вібрація, ультразвук та інфразвук. Ознайомити з поняттям і впливом на організм людини виробничого шуму. Дати загальну характеристику електромагнітним випромінюванням, інфрачервоного, ультрафіолетового, лазерного та іонізуючого випромінювання.

Сформувати у курсантів свідоме відношення щодо вивчення загальних закономірностей виникнення й розвитку небезпек та практичної реалізації набутих умінь і навичок для їх запобігання й ліквідації, захисту людей та навколишнього середовища.

ВСТУП

У ст. 3 Конституції України сказано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є в Україні вищою соціальною цінністю». У ст.43 Конституції України уточнюється, що «кожний має право на нормальні, безпечні і здорові умови праці...». На жаль, під час виконання службових обов'язків трапляються нещасні випадки, що нерідко призводять до загибелі людей або втрати ними здоров'я чи працездатності.

Людина, що працює, проводить на виробництві значну частину свого життя. Тому для її нормальної життєдіяльності в умовах виробництва треба створити санітарні умови, які б дали змогу їй плідно працювати, не перевтомлюючись та зберігаючи своє здоров'я. Для цього треба, щоб енергетичні витрати при праці компенсувалися відпочинком та умовами оточуючого середовища.

Ці умови створюються забезпеченням для працюючого:

- зручного робочого місця;
- чистого повітря, необхідного для нормальної життєдіяльності;
- захисту від дії шкідливих речовин та випромінювань, що можуть потрапити в робочу зону;
- нормованої освітленості;
- захисту від шуму та вібрацій;
- засобами безпеки при роботі з травмонебезпечним обладнанням;
- робочим одягом та різними засобами індивідуального захисту (за необхідності);
- побутовими приміщеннями та спеціальними службами, що призначені створювати безпечні та нормальні санітарні умови праці;
- медичного обслуговування та санітарно-профілактичними заходами, що призначені для збереження здоров'я.

1. ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВИРОБНИЧОГО СЕРЕДОВИЩА, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ТА ФОРМУЮТЬ УМОВИ ПРАЦІ НА ВИРОБНИЦТВІ

Мікроклімат виробничих приміщень — це умови внутрішнього середовища цих приміщень, що впливають на тепловий обмін працюючих з оточенням. Як фактор виробничого середовища, мікроклімат впливає на теплообмін організму людини з цим середовищем і, таким чином, визначає тепловий стан організму людини в процесі праці.

Мікрокліматичні умови виробничих приміщень характеризуються такими показниками:

- температура повітря;
- відносна вологість повітря;
- швидкість руху повітря;

- інтенсивність теплового (інфрачервоного) опромінювання від поверхонь обладнання та активних зон технологічних процесів (в ливарному виробництві, при зварюванні тощо).

При виконанні роботи в організмі людини відбуваються певні фізіологічні (біологічні) процеси інтенсивність яких залежить від загальних затрат на виконання робіт і які супроводжуються тепловим ефектом і завдяки яким підтримується функціонування організму. Частина цього тепла споживається самим організмом, а надлишки тепла повинні відводитись в оточуюче організм середовище.

Значення параметрів мікроклімату суттєво впливають на самопочуття та працездатність людини і, як наслідок цього, рівень травматизму. Тривала дія високої температури повітря при одночасно підвищеній його вологості приводить до збільшення температури тіла людини до 38-40 0C (гіпертермія), в наслідок чого здійснюється різноманітні фізіологічні порушення у організмі: зміни у обміні речовин, у серцево-судинної системи, зміни функцій внутрішніх органів (печінки, шлунка, жовчного міхура, нірок), змінні у системі дихання, порушення центральної та периферичної нервових систем .

При підвищенні температури значного збільшується потовиділення, в наслідок чого здійснюється різке порушення водного обміну. З потом із організму виділяється значна кількість солей , головним образом хлористого натрію, калію, кальцію. Зростає вмісту у крові молочний кислоти, мочевины. Змінюються другі параметри крові, в наслідок чого вона згущується. В умовах високої температури збільшується частота пульсу (до 100 -180 поштовхів за хвилину), збільшується артеріальний тиск. Перегрів тіла людини супроводжується головними болями, запамороченням, нудотою, загальною слабкістю, часом можуть виникати судоми та втрата свідомості. Негативна дія високої температури збільшується при підвищеній вологості, тому що при цьому зніжує процес випарювання поту, тобто погіршується тепловіддача від тіла людини. Зміни в організмі при підвищеній температурі безумовно відображаються на працездатність людини. Так, збільшення температури повітря виробничого середовища з 20 0C до 350C приводить до зниження працездатності людини на 50-60%.

Суттєві фізіологічні зміни в організмі здійснюються також при холододовому впливу, яке приводить до переохолоджуванню організму (гіпотермія) . Найбільш виражені реакції на низку температуру є звуження судин м'язів та шкіри. При цьому зніжується пульс, збільшується об'єм дихання і споживання кисню. Тривала дія знижених температур приводить до появи таких захворювань як радикуліт, невралгія, суглобного та м'язового ревматизму, інфекційних запалювань дихального тракту, алергії тощо. Охолодження температури тіла викликає порушення рефлексорних реакції, зниження тактильних та інших реакцій, ускладнюються рухи. Це також може бути причиною збільшення виробничого травматизму.

Недостатня вологість повітря (нижче 20%) приводять до підсихання слизових оболонок дихального тракту та очей, внаслідок чого зменшується їх захисна здатність протистояти мікробам.

Фізіологічна дія рухомого потоку повітря пов'язана з змінами у температурному режиму організму, а також механічної дії (повітряному тиску), яка вивчена ще недостатня. Встановлено, що максимальна швидкість повітря на робочих місцях не повинна перевищувати 2 м/с.

Гігієнічна класифікація умов праці

Умови праці – це сукупність факторів виробничого середовища та трудового процесу, які впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі її професійної діяльності.

Шкідливий виробничий фактор — чинник трудового процесу та виробничого середовища, вплив якого на організм людини в певних умовах може призвести до погіршення здоров'я.

Небезпечний виробничий фактор — чинник трудового процесу та виробничого середовища, вплив якого на організм людини в певних умовах може призвести до травми або іншого раптового погіршення здоров'я.

Важкість (тяжкість) праці — характеристика трудової діяльності людини, яка визначає ступінь залучення до роботи м'язів і відображає фізіологічні витрати внаслідок фізичного навантаження.

Напруженість праці — характеристика трудового процесу, що відображає переважне навантаження на центральну нервову систему.

Безпечні умови праці — умови праці, за яких вплив шкідливих і небезпечних виробничих факторів на працюючих виключений або їх рівні не перевищують гігієнічні нормативи.

Виходячи з принципів Гігієнічної класифікації, умови праці поділяються на 4 класи:

1 клас — оптимальні умови праці — такі умови, при яких зберігається не лише здоров'я працюючих, а й створюються передумови для підтримання високого рівня працездатності. Оптимальні гігієнічні нормативи виробничих факторів встановлені для мікрокліматичних параметрів і факторів трудового процесу. Для інших факторів за оптимальні умовно приймаються такі умови праці, за яких несприятливі фактори виробничого середовища не перевищують рівнів, прийнятих за безпечні для населення.

2 клас — допустимі умови праці — характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища і трудового процесу, які не перевищують встановлених гігієнічних нормативів для робочих місць, а можливі зміни функціонального стану організму відновлюються за час регламентованого відпочинку або до початку наступної зміни та не чинять несприятливого впливу на стан здоров'я працюючих і їх потомство в найближчому та віддаленому періоді.

3 клас — шкідливі умови праці — характеризуються наявністю шкідливих виробничих факторів, що перевищують гігієнічні нормативи і здатні чинити несприятливий вплив на організм працюючого та (або) його потомство.

4 клас — небезпечні (екстремальні) умови праці, що характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища, вплив яких протягом робочої зміни (або ж її частини) створює високий ризик виникнення важких форм гострих професійних уражень, отруень, каліцтв, загрозу для життя.

Відповідно до наведеного вище клас праці визначається тим чинником виробничого середовища, напруженості або тяжкості праці, який має найбільше відхилення від нормативних вимог.

Шкідливі умови праці за ступенем перевищення гігієнічних нормативів та змін в організмі працюючих поділяються на 4 ступені:

1 ступінь — умови праці, що характеризуються такими відхиленнями від гігієнічних нормативів, які, як правило, викликають функціональні зміни, що виходять за межі фізіологічних коливань та найчастіше сприяють зростанню захворюваності з тимчасовою втратою працездатності.

2 ступінь — умови праці, що характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища і трудового процесу, які здатні викликати стійкі функціональні порушення, призводять у більшості випадків до зростання захворюваності з тимчасовою втратою працездатності, підвищення частоти загальної захворюваності, появи окремих ознак професійної патології.

3 ступінь — умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, які призводять до зниження працездатності та розвитку, як правило, початкових стадій професійних захворювань.

4 ступінь — умови праці, що характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища, які здатні призводити до розвитку виражених форм захворювань, значного зростання хронічної патології та рівнів захворюваності з тимчасовою втратою працездатності.

Реальні умови праці мають виключати передумови для виникнення травм та професійних захворювань.

Згідно чинного законодавства забезпечення санітарного благополуччя досягається такими основними заходами:

- гігієнічною регламентацією та контролем (моніторингом) усіх шкідливих і небезпечних факторів навколишнього та виробничого середовища;
- державною санітарно-гігієнічною експертизою проектів, технологічних регламентів, інвестиційних програм та діючих об'єктів;
- включенням вимог безпеки щодо здоров'я та життя людини в державні стандарти та нормативно-технічну документацію усіх сфер діяльності суспільства;
- ліцензуванням видів діяльності, пов'язаних з потенційною небезпекою для здоров'я людей;
- пред'явленням відповідних гігієнічних вимог до проектування, забудови, та експлуатації будівель, споруд, приміщень, територій, розробкою та впровадженням нових технологій і обладнання;
- контролем та аналізом стану здоров'я населення та робітників;
- профілактичними санітарно лікувальними заходами;
- запровадженням санкцій до відповідальних осіб за порушення санітарно-гігієнічних вимог.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Мікроклімат виробничих приміщень — це умови внутрішнього середовища цих приміщень, що впливають на тепловий обмін працюючих з оточенням. Як фактор виробничого середовища, мікроклімат впливає на теплообмін організму людини з цим середовищем і, таким чином, визначає тепловий стан організму людини в процесі праці.

Умови праці – це сукупність факторів виробничого середовища та трудового процесу, які впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі її професійної діяльності.

Шкідливий виробничий фактор — чинник трудового процесу та виробничого середовища, вплив якого на організм людини в певних умовах може призвести до погіршення здоров'я.

Небезпечний виробничий фактор — чинник трудового процесу та виробничого середовища, вплив якого на організм людини в певних умовах може призвести до травми або іншого раптового погіршення здоров'я.

Реальні умови праці мають виключати передумови для виникнення травм та професійних захворювань.

2. ОСВІТЛЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПРИМІЩЕНЬ

Світло – один із суттєвих чинників виробничого середовища, завдяки якому забезпечується зоровий зв'язок працівника з його оточенням. Відомо, що біля 80% всієї інформації про навколишнє середовище надходить до людини через очі – наш зоровий апарат. Правильно організоване освітлення позитивно впливає на діяльність центральної нервової системи, знижує енерговитрати організму на виконання певної роботи, що сприяє підвищенню працездатності людини, продуктивності праці і якості продукції, зниженню виробничого травматизму тощо. Так, наприклад, збільшення освітленості від 100 до 1000 люкс при напруженій зоровій роботі приводить до підвищення продуктивності праці на 10-20%, зменшення браку на 20%, зниження кількості нещасних випадків на 30%. Вважають, що 5% травм можуть спричинюватись такою професійною хворобою як робоча міокопія (короткозорість).

Слід відмітити особливо важливу роль в життєдіяльності людини природного освітлення, його ультрафіолетової частини спектру. Природне освітлення стимулює біохімічні процеси в організмі, поліпшує обмін речовин, загартовує організм, йому властива протибактерицидна дія тощо. У зв'язку з цим при недостатньому природному освітленні в умовах виробництва санітарно-гігієнічні нормативи вимагають у системі штучного освітлення застосовувати джерела штучного світла з підвищеною складовою ультрафіолетового випромінювання – еритемні джерела світла.

Під час здійснення будь-якої трудової діяльності втомлюваність очей, в основному, залежить від напруженості процесів, що супроводжують зорове сприйняття. До таких процесів відносяться адаптація, акомодация, конвергенція.

Адаптація – здатність ока пристосовуватися до різної освітленості звуженням і розширенням зіниці в діапазоні 2 - 8 мм .

Акомодація – пристосування ока до зрозумілого бачення предметів, що знаходяться від нього на різній відстані, за рахунок зміни кривизни кришталика.

Конвергенція – здатність ока при розгляданні близьких предметів займати положення, при якому зорові осі обох очей перетинаються на предметі.

Види виробничого освітлення

Залежно від джерел світла освітлення може бути природним, що створюється прямими сонячними променями та розсіяним світлом небосхилу; штучним, що створюється електричними джерелами світла, та суміщеним, при якому недостатнє за нормами природне освітлення доповнюється штучним.

Природне освітлення поділяється на: бокове (одно- або двобічне), що здійснюється через світлові отвори (вікна) в зовнішніх стінах; верхнє, здійснюється через отвори (ліхтарі) в дахах і перекриттях; комбіноване – поєднання верхнього та бокового освітлення.

Штучне освітлення може бути загальним та комбінованим. Загальне освітлення передбачає розміщення світильників у верхній зоні приміщення (не нижче 2,5 м над підлогою) для здійснювання загальне рівномірного або загального локалізованого освітлення (з урахуванням розтушування обладнання та робочих місць). Місцеве освітлення створюється світильниками, що концентрують світловий потік безпосереднього на робочих місцях. Комбіноване освітлення складається із загального та місцевого. Його доцільно застосувати при роботах високої точності, а також, якщо необхідно створити певний або змінний, в процесі роботи, напрямок світла. Одне місцеве освітлення у виробничих приміщеннях заборонене.

За функціональним призначенням штучне освітлення поділяється на робоче, чергове, аварійне, евакуаційне, охоронне .

Робоче освітлення створює необхідні умови для нормальної трудової діяльності людини.

Чергове освітлення – зніжений рівень освітлення, що передбачається у неробочий час, при цьому використовують частину світильників інших видів освітлення.

Аварійне освітлення вмикається при вимиканні робочого освітлення. Світильники аварійного освітлення живляться від автономного джерела і повинні забезпечувати освітленість не менше 5 % величини робочого освітлення, але не менше 2 лк на робочих поверхнях виробничих приміщень і не менше 1 лк на території підприємства.

Евакуаційне освітлення вмикається для евакуації людей з приміщення під час виникнення небезпеки. Воно встановлюється у виробничих приміщеннях з кількістю працюючих більше 50, а також у приміщеннях громадських та допоміжних будівель промислових підприємств, якщо в них одночасно можуть знаходитися більше 100 чоловік. Евакуаційна освітленість у приміщеннях має бути 0,5 лк, поза приміщенням — 0,2 лк.

Охоронне освітлення передбачається вздовж границь територій, що охороняються, і має забезпечувати освітленість 0,5 лк.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Слід відмітити особливо важливу роль в життєдіяльності людини природного освітлення, його ультрафіолетової частини спектру. Природне освітлення стимулює біохімічні процеси в організмі, поліпшує обмін речовин, загартовує організм, йому властива протибактерицидна дія тощо. У зв'язку з цим при недостатньому природному освітленні в умовах виробництва санітарно-гігієнічні нормативи вимагають у системі штучного освітлення застосовувати джерела штучного світла з підвищеною складовою ультрафіолетового випромінювання – еритемні джерела світла.

Під час здійснення будь-якої трудової діяльності втомлюваність очей, в основному, залежить від напруженості процесів, що супроводжують зорове сприйняття. До таких процесів відносяться адаптація, акомодация, конвергенція.

Світло – один із суттєвих чинників виробничого середовища, завдяки якому забезпечується зоровий зв'язок працівника з його оточенням.

3. ВІБРАЦІЯ

Вібрація - це механічні коливання пружних тіл або коливальні рухи механічних систем. Для людини вібрація є видом механічного впливу, якій має негативні наслідки для організму.

Причиною появи вібрації є неврівноважені сили та ударні процеси в діючих механізмах. Створення високопродуктивних потужних машин і швидкісних транспортних засобів при одночасному зниженні їх матеріалоемності неминує призводить до збільшення інтенсивності і розширення спектру вібраційних та віброакустичних полів. Цьому сприяє також широке використання в промисловості і будівництві вискоефективних механізмів вібраційної та віброударної дії. Дія вібрації може приводити до трансформування внутрішньої структури і поверхневих шарів матеріалів, зміни умов тертя і зносу на контактних поверхнях деталей машин, нагрівання конструкцій. Через вібрацію збільшуються динамічні навантаження в елементах конструкцій, стиках і сполученнях, знижується несуча здатність деталей, ініціюються тріщини, виникає руйнування обладнання. Усе це приводить до зниження строку служби устаткування, зростання імовірності аварійних ситуацій і зростання економічних витрат. Вважають, що 80% аварії в машинах і механізмах здійснюється в наслідок вібрації. Крім того, коливання конструкцій часто є джерелом небажаного шуму. Захист від вібрації є складною і багатоплановою в науково-технічному та важливою у соціально-економічному відношеннях проблемою нашого суспільства.

Дія вібрації визначається інтенсивністю коливань, їх спектральним складом, тривалістю впливу та напрямком дії. Показниками інтенсивності є середньоквадратичні або амплітудні значення віброприскорення, віброшвидкості, віброзміщення.

За способом передачі на тіло людини розрізняють загальну та локальну (місцеву) вібрацію. Загальна вібрація та, що викликає коливання всього

організму, а місцева (локальна) - втягує в коливальні рухи лише окремі частини тіла (руки, ноги).

Локальна вібрація, що діє на руки людини, утворюється багатьма ручними машинами та механізованим інструментом, при керуванні засобами транспорту та машинами, при будівельних та монтажних роботах.

Загальну вібрацію за джерелом виникнення поділяють на такі категорії:

Категорія 1 - транспортна вібрація, яка діє на людину на робочих місцях самохідних та причіпних машин, транспортних засобів під час руху по місцевості, агрофонах і дорогах (в тому числі при їх будівництві). До джерел транспортної вібрації відносять, наприклад, трактори сільськогосподарські та промислові, самохідні сільськогосподарські машини; автомобілі вантажні (в тому числі тягачі, скрепери, грейдери, котки та ін.); снігоприбирачі, самохідний гірничошахтний рейковий транспорт.

Категорія 2 - транспортно-технологічна вібрація, яка діє на людину на робочих місцях машин з обмеженою рухливістю та таких, що рухаються тільки по спеціально підготовленим поверхням виробничих приміщень, промислових майданчиків та гірничих виробок. До джерел транспортно-технологічної вібрації відносять, наприклад, екскаватори (в тому числі роторні), крани промислові та будівельні, машини для завантаження мартенівських печей (завалочні), гірничі комбайни, самохідні бурильні каретки, шляхові машини, бетоноукладачі, транспорт виробничих приміщень.

Категорія 3 - технологічна вібрація, яка діє на людину на робочих місцях стаціонарних машин чи передається на робочі місця, які не мають джерел вібрації. До джерел технологічної вібрації відносяться, наприклад, верстати та метало-деревобробне, пресувально-ковальське обладнання, ливарні машини, електричні машини, окремі стаціонарні електричні установки, насосні агрегати та вентилятори, обладнання для буріння свердловин, бурові верстати, машини для тваринництва, очищення та сортування зерна (в тому числі сушарні), обладнання промисловості будматеріалів (крім бетоноукладачів), установки хімічної та нафтохімічної промисловості тощо.

Загальну технологічну вібрацію за місцем дії поділяють на такі типи:

а) на постійних робочих місцях виробничих приміщень підприємств;
б) на робочих місцях складів, їдалень, побутових, чергових та інших виробничих приміщень, де немає джерел вібрації;

в) на робочих місцях заводоуправлінь, конструкторських бюро, лабораторій, учбових пунктів, обчислювальних центрів, медпунктів, конторських приміщень, робочих кімнат та інших приміщень для працівників розумової праці.

За джерелом виникнення локальну вібрацію поділяють на таку, що передається від:

- ручних машин або ручного механізованого інструменту, органів керування машинами та устаткуванням;

- ручних інструментів без двигунів (наприклад, рихтувальні молотки) та деталей, які оброблюються.

За часовими характеристиками загальні та локальні вібрації поділяють на:

- постійні, для яких величина віброприскорення або віброшвидкості змінюється менше ніж у 2 рази (менше 6 дБ) за робочу зміну;
- непостійні, для яких величина віброприскорення або віброшвидкості змінюється не менше ніж у 2 рази (6 дБ і більше) за робочу зміну.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Вібрація - це механічні коливання пружних тіл або коливальні рухи механічних систем. Для людини вібрація є видом механічного впливу, якій має негативні наслідки для організму.

Причиною появи вібрації є неврівноважені сили та ударні процеси в діючих механізмах.

Дія вібрації визначається інтенсивністю коливань, їх спектральним складом, тривалістю впливу та напрямком дії.

4. ВИРОБНИЧИЙ ШУМ

Шум - це будь-який небажаний звук, якій наносить шкоду здоров'ю людини, знижує його працездатність, а також може сприяти отриманню травми в наслідок зниження сприйняття попереджувальних сигналів. З фізичної точки зору - це хвильові коливання пружного середовища, що поширюються з певної швидкістю в газоподібній, рідкій або твердій фазі.

Звукові хвилі виникають при порушенні стаціонарного стану середовища в наслідок впливу на них сили збудження и поширюючись у ньому утворюють звукове поле. Джерелами цих порушень бути механічні коливання конструкцій або їх частин, нестационарні явища в газоподібних або рідких середовищах

Основними характеристиками таких коливань служить амплітуда звукового тиску, частота. Звуковий тиск – це різниця між миттєвим значенням повного тиску в середовищі при наявності звуку та середнім тиском в цьому середовищі при відсутності звуку. Поширення звукового поля супроводжується перенесенням енергії, яка може бути визначена інтенсивністю звуку.

За частотою звукові коливання поділяються на три діапазони: інфразвукові з частотою коливань менше 20 Гц, звукові (ті, що ми чуємо) — від 20 Гц до 20 кГц та ультразвукові — більше 20 кГц . Швидкість поширення звукової хвилі C (м/с) залежить від властивостей середовища і, насамперед, від його щільності. Так, в повітрі при нормальних атмосферних умовах $C \sim 344$ м/с; швидкість звукової хвилі в воді ~ 1500 м/с , у металах $\sim 3000-6000$ м/с.

Людина сприймає звуки в широкому діапазоні інтенсивності (від нижнього порога чутності до верхнього – больового порога). Але звуки різних частот сприймаються неоднаково. Найбільша чутність звуку людиною відбувається у діапазоні 800-4000 Гц. Найменша – в діапазоні 20-100 Гц.

Спектр шуму — залежність рівнів інтенсивності від частоти. Розрізняють спектри суцільні (широкосмугові), в яких спектральні складові розташовані по шкалі частот безперервно, й дискретні (тональні), коли спектральні складові розділені ділянками нульової інтенсивності. На практиці спектральну

характеристику шуму звичайно визначають як сукупність рівнів звукового тиску (інтенсивності) у частотних октавних смугах. Оскільки сприйняття звуку людиною різняця за частотою, для вимірів шуму, що відповідає його суб'єктивному сприйняттю, вводять поняття коректованого рівня звукового тиску. Корекція здійснюється за допомогою поправок, які додаються у частотних смугах. Значення загального рівня шуму з урахуванням вказаної корекції по частотним смугам називають рівнем звука.

За часовими характеристиками шуми поділяють на постійні і непостійні. Постійними вважають шуми, у яких рівень звуку протягом робочого дня змінюється не більше ніж на 5 дБА. Непостійні шуми поділяються на переривчасті, з коливанням у часі, та імпульсні. При переривчастому шумі рівень звуку може різко падати до фонового рівня, а довжина інтервалів, коли рівень залишається постійним і перевищує фоновий рівень, досягає 1 с та більше. При шумі з коливаннями у часі рівень звуку безперервно змінюється у часі. До імпульсних відносять шуми у вигляді окремих звукових сигналів тривалістю менше 1 с кожний, що сприймаються людським вухом як окремі удари.

Джерело шуму характеризують звуковою потужністю W (Вт), під якою розуміють кількість енергії у ватах, яка випромінюється цим джерелом у вигляді звуку в одиницю часу.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Шум - це будь-який небажаний звук, якій наносить шкоду здоров'ю людини, знижує його працездатність, а також може сприяти отриманню травми в наслідок зниження сприйняття попереджувальних сигналів. З фізичної точки зору - це хвильові коливання пружного середовища, що поширюються з певної швидкістю в газоподібній, рідкій або твердій фазі.

Звукові хвилі виникають при порушенні стаціонарного стану середовища в наслідок впливу на них сили збудження и поширюючись у ньому утворюють звукове поле. Джерелами цих порушень бути механічні коливання конструкцій або їх частин, нестационарні явища в газоподібних або рідких середовищах

Шумові характеристики обов'язково встановлюють в стандартах або технічних умовах на машини і вказують у їх паспортах. Значення шумових характеристик встановлюють, виходячи з вимог забезпечення на робочих місцях, житловій території і в будинках допустимих рівнів шуму.

5. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОМАГНІТНИХ ВИПРОМІНЮВАНЬ

В процесі еволюції біосфера постійно перебуває під впливом електромагнітного і магнітного полів Землі, космічних променів. Нині людство широко використовує штучні джерела ЕМП у різних галузях науки і техніки (термообробка, радіолокація, радіозв'язок, у мобільному і стільниковому зв'язку, радіонавігації, медицині тощо).

Основним джерелом ЕМП є трансформатори, лінії електропередач, антенні пристрої радіотелевізійних станцій, інше електричне устаткування, що працює в широкому діапазоні частот.

Устаткування, що генерує електромагнітну енергію, випромінює в оточуючий простір електромагнітні хвилі зі швидкістю близькою до швидкості світла (3108 м/с). Основними параметрами ЕМП є довжина хвилі, частота коливань і швидкість розповсюдження. Електромагнітне поле навколо джерела випромінювання хвиль умовно поділяється на три діапазони:

- ближня (зона індукції);
- проміжна (зона інтерференції);
- дальня (хвильова або зона випромінювання).

Значним джерелом ЕМП є струми промислової частоти 50Гц. Під ЛЕП напруженість може досягти декількох тисяч вольт на метр. Хвилі такого діапазону сильно поглинаються землею, тому вже через 50-100 м від лінії електропередач напруженість зменшується до сотень і навіть десятків В/м.

Проблема електромагнітного забруднення навколишнього середовища постала лише тоді коли було виявлено небезпечний вплив ЕМП на здоров'я людини.

В багатьох сферах діяльності та умовах побуту людина наражається на шкідливу дію ЕМП і не підозрює, що ця дія є причиною захворювання або навіть смерті.

Дія електромагнітних хвиль на організм залежить від інтенсивності джерела, тривалості опромінення, довжини хвиль, характеру випромінювання (безперервне, імпульсне) та режиму опромінення (постійне, інтермітуюче).

Основою функціонування організму є дуже слабкі біоелектричні струми, що синхронізують природні біологічні режими.

Штучні ЕМП, якщо співпадають з частотами біологічних ритмів мозку або біоелектричною активністю серця чи інших органів людини можуть призвести до десинхронізації функціональних процесів в організмі.

Встановлено, що ЕМП (особливо високовольтні ЛЕП) при тривалій дії здатні викликати рак, лейкемію, пухлини мозку, розсіяний склероз та інші тяжкі захворювання. Встановлено, що ЕМП змінюють гени та генофонд усього живого.

Механізм біологічної дії на організм людини полягає як у тепловому, так і нетепловому специфічному ефекті. Теплова дія ЕМП проявляються в підвищенні температури тіла, а також локальному, вибірково нагріванні тканин, органів, клітин унаслідок переходу електромагнітної енергії в теплову.

На людину впливають перемінні ЕМП, статичні струми та ЕМП, що їх супроводять. Багато полімерних матеріалів накопичують електричні заряди, джерелом статичного струму може бути одяг людини, що легко електризується за рахунок тертя.

Електризація тіла людини позначається на нервовій системі. Людина стає роздратованою, надмірно втомлюється, відчуває головні болі або алергічні реакції.

Напруженість ЕМП величиною 300-1000В/см чинить негативний вплив на організм людини, а в діапазоні 5000-10000В/см викликає загибель тварин.

Інтенсивність опромінення ЕМП у мешканців міста значно вища, ніж у мешканців села. У містах утворюються зони, напруженість ЕМП у, яких в десятки та сотні разів перевищує електромагнітний фон природних зелених зон та сільських поселень.

Подальша урбанізація призведе до ще більшого забруднення середовища ЕМП, а відтак – до збільшення загрози здоров'я людини внаслідок інтенсивного електромагнітного опромінення.

Остаточного весь механізм впливу ЕМП на організм людини, ще не зовсім досконало вивчений, але відомо, що його шкідлива дія проявляється на всіх рівнях – субклітинному, окремих органах та організмі в цілому. Встановлена кореляційна залежність між народженням дітей з хворобою Дауна та опромінення їх батьків НВЧ-енергією.

У виробничих приміщеннях, де є джерела електромагнітних випромінювань радіочастотного діапазону, допустимі значення ЕМП контролюються не рідше одного разу на рік шляхом вимірювання його напруженості на робочих місцях.

Напруженість електромагнітного поля вимірюється у вольтах на метр (В/м), напруженість магнітного поля – в амперах на метр (А/м). Результати вимірювання заносять у спеціальний журнал.

Для забезпечення безпеки персоналу від дії ЕМП використовують такі заходи:

- організаційні;
- інженерно-технічні;
- лікувально-профілактичні.

Організаційні заходи включають: раціональне розміщення радіотехнічних пристроїв, відповідний режим праці та відпочинку, створення санітарно-захисних зон.

До інженерно-технічних заходів належить герметизація установок, екранування, захист відстанню дистанційне управління.

Для екранування робочого місця використовують відбиваючі, сіткові, еластичні та поглинаючі типи екранів. Форму, розміри й товщину екрана визначають розрахунком.

Для захисту працюючих використовують спеціальний одяг, виготовлений із металізованої тканини у вигляді комбінезонів, халатів, фартухів, курток із капюшонами з вмонтованими в них окулярами, скельця яких покриті шаром оксиду олова, що послаблює потужність хвиль.

До лікувально-профілактичних заходів захисту належить проведення попередніх та періодичних медичних оглядів з метою виявлення ушкодження здоров'я на ранніх стадіях радіохвильової форми хвороби.

Особи, які не досягли 18-річного віку, до робіт з генераторами радіочастот не допускаються. Особам, що контактують з джерелами КВЧ і УВЧ випромінювання, видається додаткова відпустка та скорочення тривалості робочого дня.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Сьогодні в світі існує безліч джерел електромагнітного випромінювання різної потужності. Будь-яких однозначних заходів захисту або обмеження їх впливу не існує, можна лише обмежити себе від впливу.

У містах присутній досить високий рівень випромінювання від електричного транспорту. Розроблено спеціальні норми й ГОСТи для зменшення шкідливого впливу випромінювання на населення. В основному, всі вони зводяться до «захисту відстанню», тобто організацією санітарної зони близько джерел ЕМП, якими можуть бути трамвайні та троллейбусні тролі та лінії метрополітену або електропоїздів. Ті ж заходи захисту повинні дотримуватися поблизу ліній електропередач. Залежно від потужності ЛЕП, ширина санітарної зони збільшується. Тому основний принцип забезпечення безпеки - дотримання встановлених Санітарними нормами і правилами гранично допустимих рівнів електромагнітного поля.

6. ІНФРАЧЕРВОНЕ, УЛЬТРАФІОЛЕТОВЕ, ЛАЗЕРНЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ

Стосовно організму людини джерелом ІЧВ може бути будь-яке тіло, що має температуру понад $36-37^{\circ}\text{C}$ і чим вищою є ця різниця, тим інтенсивніше буде опромінення.

За фізичною природою ІЧВ являє собою потік часток матерії, що мають хвильові й квантові властивості.

Вплив ІЧВ на організм людини має в основному теплову дію.

Інфрачервона радіація відіграє важливу роль у теплообмінних процесах людини із зовнішнім середовищем.

Ефект дії ІЧВ залежить від довжини хвиль, які обумовлюють глибину їх проникнення. Поглинання й розсіювання променевої енергії залежить як від довжини хвиль, так і від тканин організму.

Шкіряний покрив, завдяки своїм оптичним властивостям, володіє вибірковою характеристикою відбивання й пропускання різних ділянок спектру інфрачервоної радіації. Вплив ІЧВ на організм проявляється як у формі загальних, так і місцевих реакцій.

Більш виражену дію на організм людини має короткохвильова радіація. Вона підвищує температуру глибоких тканин, наприклад, тривале опромінення очей веде до помутніння кришталика (професійна катаракта) або інших паталогічних змін у стані центральної нервової системи. Посилюється секреторна діяльність шлунку, підшлункової та слинної залози. У центральній нервовій системі розвиваються процеси гальмування, зменшується нервово-м'язове збудження, знижується загальний обмін речовин.

До важких ушкоджень призводить короткохвильове ІЧВ, яке проходить через мозкову оболонку й пливає на рецептори мозку. Може статися так званий сонячний або тепловий удар.

У працюючих у гарячих цехах послаблюється імунно-біологічний статус організму, знижується загальна його резистентність, електрична чутливість

очей, послаблюється умовно рефлекторна реакція судин, що може призвести до тяжких наслідків.

Тепловий ефект дії ІЧВ залежить від: спектра, тривалості й безперервності та інтенсивності потоку, кута падіння променів, поверхні, яка опромінюється, розмірів ділянки організму, виду одягу тощо.

З точки зору профілактики важливе значення має механізація важких видів робіт, впровадження дистанційного відкривання і закривання джерел ІЧВ, віддалення працюючих від потужних теплових джерел, зменшення фізичних навантажень, заміна вертикальних печей на тунельні для обпалювання цегли, сушки гончарних трубок, використання теплоізоляції та екранування робочих місць.

При великих теплових навантаженнях найбільш ефективним способом захисту від променевої енергії є водяні зависи, які поглинають теплову інфрачервону радіацію. Суттєве значення має раціональний питний режим, відповідний режим праці з обов'язковими перервами в роботі для відновлення процесів терморегуляції та раціональний спецодяг, що має теплозахисні властивості й відбиває інфрачервону радіацію.

Інтенсивність ІЧВ вимірюють на робочих місцях або в робочій зоні поблизу джерела випромінювання актинометром, а спектральну інтенсивність – інфрачервоними спектрометрами.

УЛЬТРАФІОЛЕТОВЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ

Ультрафіолетові (УФ) випромінювання належать до оптичного діапазону електромагнітних хвиль і знаходяться між тепловими та іонізуючими (рентгенівськими) випромінюваннями, тому мають властивості як одних, так й інших. За способом генерації вони наближаються до теплового діапазону випромінювань (температурні випромінювачі починають генерувати УФ промені при температурі понад 1200 °С), а за біологічною дією - до іонізуючого випромінювання. Незважаючи на схожість біологічної дії на організм людини, негативні наслідки від ультрафіолетового опромінення значно менші, ніж від іонізуючого. Це обумовлено більшою довжиною його хвилі, а відтак і меншою енергією кванта УФ променів.

Ультрафіолетового опромінення можуть зазнавати працівники при таких роботах: дугове електрозварювання, електроплавлення сталі, експлуатація оптичних квантових генераторів, робота з ртутно-кварцовими лампами тощо.

Спектр УФ-випромінювань поділяється на три області: УФА - довгохвильова з довжиною хвилі від 400 до 320 нм; УФВ - середньохвильова - від 320 до 280 нм; УФС - короткохвильова - від 280 до 10 нм. Ультрафіолетові випромінювання області УФА відзначаються слабкою біологічною дією. Середньо - та короткохвильові УФ промені, в основному, впливають на шкіру та очі людини. Значні дози опромінення можуть спричинити професійні захворювання шкіри (дерматити) та очей (електрофтальмію). УФ-випромінювання впливають також на центральну нервову систему, що виявляється болем голови, підвищенням температури тіла, відчуттям млявості, передчасної втоми, нервового збудження тощо. Крім того, несприятлива дія УФ

променів може посилюватись завдяки ефектам, що властиві для цього виду випромінювань, а саме іонізації повітря та утворенню озону.

Слід зазначити, що УФ-випромінювання характеризується подвійною дією на організм людини: з одного боку, небезпекою надопромінення, а з іншого - його необхідністю для нормального функціонування організму, оскільки УФ промені є важливим стимулятором основних біологічних процесів. Природне освітлення, особливо сонячні промені, є достатнім для організму людини джерелом УФ-випромінювань, тому його відсутність або ж недостатність може створити певну небезпеку. З метою профілактики ультрафіолетової недостатності для працівників, на робочих місцях яких відсутнє природне освітлення, наприклад, шахтарів, необхідно до складу приміщень охорони здоров'я включати фітарії.

Захист від інтенсивного опромінення ультрафіолетовими променями досягається: раціональним розташуванням робочих місць, "захистом відстанню", екрануванням джерел випромінювання, екрануванням робочих місць, засобами індивідуального захисту. Найбільш раціональним методом захисту вважається екранування (укриття) джерел УФ випромінювань. Як матеріали для екранів застосовують зазвичай непрозорі металеві листи або світлофільтри. До засобів індивідуального захисту належить спецодяг (костюми, куртки, білі халати), засоби для захисту рук (тканинні рукавички), лиця (захист щитки) та очей (окуляри зі світлофільтрами).

ЛАЗЕРНЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ

Лазерна техніка з кожним роком знаходить все ширше використання. Це зумовлено унікальними властивостями лазерного випромінювання: монохромністю (генерування хвилі лише однієї довжини хвилі), високою спрямованістю (малим кутовим розширенням променя навіть на значних відстанях), великою інтенсивністю (до 10¹⁴ Вт/см²). Лазерне випромінювання широко застосовується в інформаційних системах, радіотехніці, енергетиці, зв'язку, металургії, металообробці, біології, медицині тощо.

Джерелом лазерного випромінювання є оптичний квантовий генератор (лазер), принцип роботи якого базується на використанні вимушеного (стимульованого) електромагнітного випромінювання, яке генерується робочим елементом у результаті збудження (накачування) його атомів електромагнітною енергією. Лазери відрізняються за наступними ознаками:

- за активним елементом, в якому енергія накачування перетворюється на випромінювання - газові, рідинні, твердотілі, напівпровідникові;
- за методом збудження (накачування) - пропусканням постійного, імпульсного чи високочастотного струму через газ; неперервним чи імпульсним світлом; опроміненням іонізуючими променями;
- за довжиною світлової хвилі, що генерується, - ультрафіолетові, видимого випромінювання, інфрачервоні;
- за режимом роботи - неперервний та імпульсний;
- за конструктивним виконанням - закриті та відкриті;
- за особливостями використання - стаціонарні та переносні;

- за способом відведення тепла від лазера - з природним та примусовим охолодженням: повітряним чи водяним;

- за ступенем безпеки випромінювання, що генерується лазером

Дія лазерного випромінювання на організм людини відзначається складним характером, а біологічні ефекти, які при цьому виникають, можна поділити на дві групи: первинні ефекти - органічні зміни, що виникають безпосередньо в опромінених тканинах; вторинні ефекти - фізіологічні зміни, що виникають в організмі як реакція на опромінення. Вторинні ефекти виявляються у частих болях голови, швидкій втомлюваності, порушенні сну, підвищеній збудливості тощо. Оскільки лазерне випромінювання характеризується великою густиною енергії, то в опромінених тканинах можуть виникнути опіки різного ступеня. Найбільш небезпечно лазерне випромінювання для очей, оскільки кристалик фокусує та концентрує його на сітківці. Залежно від інтенсивності лазерне випромінювання може викликати тимчасову чи незворотну втрату зору внаслідок сильного опіку сітківки. При великій інтенсивності випромінювання можливе ураження не лише очей, але й шкіри, оболонок мозку, внутрішніх органів.

При експлуатації лазера виникає небезпека, пов'язана не лише з дією лазерного випромінювання, а й з низкою супутніх несприятливих чинників, а саме: підвищеною запиленістю та загазованістю повітря робочої зони продуктами взаємодії лазерного випромінювання з матеріалом мішені та повітрям (утворюється озон, оксиди азоту та ін.); ультрафіолетовим випромінюванням імпульсних ламп накачки або кварцових газорозрядних трубок у робочій зоні; світлом високої яскравості від імпульсних ламп накачування і зони взаємодії лазерного променя з матеріалом мішені; іонізуючими випромінюваннями, які використовуються для накачування; електромагнітними випромінюваннями радіочастотного діапазону, які виникають при роботі генераторів накачування газових лазерів; підвищеною напругою в електричних колах керування та живлення лазера.

У залежності від класу лазерної установки використовуються ті чи інші захисні засоби та заходи, які за організаційною ознакою поділяються на колективні та індивідуальні.

До колективних заходів та засобів лазерної безпеки належать:

- вибір лазера для технологічної операції за мінімально необхідним рівнем випромінювання;
- розташування лазерів IV класу в ізольованих приміщеннях;
- встановлення попереджувального знака "Обережно! Випромінювання лазера";
- запровадження дистанційного керування;
- огорожування зон можливого поширення лазерного випромінювання (прямого, розсіяного, відбитого);
- оброблення внутрішніх поверхонь приміщення, в якому встановлені лазерні установки матеріалами з високим коефіцієнтом поглинання;
- екранування променя лазера на всьому шляху його поширення, а також зони взаємодії променя й мішені;

- встановлення на лазерній установці блокувальних засобів та сигналізації початку та закінчення роботи лазера;
- проведення контролю рівнів лазерного опромінення.

До засобів індивідуального захисту від лазерного випромінювання належать захисні окуляри із світлофільтрами, маски, щитки, халати, рукавички. Їх вибір здійснюється з урахуванням інтенсивності та довжини хвилі лазерного випромінювання.

ВИСНОВКИ ДО ШОСТОГО ПИТАННЯ

Інфрачервоне випромінювання (теплове) виникає скрізь, де температура вище абсолютного нуля, і є функцією теплового стану джерела випромінювання. Більшість виробничих процесів супроводжується виділенням тепла. Тепло виділяється виробничим устаткуванням і матеріалами.

За фізичною природою ІЧВ являє собою потік часток матерії, що мають хвильові й квантові властивості.

Вплив ІЧВ на організм людини має в основному теплову дію. Інфрачервона радіація відіграє важливу роль у теплообмінних процесах людини із зовнішнім середовищем.

УФ-випромінювання характеризується подвійною дією на організм людини: з одного боку, небезпекою надопромінення, а з іншого - його необхідністю для нормального функціонування організму, оскільки УФ промені є важливим стимулятором основних біологічних процесів. Природне освітлення, особливо сонячні промені, є достатнім для організму людини джерелом УФ-випромінювань, тому його відсутність або ж недостатність може створити певну небезпеку.

Розширене застосування лазерних установок у різних галузях діяльності людини сприяє залученню великої кількості працівників для їх обслуговування. Поряд з унікальними властивостями (спрямованість і величезна щільність енергії в промені) й перевагами перед іншим устаткуванням лазерні установки створюють певну небезпеку для здоров'я обслуговуючого персоналу.

Таким чином, швидкий розвиток ядерної енергетики й широке впровадження джерел іонізуючих, ультрафіолетових, лазерних випромінювань у різних галузях науки, техніки й народного господарства створили потенційну загрозу радіаційної небезпеки для людини та забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, були розглянуті наступні основні поняття.

Умови праці – це сукупність факторів виробничого середовища та трудового процесу, які впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі її професійної діяльності.

Безпечні умови праці — умови праці, за яких вплив шкідливих і небезпечних виробничих факторів на працюючих виключений або їх рівні не перевищують гігієнічні нормативи.

Мікроклімат виробничих приміщень — це умови внутрішнього середовища цих приміщень, що впливають на тепловий обмін працюючих з оточенням. Як фактор виробничого середовища, мікроклімат впливає на теплообмін організму людини з цим середовищем і, таким чином, визначає тепловий стан організму людини в процесі праці.

Шкідливий виробничий фактор — чинник трудового процесу та виробничого середовища, вплив якого на організм людини в певних умовах може призвести до погіршення здоров'я.

Небезпечний виробничий фактор — чинник трудового процесу та виробничого середовища, вплив якого на організм людини в певних умовах може призвести до травми або іншого раптового погіршення здоров'я.

Вібрація - це механічні коливання пружних тіл або коливальні рухи механічних систем. Для людини вібрація є видом механічного впливу, якій має негативні наслідки для організму.

Шум - це будь-який небажаний звук, якій наносить шкоду здоров'ю людини, знижує його працездатність, а також може сприяти отриманню травми в наслідок зниження сприйняття попереджувальних сигналів. З фізичної точки зору - це хвильові коливання пружного середовища, що поширюються з певної швидкістю в газоподібній, рідкій або твердій фазі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА 3. НАВЧАННЯ ПРАЦІВНИКІВ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ПРАЦІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Навчання та перевірка знань посадових осіб та спеціалістів.
2. Інструктажі з питань охорони праці: мета, види.
3. Розслідування, облік і аналіз нещасних випадків, професійних захворювань та аварій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України від 06.04.2011 № 408/2011 із змінами від 06.12.2012 № 685/2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/408/2011>.
6. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
8. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
9. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник /Юрій Скобло, Валентин Цапко, Дмитро Мазоренко, Леонід Тіщенко,; Ред. В. Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. -К.: Знання, 2006. -397 с.
10. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
11. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. - 184, с.
12. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
13. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. - Суми: Університетська книга, 2003. - 300, с.
14. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник . -Київ: ВД "Професіонал", 2004. - 559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з особливостями прийняття на роботу і в процесі роботи, пов'язаними з необхідністю проходити за рахунок роботодавця інструктажі, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії.

Отримані курсантами знання сприятимуть підвищенню ефективності виконання ними функцій, обов'язків і повноважень із забезпечення безпеки на робочому місці, на місцях несення служби, в службовому колективі, а також набуттю навичок планування та організації проведення заходів щодо навчання й перевірки знань з питань охорони праці та профілактики травматизму й професійної захворюваності, усуненню їх причин серед особового складу органів Національної поліції.

ВСТУП

Навчання та інструктажі працівників із питань охорони праці є одним із основних принципів державної політики в галузі охорони праці й складовою системи управління охороною праці. Вони проводяться з учнями, вихованцями та студентами навчально-виховних закладів, працівниками в процесі їх трудової діяльності.

Згідно з Типовим положенням про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці усі працівники при прийнятті на роботу й періодично в процесі роботи проходять на підприємстві навчання у формі інструктажів із питань охорони праці, вивчають правила надання першої долікарської допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також правила поведінки при виникненні аварій.

I. НАВЧАННЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЗНАТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ТА СПЕЦІАЛІСТІВ

Працівники під час прийняття на роботу і в процесі роботи повинні проходити за рахунок роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії.

Працівники, зайняті на роботах з підвищеною небезпекою або там, де є потреба у професійному доборі, повинні щороку проходити за рахунок роботодавця спеціальне навчання і перевірку знань відповідних нормативно-правових актів з охорони праці. Підготовка працівників для виконання робіт з підвищеною небезпекою здійснюється тільки в закладах освіти (професійно-технічні училища, навчально-курсіві комбінати, центри підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, в тому числі створені на підприємствах, тощо), які одержали ліцензію Міносвіти та дозвіл Держнаглядохоронпраці на провадження такого навчання. Для решти робіт підготовка, перепідготовка

працівників за професіями можуть здійснюватися як в закладах освіти, так і на підприємстві.

Організація навчання та перевірки знань з питань охорони праці працівників при підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації на підприємстві здійснюється працівниками служби кадрів або іншими спеціалістами, яким керівником підприємства доручена організація цієї роботи.

Посадові особи і спеціалісти, в службові обов'язки яких входить безпосереднє виконання робіт підвищеної небезпеки (ДНАОП 0.00-8.02-93) та робіт, що потребують професійного добору (ДНАОП 0.03-8.06-94), при прийнятті на роботу проходять на підприємстві попереднє спеціальне навчання і перевірку знань з питань охорони праці стосовно конкретних виробничих умов, а надалі - періодичні перевірки знань у строки, встановлені відповідними нормативними актами про охорону праці, але не рідше одного разу на рік.

Програми попереднього спеціального навчання розроблюються відповідними службами підприємства з урахуванням конкретних виробничих умов і відповідних їм чинних нормативних актів про охорону праці та затверджуються його керівником.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Працівники під час прийняття на роботу і в процесі роботи повинні проходити за рахунок роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії.

Організація навчання та перевірки знань з питань охорони праці працівників при підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації на підприємстві здійснюється працівниками служби кадрів або іншими спеціалістами, яким керівником підприємства доручена організація цієї роботи.

II. ІНСТРУКТАЖІ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ПРАЦІ: МЕТА, ВИДИ

Усі працівники, які приймаються на постійну чи тимчасову роботу, і при подальшій роботі, повинні проходити на підприємстві навчання в формі інструктажів з питань охорони праці, надання першої допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також з правил поведінки та дій при виникненні аварійних ситуацій, пожеж і стихійних лих.

За характером і часом проведення інструктажі з питань охорони праці поділяються на вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий.

Вступний інструктаж проводиться:

- з усіма працівниками, які приймаються на постійну або тимчасову роботу, незалежно від їх освіти, стажу роботи та посади;
- з працівниками інших організацій, які прибули на підприємство і беруть безпосередню участь у виробничому процесі або виконують інші роботи для підприємства;
- з учнями та студентами, які прибули на підприємство для проходження виробничої практики;

- у разі екскурсії на підприємство;

Первинний інструктаж проводиться до початку роботи безпосередньо на робочому місці з працівником:

- новоприйнятим (постійно чи тимчасово) на підприємство;
- який переводиться з одного цеху виробництва до іншого;
- який буде виконувати нову для нього роботу;
- відрядженим працівником, який бере безпосередню участь у виробничому процесі на підприємстві.

Повторний інструктаж проводиться з працівниками на робочому місці в терміни, визначені відповідними чинними галузевими нормативними актами або керівником підприємства з урахуванням конкретних умов праці, але не рідше:

- на роботах з підвищеною небезпекою - 1 раз на 3 місяці;
- для решти робіт - 1 раз на 6 місяців.

Позаплановий інструктаж проводиться з працівниками на робочому місці або в кабінеті охорони праці:

- при введенні в дію нових або переглянутих нормативних актів про охорону праці, а також при внесенні змін та доповнень до них;
- при зміні технологічного процесу, заміні або модернізації устаткування, приладів та інструментів, вихідної сировини, матеріалів та інших факторів, що впливають на стан охорони праці;
- при порушеннях працівниками вимог нормативних актів про охорону праці, що можуть призвести або призвели до травм, аварій, пожеж тощо;
- при виявленні особами, які здійснюють державний нагляд і контроль за охороною праці, незнання вимог безпеки стосовно робіт, що виконуються працівником;
- при перерві в роботі виконавця робіт більш ніж на 30 календарних днів - для робіт з підвищеною небезпекою, а для решти робіт - понад 60 днів.

Цільовий інструктаж проводиться з працівниками:

- при виконанні разових робіт, не передбачених трудовою угодою;
- при ліквідації аварії, стихійного лиха;
- при проведенні робіт, на які оформлюються наряд-допуск, розпорядження або інші документи.

Стажування (дублювання) та допуск працівників до роботи

Новоприйняті на підприємство працівники після первинного інструктажу на робочому місці до початку самостійної роботи повинні під керівництвом досвідчених, кваліфікованих фахівців пройти стажування протягом 2 - 15 змін або дублювання протягом не менше шести змін.

Працівники, функціональні обов'язки яких пов'язані із забезпеченням безаварійної роботи важливих і складних господарчих потенційно небезпечних об'єктів або з виконанням окремих потенційно небезпечних робіт (теплові та атомні електричні станції, гірничодобувні підприємства, інші подібні об'єкти, порушення технологічних режимів яких являє загрозу для працівників та навколишнього середовища), до початку самостійної роботи повинні проходити дублювання з обов'язковим суміщенням з протиаварійними і протипожежними тренуваннями відповідно до плану ліквідації аварій.

Допуск до стажування (дублювання) оформлюється наказом (розпорядженням) по підприємству (структурному підрозділу), в якому визначаються тривалість стажування (дублювання) та прізвище відповідального працівника. Перелік посад і професій працівників, які повинні проходити стажування (дублювання), а також тривалість стажування (дублювання) визначаються керівником підприємства. Тривалість стажування (дублювання) залежить від стажу і характеру роботи, а також від кваліфікації працівника. Керівнику підприємства надається право своїм наказом (розпорядженням) звільняти від проходження стажування (дублювання) працівника, який має стаж роботи за відповідною професією не менше 3 років або переводиться з одного цеху до іншого, де характер його роботи та тип обладнання, на якому він працюватиме, не змінюються.

Стажування (дублювання) проводиться за програмами для конкретної професії, посади, робочого місця, які розробляються на підприємстві і затверджуються керівником підприємства (структурного підрозділу) на робочих місцях свого або іншого подібного за технологією підприємства. У процесі стажування працівники повинні виконувати роботи, які за складністю, характером, вимогами безпеки відповідають роботам, що передбачаються функціональними обов'язками цих працівників.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Усі працівники, які приймаються на постійну чи тимчасову роботу, і при подальшій роботі, повинні проходити на підприємстві навчання в формі інструктажів з питань охорони праці, надання першої допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також з правил поведінки та дій при виникненні аварійних ситуацій, пожеж і стихійних лих.

За характером і часом проведення інструктажі з питань охорони праці поділяються на вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий.

ІІІ. РОЗСЛІДУВАННЯ, ОБЛІК І АНАЛІЗ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ТА АВАРІЙ

Згідно статті 22 Закону України «Про охорону праці» роботодавець повинен організувати розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій відповідно до положення, що затверджується Кабінетом Міністрів України за погодженням з всеукраїнськими об'єднаннями профспілок.

За підсумками розслідування нещасного випадку, професійного захворювання або аварії роботодавець складає акт за встановленою формою, один примірник якого він зобов'язаний видати потерпілому або іншій заінтересованій особі не пізніше трьох днів з моменту закінчення розслідування.

У разі відмови роботодавця скласти акт про нещасний випадок чи незгоди потерпілого з його змістом питання вирішуються посадовою особою органу державного нагляду за охороною праці, рішення якої є обов'язковим для роботодавця.

Рішення посадової особи органу державного нагляду за охороною праці може бути оскаржене у судовому порядку.

Розслідування та облік нещасних випадків

Розслідуванню підлягають раптові погіршення стану здоров'я, поранення, травми, у тому числі отримані внаслідок тілесних ушкоджень, заподіяних іншою особою, гострі професійні захворювання і гострі професійні та інші отруєння, теплові удари, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою та іонізуючим випромінюванням, інші ушкодження, отримані внаслідок аварій, пожеж, стихійного лиха (землетруси, зсуви, повені, урагани та інші надзвичайні події), контакту з тваринами, комахами та іншими представниками фауни і флори, що призвели до втрати працівником працездатності на один робочий день чи більше або до необхідності переведення потерпілого на іншу (легшу) роботу терміном не менш як на один робочий день, а також випадки смерті на підприємстві (далі - нещасні випадки).

Про кожний нещасний випадок свідок, працівник, який його виявив, або сам потерпілий повинні негайно повідомити безпосереднього керівника робіт чи іншу уповноважену особу підприємства і вжити заходів до надання необхідної допомоги.

Керівник робіт (уповноважена особа підприємства) у свою чергу зобов'язаний:

- терміново організувати надання медичної допомоги потерпілому, у разі необхідності доставити його до лікувально-профілактичного закладу;
- повідомити про те, що сталося, роботодавця, відповідну профспілкову організацію;
- зберегти до прибуття комісії з розслідування обстановку на робочому місці та устаткування у такому стані, в якому вони були на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю інших працівників і не призведе до більш тяжких наслідків), а також вжити заходів до недопущення подібних випадків.

Роботодавець, одержавши повідомлення про нещасний випадок, крім випадків із смертельним наслідком та групових, організує його розслідування і утворює комісію з розслідування.

У разі групового нещасного випадку, нещасного випадку із смертельним наслідком, роботодавець зобов'язаний негайно передати засобами зв'язку повідомлення за встановленою формою:

- відповідному територіальному органу Держгірпромнагляду;
- відповідному органу прокуратури за місцем виникнення нещасного випадку;
- відповідному робочому органу виконавчої дирекції Фонду;
- органу, до сфери управління якого належить це підприємство (у разі його відсутності - відповідній місцевій держадміністрації або виконавчому органу місцевого самоврядування);
- відповідній установі (закладу) санітарно-епідеміологічної служби у разі виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь);
- профспілковій організації, членом якої є потерпілий;
- вищестоящому профспілковому органу;
- відповідному органу з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та іншим органам (у разі необхідності).

Такі нещасні випадки підлягають спеціальному розслідуванню.

Звітність та інформація про нещасні випадки, аналіз їх причин

- терміново організувати надання медичної допомоги потерпілому, у разі необхідності доставити його до лікувально-профілактичного закладу;

- повідомити про те, що сталося, роботодавця, відповідну профспілкову організацію;

- зберегти до прибуття комісії з розслідування обстановку на робочому місці та устаткування у такому стані, в якому вони були на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю інших працівників і не призведе до більш тяжких наслідків), а також вжити заходів до недопущення подібних випадків.

Звітність та інформація про нещасні випадки, аналіз їх причин

У разі необхідності до роботи експертної комісії залучаються спеціалісти (представники) підприємства, робочого органу виконавчої дирекції Фонду, профспілкової організації, членом якої є потерпілий.

Віднесення захворювання до професійного проводиться відповідно до Порядку встановлення зв'язку захворювання з умовами праці.

Зв'язок професійного захворювання з умовами праці працівника визначається на підставі клінічних даних і санітарно-гігієнічної характеристики умов праці, яка складається відповідною установою (закладом) державної санітарно-епідеміологічної служби за участю спеціалістів (представників) підприємства, профспілок та робочого органу виконавчої дирекції Фонду. Санітарно-гігієнічна характеристика видається на запит керівника лікувально-профілактичного закладу, що обслуговує підприємство, або спеціаліста з профпатології міста (області), завідуючого відділенням профпатології міської (обласної) лікарні.

На кожного хворого клініками науково-дослідних інститутів, відділеннями професійних захворювань лікувально-профілактичних закладів складається повідомлення за формою П-3. Протягом трьох діб після встановлення остаточного діагнозу повідомлення надсилається роботодавцю або керівнику підприємства, шкідливі виробничі фактори на якому призвели до виникнення професійного захворювання, відповідній установі (закладу) державної санітарно-епідеміологічної служби та лікувально-профілактичному закладу, які обслуговують це підприємство, відповідному робочому органу виконавчої дирекції Фонду.

Роботодавець організовує розслідування кожного випадку виявлення професійного захворювання протягом десяти робочих днів з моменту одержання повідомлення.

Розслідування випадку професійного захворювання проводиться комісією у складі представників: відповідної установи (закладу) державної санітарно-епідеміологічної служби (голова комісії); лікувально-профілактичного закладу; підприємства; профспілкової організації, членом якої є хворий; або уповноваженого трудового колективу з питань охорони праці, якщо хворий не є членом профспілки; відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду.

До розслідування в разі необхідності можуть залучатися представники інших органів.

Роботодавець зобов'язаний подати комісії з розслідування дані лабораторних досліджень шкідливих факторів виробничого процесу, необхідну документацію (технологічні регламенти, вимоги і нормативи з безпеки праці тощо), забезпечити комісію приміщенням, транспортними засобами і засобами зв'язку, організувати друкування, розмноження і оформлення в необхідній кількості матеріалів розслідування.

Комісія з розслідування зобов'язана:

- скласти програму розслідування причин професійного захворювання;
- розподілити функції між членами комісії;
- розглянути питання про необхідність залучення до її роботи експертів;
- провести розслідування обставин та причин професійного захворювання;
- скласти акт розслідування за формою П-4, у якому зазначити заходи щодо запобігання розвитку професійного захворювання, забезпечення нормалізації умов праці, а також назвати осіб, які не виконали відповідні вимоги (правила, гігієнічні регламенти).

Акт розслідування причин професійного захворювання складається комісією з розслідування у шести примірниках протягом трьох діб після закінчення розслідування та надсилається роботодавцем хворому, лікувально-профілактичному закладу, який обслуговує це підприємство, робочому органу виконавчої дирекції Фонду та профспілковій організації, членом якої є хворий. Один примірник акта надсилається відповідній установі (закладу) державної санітарно-епідеміологічної служби для аналізу і контролю за здійсненням заходів.

Перший примірник акта розслідування залишається на підприємстві де зберігається протягом 45 років.

Роботодавець зобов'язаний у п'ятиденний термін після закінчення розслідування причин професійного захворювання розглянути його матеріали та видати наказ про заходи щодо запобігання професійним захворюванням, а також про притягнення до відповідальності осіб, з вини яких допущено порушення санітарних норм і правил, що призвели до виникнення професійного захворювання.

Про здійснення запропонованих комісією з розслідування заходів щодо запобігання професійним захворюванням роботодавець письмово інформує відповідну установу (заклад) державної санітарно-епідеміологічної служби протягом терміну, зазначеного в акті.

У разі втрати працівником працездатності внаслідок професійного захворювання роботодавець направляє потерпілого на МСЕК для розгляду питання подальшої його працездатності.

Контроль за своєчасністю і об'єктивністю розслідування професійних захворювань, їх документальним оформленням, виконанням заходів щодо усунення причин здійснюють установи (заклади) державної санітарно-епідеміологічної служби, Фонд, профспілки та уповноважені трудових колективів з питань охорони праці відповідно до їх компетенції.

Реєстрація та облік випадків професійних захворювань ведеться в спеціальному журналі.

До цього журналу також вносяться дані щодо працездатності кожного працівника, в якого виявлено професійне захворювання.

У разі виявлення у працівника кількох професійних захворювань потерпілий реєструється в журналі один раз із зазначенням усіх його діагнозів.

Установи (заклади) державної санітарно-епідеміологічної служби на підставі актів розслідування випадків професійних захворювань складають карти обліку професійних захворювань за формою П-5. Ці карти і записи на магнітних носіях зберігаються у відповідній установі (закладі) державної санітарно-епідеміологічної служби та в МОЗ протягом 45 років.

Розслідування та облік аварій

Про аварію свідок повинен негайно повідомити безпосереднього керівника робіт або іншу посадову особу підприємства, які в свою чергу зобов'язані повідомити роботодавця.

Роботодавець або особа, яка керує виробництвом під час зміни, зобов'язані діяти згідно з планом ліквідації аварії, вжити першочергових заходів щодо рятування потерпілих і надання їм медичної допомоги, запобігання подальшому поширенню аварії, встановлення меж небезпечної зони та обмеження доступу до неї людей.

На підприємстві згідно з вимогами законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та охорони праці повинні бути розроблені і затверджені роботодавцем:

- план попередження надзвичайних ситуацій, у якому визначаються можливі аварії та інші надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, прогнозуються наслідки, визначаються заходи щодо їх ліквідації, терміни виконання, а також сили і засоби, що для цього залучаються;

- план ліквідації аварій (надзвичайних ситуацій), у якому перелічуються всі можливі аварії та інші надзвичайні ситуації, визначаються дії посадових осіб і працівників підприємства під час їх виникнення, обов'язки працівників професійних аварійно-рятувальних служб або працівників інших підприємств, які залучаються до ліквідації надзвичайних ситуацій.

Роботодавець або уповноважена ним особа зобов'язаний негайно повідомити про аварію територіальний орган Держгірпромнагляд, орган, до сфери управління якого належить підприємство, відповідну місцеву держадміністрацію або виконавчий орган місцевого самоврядування, штаб цивільної оборони та з надзвичайних ситуацій, прокуратуру за місцем виникнення аварії і відповідний профспілковий орган, а в разі травмування або загибелі працівників також відповідний робочий орган виконавчої дирекції Фонду.

Розслідування аварій з нещасними випадками проводиться згідно вимог Положення про розслідування нещасних випадків.

Розслідування аварій без нещасних випадків проводиться комісіями з розслідування, що утворюються.

Головою комісії призначається представник органу, до сфери управління якого належить підприємство, місцевого органу виконавчої влади або представник органу державного нагляду за охороною праці чи МНС.

У ході розслідування комісія з розслідування визначає характер аварії, з'ясовує обставини, що спричинили її, встановлює факти порушення вимог законодавства та нормативних актів з питань охорони праці, цивільної оборони, правил експлуатації устаткування та технологічних регламентів, визначає якість виконання будівельно-монтажних робіт або окремих вузлів, конструкцій, їх відповідність вимогам технічних і галузевих нормативних актів та проекту, встановлює осіб, що несуть відповідальність за виникнення аварії, намічає заходи щодо ліквідації її наслідків та запобігання подібним аваріям.

Комісія з розслідування зобов'язана протягом десяти робочих днів розслідувати аварію і скласти акт за формою Н-5. Шкода, заподіяна аварією, визначається з урахуванням втрат, зазначених у додатку Положення про розслідування.

Залежно від характеру аварії у разі необхідності проведення додаткових досліджень або експертизи зазначений термін може бути продовжений органом, який призначив комісію.

За результатами розслідування аварії роботодавець видає наказ, яким відповідно до висновків комісії з розслідування затверджує заходи щодо запобігання подібним аваріям і притягає до відповідальності працівників за порушення законодавства про охорону праці.

Технічне оформлення матеріалів розслідування аварії проводить підприємство, де сталася аварія, яке в п'ятиденний термін після закінчення розслідування надсилає їх прокуратурі та органам, представники яких брали участь у розслідуванні.

Перший примірник акта розслідування аварії, внаслідок якої не сталася нещасного випадку, зберігається на підприємстві до завершення термінів здійснення заходів, визначених комісією з розслідування, але не менше двох років.

Роботодавець зобов'язаний проаналізувати причини аварії та розробити заходи щодо запобігання подібним аваріям у подальшому.

Державна статистична звітність щодо аварій затверджується Держкомстатом за поданням Держгірпромнагляду.

Письмову інформацію про здійснення заходів, запропонованих комісією з розслідування, роботодавець подає організаціям, представники яких брали участь у розслідуванні, у терміни, зазначені в акті розслідування аварії.

Склад комісій, терміни та матеріали розслідування, акт розслідування

До складу комісії з розслідування включаються:

- керівник (спеціаліст) служби охорони праці або посадова особа (спеціаліст), на яку роботодавцем покладено виконання функцій спеціаліста з питань охорони праці (голова цієї комісії),
- керівник структурного підрозділу або головний спеціаліст,

- представник профспілкової організації, членом якої є потерпілий, або уповноважений трудового колективу з питань охорони праці, якщо потерпілий не є членом профспілки,

- інші особи.

Керівник робіт, який безпосередньо відповідає за охорону праці на місці, де стався нещасний випадок, до складу комісії з розслідування не включається.

У разі настання нещасного випадку з можливою інвалідністю до складу комісії з розслідування включається також представник відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду.

У разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння) до складу комісії з розслідування включається також спеціаліст відповідної установи (закладу) державної санітарно-епідеміологічної служби та відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду.

Потерпілий або його довірена особа має право брати участь в розслідуванні нещасного випадку.

У разі настання нещасного випадку з особою, яка забезпечує себе роботою самостійно, за умови добровільної сплати нею внесків на державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві розслідування організує відповідний робочий орган виконавчої дирекції Фонду. Головою комісії з розслідування призначається представник відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду, а до складу цієї комісії включається потерпілий або його довірена особа, спеціаліст з охорони праці відповідної місцевої держадміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування, представник профспілкової організації, членом якої є потерпілий.

Комісія з розслідування зобов'язана протягом трьох діб:

- обстежити місце нещасного випадку, опитати свідків і осіб, які причетні до нього, та одержати пояснення потерпілого, якщо це можливо;

- визначити відповідність умов і безпеки праці вимогам нормативно-правових актів про охорону праці;

- з'ясувати обставини і причини, що призвели до нещасного випадку, визначити, пов'язаний чи не пов'язаний цей випадок з виробництвом;

- визначити осіб, які допустили порушення нормативно-правових актів про охорону праці, а також розробити заходи щодо запобігання подібним нещасним випадкам;

- скласти акт розслідування нещасного випадку за формою Н-5 у двох примірниках, а також акт за формою Н-1 або акт за формою НТ про потерпілого у шести примірниках і передати його на затвердження роботодавцю;

- у випадках виникнення гострих професійних захворювань (отруєнь), крім акта за формою Н-1, складається також карта обліку професійного захворювання (отруєння) за формою П-5.

До першого примірника акта розслідування нещасного випадку за формою Н-5 (далі - акт розслідування нещасного випадку) додаються акт за формою Н-1 або НТ, пояснення свідків, потерпілого, витяги з експлуатаційної документації, схеми, фотографії та інші документи, що характеризують стан

робочого місця (устаткування, машини, апаратура тощо), у разі необхідності також медичний висновок про наявність в організмі потерпілого алкоголю, отруйних чи наркотичних речовин.

Нещасні випадки, про які складаються акти за формою Н-1 або НТ, беруться на облік і реєструються роботодавцем у спеціальному журналі.

Роботодавець повинен розглянути і затвердити акти за формою Н-1 або НТ протягом доби після закінчення розслідування, а щодо випадків, які сталися за межами підприємства, - протягом доби після одержання необхідних матеріалів.

Затверджені акти протягом трьох днів надсилаються:

- потерпілому або його довірений особі разом з актом розслідування нещасного випадку;
- керівникові цеху або іншого структурного підрозділу, дільниці, місця, де стався нещасний випадок, для здійснення заходів щодо запобігання подібним випадкам;
- відповідному робочому органу виконавчої дирекції Фонду разом з копією акта розслідування нещасного випадку;
- відповідному територіальному органу Держгірпромнагляду;
- профспілковій організації, членом якої є потерпілий;
- керівникові (спеціалістові) служби охорони праці підприємства або посадовій особі (спеціалісту), на яку роботодавцем покладено виконання функцій спеціаліста з питань охорони праці.

На вимогу потерпілого голова комісії з розслідування зобов'язаний ознайомити потерпілого або його довірену особу з матеріалами розслідування нещасного випадку.

Копія акта за формою Н-1 надсилається органу, до сфери управління якого належить підприємство. У разі виявлення гострого професійного захворювання копія акта за формою Н-1 та карта обліку гострого професійного захворювання за формою П-5 надсилається також до відповідної установи державної санітарно-епідеміологічної служби.

Акти розслідування нещасного випадку, акти за формою Н-1 або НТ разом з матеріалами розслідування підлягають зберіганню протягом 45 років на підприємстві, працівником якого є (був) потерпілий.

По закінченні періоду тимчасової непрацездатності або у разі смерті потерпілого роботодавець, який бере на облік нещасний випадок, складає повідомлення про наслідки нещасного випадку за формою Н-2 і в десятиденний термін надсилає його організаціям і посадовим особам, яким надсилався акт за формою Н-1 або НТ. Повідомлення про наслідки нещасного випадку обов'язково додається до акта за формою Н-1 або НТ і підлягає зберіганню разом з ним.

Посадова особа Держгірпромнагляду має право у разі необхідності із залученням представників відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду та профспілкової організації, членом якої є потерпілий, проводити розслідування нещасного випадку (надходження скарги, незгода з висновками розслідування обставин та причин нещасного випадку або його приховання

тощо) і видавати обов'язкові для виконання роботодавцем приписи за формою Н-9 щодо необхідності визнання нещасного випадку пов'язаним з виробництвом, складання або перегляду акта за формою Н-1 та взяття його на облік.

Порядок проведення спеціального розслідування нещасного випадку

Спеціальне розслідування організує роботодавець (якщо постраждав сам роботодавець, - орган, до сфери управління якого належить підприємство, а у разі його відсутності - відповідна місцева держадміністрація або виконавчий орган місцевого самоврядування). Розслідування проводиться комісією із спеціального розслідування, яка призначається наказом керівника територіального органу Держгірпромнагляду за погодженням з органами, представники яких входять до складу цієї комісії.

До складу комісії із спеціального розслідування включаються: посадова особа органу державного нагляду за охороною праці (голова комісії), представник відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду, представники органу, до сфери управління якого належить підприємство, а у разі його відсутності - відповідної місцевої держадміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування, роботодавця, профспілкової організації, членом якої є потерпілий, вищестоящого профспілкового органу або уповноважений трудового колективу з питань охорони праці, якщо потерпілий не є членом профспілки, а у разі розслідування випадків виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь) також спеціаліст відповідної установи (закладу) державної санітарно-епідеміологічної служби.

Залежно від конкретних умов (кількості загиблих, характеру і можливих наслідків аварії тощо) до складу комісії із спеціального розслідування можуть бути включені спеціалісти відповідного органу з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, представники органів охорони здоров'я та інших органів.

Спеціальне розслідування групового нещасного випадку, під час якого загинуло 2-4 особи, проводиться комісією, яка призначається наказом керівника Держгірпромнагляду або його територіального органу, а випадку, під час якого загинуло 5 і більше осіб або травмовано 10 і більше осіб, проводиться комісією, яка призначається наказом Держгірпромнагляду, якщо з цього приводу не було прийнято спеціального рішення Кабінету Міністрів України.

Спеціальне розслідування нещасних випадків проводиться протягом не більше 10 робочих днів. У разі необхідності встановлений термін може бути продовжений органом, який призначив розслідування.

За результатами розслідування складається акт спеціального розслідування за формою Н-5, а також оформляються інші матеріали, передбачені Положенням, у тому числі карта обліку професійного захворювання (отруєння) на кожного потерпілого за формою П-5, якщо нещасний випадок пов'язаний з гострим професійним захворюванням (отруєнням).

Акт спеціального розслідування підписується головою і всіма членами комісії із спеціального розслідування. У разі незгоди із змістом акта член комісії у письмовій формі викладає свою окрему думку.

Акт за формою Н-1 або НТ на кожного потерпілого складається відповідно до акта спеціального розслідування у двох примірниках, підписується головою та членами комісії із спеціального розслідування і затверджується роботодавцем протягом доби після одержання цих документів.

Для встановлення причин нещасних випадків і розроблення заходів щодо запобігання подібним випадкам комісія із спеціального розслідування має право вимагати від роботодавця утворення експертної комісії із залученням до її роботи за рахунок підприємства експертів - спеціалістів науково-дослідних, проектно-конструкторських та інших організацій, органів виконавчої влади та державного нагляду за охороною праці.

Медичні заклади, судово-медична експертиза, органи прокуратури і внутрішніх справ та інші органи зобов'язані згідно із законодавством безоплатно надавати на запит посадових осіб Держнаглядохоронпраці або Фонду, які є членами комісії із спеціального розслідування, відповідні матеріали та висновки щодо нещасного випадку.

Під час розслідування роботодавець зобов'язаний:

- зробити у разі необхідності фотознімки місця нещасного випадку, пошкодженого об'єкта, устаткування, інструменту, а також надати технічну документацію та інші необхідні матеріали;
- надати транспортні засоби, засоби зв'язку, службові приміщення для роботи комісії із спеціального розслідування, експертної комісії;
- організувати у разі розслідування випадків виявлення гострого професійного захворювання (отруєння) проведення медичного обстеження працівників відповідної ділянки підприємства;
- забезпечити проведення необхідних лабораторних досліджень і випробувань, технічних розрахунків та інших робіт;
- організувати друкування, розмноження і оформлення в необхідній кількості матеріалів спеціального розслідування.

Роботодавець, працівником якого є потерпілий, компенсує витрати, пов'язані з діяльністю комісії із спеціального розслідування та залучених до її роботи спеціалістів. Роботодавець у п'ятиденний термін з моменту підписання акта спеціального розслідування нещасного випадку чи одержання припису посадової особи Держгірпромнагляду щодо взяття на облік нещасного випадку зобов'язаний розглянути ці матеріали і видати наказ про здійснення запропонованих заходів щодо запобігання виникненню подібних випадків, а також притягнути до відповідальності працівників, які допустили порушення законодавства про охорону праці.

Перший примірник матеріалів розслідування залишається на підприємстві. Потерпілому або членам його сім'ї, довірений особі надсилається затверджений акт за формою Н-1 або НТ разом з копією акта спеціального розслідування нещасного випадку.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Згідно Закону України «Про охорону праці» роботодавець повинен організувати розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій відповідно до положення, що затверджується Кабінетом Міністрів України за погодженням із всеукраїнськими об'єднаннями профспілок.

Розслідуванню підлягають раптові погіршення стану здоров'я, поранення, травми, в тому числі отримані внаслідок тілесних ушкоджень, заподіяних іншою особою, гострі професійні захворювання й гострі професійні та інші отруєння, теплові удари, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою та іонізуючим випромінюванням, інші ушкодження, отримані внаслідок аварій, пожеж, стихійного лиха (землетруси, зсуви, повені, урагани та інші надзвичайні події), контакту з тваринами, комахами та іншими представниками фауни і флори, що призвели до втрати працівником працездатності на один робочий день чи більше або до необхідності переведення потерпілого на іншу (легшу) роботу терміном не менш як на один робочий день, а також випадки смерті на підприємстві.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Реальне виробництво супроводжується шкідливими та небезпечними чинниками (факторами) і має певний виробничий ризик. Виробничий ризик – це ймовірність ушкодження здоров'я працівника під час виконання ним трудових обов'язків, що зумовлена ступенем шкідливості та/або небезпечності умов праці та науково-технічним станом виробництва.

Шкідливий виробничий фактор – небажане явище, яке супроводжує виробничий процес і вплив якого на працюючого може призвести до погіршення самопочуття, зниження працездатності, захворювання, виробничо зумовленого чи професійного, і навіть смерті, як результату захворювання.

Захворювання – це порушення нормальної життєдіяльності організму, зумовлене функціональними та/або морфологічними змінами.

Виробничо зумовлене захворювання – захворювання, перебіг якого ускладнюється умовами праці, а частота якого перевищує частоту його у працівників, які не зазнають впливу певних професійних шкідливих факторів.

Професійне захворювання (профзахворювання) – це захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

Небезпечний виробничий фактор – небажане явище, яке супроводжує виробничий процес і дія якого за певних умов може призвести до травми або іншого раптового погіршення здоров'я працівника (гострого отруєння, гострого захворювання) і навіть до раптової смерті.

Виробнича травма – пошкодження тканин, порушення анатомічної цілісності організму людини або його функцій внаслідок впливу виробничих факторів. Як правило, виробнича травма є наслідком нещасного випадку на виробництві.

Нещасний випадок на виробництві – це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Розподіл несприятливих чинників виробничого середовища на шкідливі та небезпечні обумовлене різним характером їх дії на людський організм, тим, що вони потребують різних заходів та засобів для боротьби з ними та профілактики викликаних ними ушкоджень, а також рядом причин організаційного характеру.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА 4. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Основні поняття та визначення пожежної безпеки.
2. Характерні причини виникнення пожеж і пожежонебезпечні властивості речовин.
3. Заходи щодо забезпечення пожежної безпеки.
4. Призначення та завдання пожежної охорони.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
6. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
8. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. -К.: Знання, 2006. -397 с.
9. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
10. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
11. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
12. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
13. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з основними поняттями та визначеннями пожежної безпеки, характерними причинами виникнення пожеж, пожежонебезпечними властивостями речовин, технічними та організаційними протипожежними заходами.

Отримані курсантами знання сприятимуть набуттю навичок планування та організації проведення навчання та перевірки знань з питань пожежної безпеки серед особового складу органів Національної поліції; вміння здійснювати ідентифікацію, дослідження передумов виникнення та розвитку пожеж, забезпечення координації зусиль службового колективу в попередженні виникнення пожеж та ліквідації їх наслідків; розумінню місця, ролі та можливих обсягів планування й проведення превентивних та оперативних (аварійних) заходів реагування на надзвичайні ситуації.

ВСТУП

1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Кодекс цивільного захисту України містить наступні визначення:

пожежа - неконтрольований процес знищування або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот та навколишнього природного середовища;

пожежна безпека - відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю.

Пожежа — це горіння, яке вийшло з-під контролю людини, унаслідок якого знищуються чи пошкоджуються матеріальні цінності, створюється небезпека для життя і здоров'я людей.

Горіння — це хімічна реакція окислювання, що супроводжується виділенням продуктів згоряння, тепла і випромінюванням світла. Процес виникнення горіння поділяють на кілька видів: спалах, загоряння, запалення, самозаймання, самозапалювання, вибух.

Пожежна безпека об'єкта — стан об'єкта, при якому виключається можливість виникнення пожежі, а у випадку її виникнення мінімізується вплив на людей небезпечних факторів пожежі й забезпечується захист матеріальних цінностей.

Протипожежний режим — це комплекс установлених норм і правил поведінки людей, виконання робіт і експлуатації об'єкта, спрямованих на гарантування пожежної безпеки.

Система пожежного захисту — комплекс організаційних і технічних засобів, спрямованих на запобігання впливу на людей небезпечних факторів пожежі й обмеження матеріальних збитків.

Процес горіння є неможливим без трьох складових: наявність окислювача; наявності пальної речовини; наявності джерела запалювання.

Екстремальні ситуації під час пожеж характеризуються набором небезпечних факторів: відкритий вогонь; підвищена температура; теплове випромінювання; дим; знижена концентрація кисню; небезпека вибухів і обвалення.

Дим має наступні основні види небезпеки:

- 1) токсична дія;
- 2) підвищена оптична щільність.

Підвищена оптична щільність диму становить собою погіршення видимості внаслідок забарвлення диму продуктами горіння. Як правило, дим при пожежі має чорний колір, і на відстані 1 м видимість практично дорівнює 0, що перешкоджає гасінню та евакуації.

Крім цих небезпечних чинників, від яких гинуть люди, є ще два фактори, які спричиняють загибель людей на пожежах: паніка; вогняний шторм.

Вогняний шторм — небезпечне явище під час великих пожеж, що супроводжується всмоктуванням у полум'я всього, що знаходиться поруч, у тому числі людей. Під час горіння різних речовин обов'язково спалюється кисень, який поповнюється з навколишнього середовища, в результаті

створюється повітряний напір (вітер) у бік пожежі. Чим потужнішою є пожежа, тим сильнішим є повітряний напір у бік осередку пожежі.

Пожежонебезпечна зона — це простір, де можуть знаходитись пальні речовини, як у нормальних умовах, так і при можливих надзвичайних ситуаціях.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, були розглянуті наступні основні поняття пожежної безпеки.

Пожежа - неконтрольований процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот та навколишнього природного середовища.

Пожежна безпека - відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю.

Система пожежного захисту — комплекс організаційних і технічних засобів, спрямованих на запобігання впливу на людей небезпечних факторів пожежі й обмеження матеріальних збитків.

Пожежонебезпечна зона — це простір, де можуть знаходитись пальні речовини, як у нормальних умовах, так і при можливих надзвичайних ситуаціях.

2. ХАРАКТЕРНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОЖЕЖ І ПОЖЕЖОНЕБЕЗПЕЧНІ ВЛАСТИВОСТІ РЕЧОВИН

За впливом на людину небезпечні фактори можна класифікувати як фактори, що можуть призвести до ядухи, опіків і травм. Аналізуючи загибель на пожежах, встановлено, що приблизно 59% жертв гине від ядухи, 30% — від опіків і 11 % — від травм.

Температура на пожежі залежить від багатьох факторів: виду пальних речовин, кількості цих речовин, кількості кисню, типу приміщення тощо. В середньому температура на пожежі становить 800-1000°C в житлових приміщеннях, у підвалах — 700-800°C. Предмети на пожежі можуть нагріватися до більш високих температур. За зовнішнім виглядом (кольором) нагрітого металу можна робити висновки про його температуру. Темно-червоний колір — 700°C, вишнево-червоний колір — 900°C, яскраво-вишнево-червоний колір — 1000°C, світло-жовтогарячий — 1200°C, білий колір — 1300°C, яскраво-білий — 1400°C, сліпучо-білий — 1500°C. Існує ще один простий спосіб визначення температури нагрітих матеріалів: якщо доторкнутися до нагрітого предмета сірником і він запалиться, тоді предмет нагрітий до температури понад 300°C.

Практика свідчить, що тривалість пожеж може коливатися в широких часових межах, але в більшості випадків вона не перевищує 2 год. Температура різко підвищується в перші півгодини пожежі, до значення приблизно 700-800°C. Чим раніше люди помічають загрозу, тим більше шансів врятуватися від впливу високої температури.

На людину небезпечно впливають набагато менші значення температури. Уже при температурі 40°C людина може зазнати теплового удару, температурний поріг життєздатності тканин лежить не перевищує $42-46^{\circ}\text{C}$, а при температурі понад 60°C в організмі людини відбуваються фізіологічно необоротні зміни. Найбільшу небезпеку цей фактор становить для слизових оболонок і верхніх дихальних шляхів.

Найбільш частою причиною загибелі людей на пожежах є ядуха, що виникає внаслідок зменшення концентрації кисню в середовищі, і впливу продуктів горіння (чадний газ (CO), ціанистий водень (HCN), фосген (COCl_2), диціан (C_2M_2), оксиди сірки (SO_2 , SO_3) і азоту (NO , N_2O , IM_2O_6 , NO_2), діоксим ($\text{C}_{12}\text{H}_{16}\text{O}_2\text{Cl}_4$) тощо). При концентрації в атмосфері чадного газу понад 1% людина протягом 5 хв. може знепритомніти, що в підсумку часто тягне за собою її загибель. Чадний газ блокує гемоглобін у крові, що відповідає за транспортування кисню по кровоносній системі, і, як наслідок, настає кисневе голодування. Концентрація вуглекислого газу (CO_2) в межах 3-4,5% стає небезпечною для дихання протягом півгодини, а концентрація 8-10% призводить до швидкої втрати свідомості й летального результату. При пожежі вже протягом перших 20-60 с утворюються небезпечні концентрації шкідливих речовин.

Процеси синергізму сприяють збільшенню небезпеки середовища. Синергізм — небезпечне явище, при якому сумарна небезпека декількох небезпечних чинників підвищується не пропорційно. Наприклад, при температурі 43°C , концентрації кисню 17% та концентрації чадного газу 0,01% умови стають смертельно загрозливими з появою навіть дуже малих концентрацій одного з трьох газів. При цьому спільний вплив перевищує суму впливів кожного з небезпечних компонентів у 10-30 разів.

Виділення шкідливих речовин може відбуватися не тільки в результаті пожежі. У деяких випадках досить підвищеної температури, щоб у повітря почали надходити шкідливі речовини. У цьому випадку їх небезпечність зростає, тому що при пожежі люди очікують появи шкідливих речовин, а після пожежі їх мало хто очікує. Наприклад, досить відкритого вогню чи нагрітого металу, щоб хлороформ, чотирихлористий вуглець, трихлоретилен почали розкладатися з виділенням фосгену. Хлороформ застосовують у хімічній промисловості як протравлення, чотирихлористий вуглець і трихлоретилен використовують як розчинники. При розкладанні трихлоретилену, крім фосгену, утворюються соляна кислота і чадний газ, що вимагає підвищеної обережності при роботі з цими речовинами.

Велику небезпеку для людей становлять продукти горіння пластмас. Наприклад, при горінні 1 кг пінополіуретану в 1 м^3 утворюється концентрація ціанистого водню, яка у 10 разів перевищує смертельну дозу.

Серед причин виникнення пожеж основними є:

- порушення техніки безпеки (пристрій і обслуговування систем опалення, вентиляції; правила збереження і використання пожежонебезпечних речовин і матеріалів; невиконання протипожежних норм і заходів; паління);

- неправильне поводження з вогнем (смолоскипи, паяльні лампи, свічки, паління);
- несправність електромережі (коротке замикання; перевантаження електромережі; порушення правил використання електроустаткування і приладів);
- підпали.

Однією з головних і розповсюджених причин пожеж є підпали. Працівники карного розшуку разом з пожежними проводять роботи щодо запобігання і розслідування підпалів, у РВВС чітко відпрацьовується взаємодія з пожежними у випадку виявлення підпалу. Як профілактичний захід дільничні інспектори під особливим контролем тримають неблагополучні родини, а також наркоманів, алкоголіків, бомжів.

Загибель людей обумовлена не тільки небезпечними факторами пожежі, але й психологічним впливом на людину. Часто під час пожежі виникають почуття страху і паніки, що приводить до ще більших жертв. Крім психологічного навантаження на людину з боку небезпеки, що насувається, існує ще один параметр, який підсилює негативні емоції. Йдеться про вплив на людину продуктів горіння, що можуть викликати підвищене почуття паніки, наприклад, ціанистий водень.

Дим являє собою дисперсну систему, що складається з дрібних твердих часточок (сажі) і газоподібних речовин. Поняття «дим» містить у собі ще один небезпечний параметр — підвищену оптичну щільність. Кіптява, сажа, чорні клуби диму викликають у людей, що опинилися в зоні пожежі, жах. Цей фактор заважає швидко й ефективно здійснювати гасіння пожежі, рятувати людей, є причиною підвищеного травматизму.

Існують умови, за яких небезпека виникнення пожеж та їх кількість зростають:

1. За порами року. Найчастіше пожежі відбуваються в зимовий період, внаслідок використання в цей час електронагрівальних приладів. Менше пожеж виникає в літній період часу. Якщо узимку пожежі частіше відбуваються в будинках і спорудах, то влітку більша кількість пожеж відбувається в лісах, полях, степах тощо.

2. За часом доби. Найчастіше пожежі виникають у нічний час і рано-вранці, найменше пожеж виникає ввечері.

3. За обставинами загибелі перше місце впевнено належить необачному поводженню з вогнем у стані алкогольного сп'яніння.

Усе зазначене дозволяє говорити про те, що пожежі є джерелом підвищеної небезпеки для людини і навколишнього середовища. Для зменшення травматизму на пожежах необхідне створення системи безпеки людей під час пожежі.

Процес горіння неможливий без наявності палих речовин, що мають різні пожежонебезпечні властивості. До основних характеристик відносяться: температура спалаху, температура samozапалювання, температура тління, температура горіння, нижня і верхня межа поширення полум'я, теплота згоряння, швидкість вигорання, температурні межі поширення полум'я,

концентрація насичених випарів, надлишковий тиск вибуху тощо. Присутність пальної речовини не єдина умова виникнення пожежі. Необхідно створити пожежонебезпечну концентрацію. Мінімальна концентрація речовини, при якій можливе загоряння, називається нижньою концентраційною межею поширення полум'я (НКМП).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, основними причинами виникнення пожеж є:

- порушення техніки безпеки (пристрій і обслуговування систем опалення, вентиляції; правила збереження і використання пожежонебезпечних речовин і матеріалів; невиконання протипожежних норм і заходів; паління);
- неправильне поводження з вогнем (смолоскипи, паяльні лампи, свічки, паління);
- несправність електромережі (коротке замикання; перевантаження електромережі; порушення правил використання електроустаткування і приладів);
- підпали.

3. ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Забезпечення пожежної безпеки на території України, регулювання відносин у цій сфері органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання і громадян здійснюються відповідно до Кодексу цивільного захисту України, закону України «Про пожежну безпеку» та інших нормативно-правових актів.

Діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, установ та організацій. Зазначена вимога відображається у трудових договорах (контрактах), статутах та положеннях.

Забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на власників та керівників таких суб'єктів господарювання.

Повноваження у сфері пожежної безпеки асоціацій, корпорацій, концернів, інших господарських об'єднань визначаються їхніми статутами або договорами між суб'єктами господарювання, що утворили об'єднання. Для виконання делегованих об'єднанню функцій у його апараті створюється служба пожежної безпеки.

Обов'язок із забезпечення пожежної безпеки під час проектування та забудови населених пунктів, будівництва будівель і споруд покладається на органи архітектури, замовників, забудовників, проектні та будівельні організації.

Обов'язок із забезпечення пожежної безпеки в жилих приміщеннях державного, комунального, громадського житлового фонду, фонду житлово-будівельних кооперативів покладається на квартиронаймачів і власників квартир, а в жилих приміщеннях приватного житлового фонду та інших

спорудах, приватних житлових будинках садибного типу, дачних і садових будинках з господарськими спорудами та будівлями - на їх власників або наймачів, якщо це обумовлено договором найму.

Використання електроприладів, електроустаткування та електромереж становить велику небезпеку з погляду пожежної безпеки. Існує низка вимог пожежної безпеки стосовно експлуатації машин-споживачів електричного струму. До основних вимог відносяться:

- споживачі електроенергії повинні бути справними, ізоляція не ушкоджена;
- електричні машини, що при нормальній роботі іскрять, повинні розташовуватися не ближче 1 м від палих матеріалів чи відокремлюватися від них вогнетривкими екранами;
- переносні споживачі електроенергії обладнують гнучким кабелем з мідними жилами з урахуванням їх захисту від можливих пошкоджень;
- відстань між світильниками ламп накаливання і предметами з палих матеріалів повинна бути не меншою величин, зазначених у табл. 13, але не менше 0,2 м.

Існують способи, що дозволяють навіть без приладів визначати випадки початку горіння речовин. Точність такого контролю низька, але прояви пильності в питаннях пожежної безпеки не є зайвими. До цих простих способів відносяться:

- виявлення запаху, не властивого для даної ситуації (фосген — запах прілого сіна, ціанистий водень — запах гіркої мигдалю, сірководень — запах тухлих яєць тощо);
- виявлення диму, завіси, хмари, відмінних за кольором від повітря.

При виникненні пожежі необхідно використовувати речовини, що припиняють процес горіння. До основних вогнегасних речовин відносять:

- воду (95% пожеж гасять водою);
- піноутворювач (ПО-6К, ПО 3А тощо);
- порошки (ПС, ПСБ-3, П-1А, ПФ тощо);
- вуглекислота, хладони;
- пісок;
- брезент.

При наявності в повітрі 40% води горіння припиняється. Дія різних вогнегасних речовин відрізняється одна від одної. Наприклад, застосування брезентової накидки зменшує концентрацію кисню й горіння припиняється. Горіння припиняється при вмісті кисню в повітрі нижче 12-14%.

Застосування вогнегасних речовин залежить від виду пальної речовини, температурного режиму тощо. Водою заборонено гасити пожежі на електроустановках, щоб виключити вплив електричного струму на людей, а також гасіння пожеж з речовинами, які вступають у реакцію з водою. Піноутворювачами заборонено гасити горіння речовин, що вступають у реакцію з водою, наприклад, карбід кальцію.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО З ПИТАННЯ

Забезпечення пожежної безпеки на території України, регулювання відносин у цій сфері органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання і громадян здійснюються відповідно до Кодексу цивільного захисту України, законів та інших нормативно-правових актів.

Для гарантування пожежної безпеки, зниження травматизму людей на пожежі необхідно витримувати норми вогнестійкості конструкцій і пожежонебезпечності приміщень.

Існують способи, що дозволяють навіть без приладів визначати випадки початку горіння речовин. Точність такого контролю низька, але прояви пильності в питаннях пожежної безпеки не є зайвими. До цих простих способів відносяться:

- виявлення запаху, не властивого для даної ситуації;
виявлення диму, завіси, хмари, відмінних за кольором від повітря.

4. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ

Пожежна охорона - вид діяльності, який полягає у запобіганні виникненню пожеж і захисті життя та здоров'я населення, матеріальних цінностей, навколишнього природного середовища від впливу небезпечних чинників пожежі.

Пожежна охорона створюється з метою захисту життя і здоров'я громадян, приватної, колективної та державної власності від пожеж, підтримання належного рівня пожежної безпеки на підприємствах, установах, організаціях і в населених пунктах.

Основними завданнями пожежної охорони є:

- 1) забезпечення пожежної безпеки;
- 2) запобігання виникненню пожеж та нещасним випадкам під час пожеж;
- 3) гасіння пожеж, рятування населення, а також надання допомоги у ліквідації наслідків інших надзвичайних ситуацій.

Пожежна охорона поділяється на державну, відомчу, місцеву та добровільну.

Забезпечення державної пожежної охорони відповідно до повноважень покладається на:

- 1) органи та підрозділи центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки;
- 2) державні пожежно-рятувальні підрозділи (частини) Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту;
- 3) допоміжні служби, призначені для забезпечення пожежної безпеки;
- 4) навчальні заклади цивільного захисту, науково-дослідні установи, об'єкти центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, та центрального органу

виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки;

5) Державний центр сертифікації центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Порядок здійснення державної пожежної охорони визначається Положенням про державну пожежну охорону, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

У суб'єктів господарювання, віднесених до сфери управління відповідних центральних органів виконавчої влади, утворюються державні пожежно-рятувальні підрозділи (частини) для забезпечення відомчої пожежної охорони.

Пожежно-рятувальні підрозділи, що забезпечують відомчу пожежну охорону та мають виїзну пожежну техніку, залучаються до гасіння пожеж у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Пожежно-рятувальні підрозділи, що забезпечують відомчу пожежну охорону, щодо підготовки рятувальників та організації гасіння пожеж керуються актами центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також актами інших міністерств, до сфери управління яких віднесені підрозділи, що забезпечують відомчу пожежну охорону.

Нормативно-правові акти міністерств з питань підготовки рятувальників пожежно-рятувальних підрозділів, що забезпечують відомчу пожежну охорону, та організації гасіння пожеж погоджуються з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Служби пожежної безпеки, створені для забезпечення пожежної безпеки на об'єктах Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах організації спеціального зв'язку та захисту інформації, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів, Державної спеціальної служби транспорту центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту та інфраструктури, здійснюють контроль за виконанням правил пожежної безпеки на цих об'єктах.

У селах, селищах, де немає пожежно-рятувальних підрозділів, сільські та селищні ради за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного

захисту, утворюють пожежно-рятувальні підрозділи для забезпечення місцевої пожежної охорони.

У суб'єктів господарювання, населених пунктах для здійснення заходів із запобігання виникненню пожеж та організації їх гасіння органи місцевого самоврядування за рішенням територіальних громад, а також керівники суб'єктів господарювання можуть утворювати пожежно-рятувальні підрозділи для забезпечення добровільної пожежної охорони.

Пожежно-рятувальні підрозділи для забезпечення добровільної пожежної охорони суб'єктів господарювання утворюються з числа їх працівників, а населених пунктів - з числа громадян, які постійно проживають у зазначеному населеному пункті.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО З ПИТАННЯ

Таким чином, пожежна охорона – це вид діяльності, який полягає у запобіганні виникненню пожеж і захисті життя та здоров'я населення, матеріальних цінностей, навколишнього природного середовища від впливу небезпечних чинників пожежі.

Пожежна охорона створюється з метою захисту життя і здоров'я громадян, приватної, колективної та державної власності від пожеж, підтримання належного рівня пожежної безпеки на підприємствах, установах, організаціях і в населених пунктах.

Основними завданнями пожежної охорони є:

- 1) забезпечення пожежної безпеки;
- 2) запобігання виникненню пожеж та нещасним випадкам під час пожеж;
- 3) гасіння пожеж, рятування населення, а також надання допомоги у ліквідації наслідків інших надзвичайних ситуацій.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, пожежа – це неконтрольований процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот та навколишнього природного середовища;

Пожежна безпека - відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю.

Основними причинами виникнення пожеж є:

- порушення техніки безпеки (пристрій і обслуговування систем опалення, вентиляції; правила збереження і використання пожежонебезпечних речовин і матеріалів; невиконання протипожежних норм і заходів; паління);
- неправильне поводження з вогнем (смолоскипи, паяльні лампи, свічки, паління);
- несправність електромережі (коротке замикання; перевантаження електромережі; порушення правил використання електроустаткування і приладів);
- підпали.

Забезпечення пожежної безпеки на території України, регулювання відносин у цій сфері органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання і громадян здійснюються відповідно до Кодексу цивільного захисту України, законів та інших нормативно-правових актів.

Пожежна охорона – це вид діяльності, який полягає у запобіганні виникненню пожеж і захисті життя та здоров'я населення, матеріальних цінностей, навколишнього природного середовища від впливу небезпечних чинників пожежі.

Пожежна охорона створюється з метою захисту життя і здоров'я громадян, приватної, колективної та державної власності від пожеж, підтримання належного рівня пожежної безпеки на підприємствах, установах, організаціях і в населених пунктах.

Основними завданнями пожежної охорони є:

- 1) забезпечення пожежної безпеки;
- 2) запобігання виникненню пожеж та нещасним випадкам під час пожеж;
- 3) гасіння пожеж, рятування населення, а також надання допомоги у ліквідації наслідків інших надзвичайних ситуацій.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА № 5. ОСНОВИ ВИБУХОБЕЗПЕКИ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Основні поняття вибухобезпеки.
2. Небезпечні фактори вибуху і захист від них.
3. Попередження вибухів і локалізація їх наслідків.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
6. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
8. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. -К.: Знання, 2006. -397 с.
9. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
10. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
11. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
12. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
13. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з основними поняттями та визначеннями вибухобезпеки, небезпечними факторами вибуху, основними способами захисту від вибухів, пожежонебезпечними властивостями речовин, технічними та організаційними противибуховими заходами.

Отримані курсантами знання сприятимуть набуттю навичок планування та організації проведення навчання та перевірки знань з питань вибухової та пожежної безпеки; вміння здійснювати ідентифікацію, дослідження передумов виникнення та розвитку вибухів, забезпечення координації зусиль службового колективу в попередженні виникнення вибухів та ліквідації їх наслідків; розумінню місця, ролі та можливих обсягів планування й проведення превентивних та оперативних (аварійних) заходів реагування на надзвичайні ситуації.

ВСТУП

Проблема безпеки життєдіяльності людини й всього суспільства в сучасних умовах набула особливої гостроти й актуальності. Ці питання обговорюється на сторінках газет і журналів, ученими, представниками громадськості, політичними діячами, тобто є об'єктом уваги всіх прошарків суспільства та держави. Вчені давно почали турбуватися про небажані та негативні наслідки антропогенного впливу на природу й навколишнє середовище. Футурологи різних країн світу розробляли різноманітні моделі майбутнього збалансування розвитку людського суспільства з навколишнім середовищем в умовах величезних техногенних навантажень на біосферу.

В останні роки різко зросла чисельність аварій, катастроф, дорожньо-транспортних пригод, у яких гине або втрачає здоров'я й працездатність велика кількість людей.

Величезне виробництво зброї, збільшення кількості атомних електростанцій, урбанізація, колосальна насиченість інфраструктурою, гіпертрофічний розвиток автомобільного транспорту, хімічних та інших шкідливих виробництв суттєво змінили якість природного середовища (води, повітря, ґрунту, клімату та інших характеристик природного середовища), зробили життя людини більш небезпечним, а перспективи – не найкращими.

1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ВИБУХОБЕЗПЕКИ

Вибух — надзвичайно швидка хімічна реакція, що супроводжується виділенням енергії та утворенням стиснутих газів, здатних виконувати механічну роботу.

Виділення енергії при вибуху є істотно більш швидким, ніж інші форми виділення енергії в подібних умовах. Наприклад, виділення енергії при вибуху є значно швидшим, ніж виділення енергії при горінні. До моменту вибуху звичайної вибухової речовини енергія вибуху міститься в прихованій, потенційній формі в його молекулах, точніше, в електронних оболонках цих молекул. Однак просте виділення енергії ще не означає, що відбувся вибух. Поняття вибуху пов'язане із сильною механічною дією, тобто з появою механічних сил, прикладених до середовища та окремих тіл, що оточують місце вибуху. Процес виділення чи передачі енергії поширюється зі швидкістю, що помітно перевищує швидкість розширення вибухових газів. Звичайно при

вибуху початкова швидкість розширення газів сягає близько одного кілометра за секунду.

При вибуху якої-небудь вибухової речовини, наприклад, тротилу, відбувається її перетворення в розпечені вибухові гази, що утворюють зону високого тиску. При цьому енергія виділяється спочатку у вигляді теплоти, утвореної сильно стиснутими газами. Гази діють на навколишнє середовище з такою силою, що це середовище починає стискуватися й переміщатися. При розширенні гази інтенсивно охолоджуються, їх тиск швидко падає, й енергія передається навколишньому середовищу з дуже високим коефіцієнтом корисної дії.

Для більшості газів температура вибуху коливається в межах 1200-1700°C, а тиск у нормальних умовах не перевищує 1,2 МПа, але при збільшенні концентрації кисню тиск вибуху може досягати 2 МПа.

Хімічна природа вибуху й пожежі є однаковою. Але, якщо в процесі пожежі людина може захищати своє життя, то при вибуху блискавичність цього процесу зводить можливість захисту до мінімуму. Вибух, як правило, є наслідком пожежі, хоча існує один різновид вибуху, який минає фазу пожежі — це так званий об'ємний вибух.

Об'ємний вибух виникає при наявності вибухонебезпечної концентрації палих газів чи випарів легкозаймистих речовин у всьому об'ємі, що займають газ (випари) і джерела запалювання. Таке може відбутися при витоку газу в замкнутому просторі чи на відкритій місцевості у безвітряну погоду в балках, при тривалих випарах легкозаймистих речовин.

Розрізняють наступні види вибухів:

спалах;

детонація;

об'ємний вибух;

газопилові хмари в замкнутому і відкритому просторі;

киплячих рідин, що виділяють пар.

Детонація — згоряння вибухової речовини зі швидкістю переміщення фронту полум'я з ударною хвилею, яка перевищує 2000-3000 м/с.

Вибух у замкнутому просторі — вибух, що відбувається усередині герметичної ємності з піковим тиском у сотні кПа. Вибух у замкнутому просторі розповсюджений, насамперед, на промислових об'єктах. До вибухонебезпечного устаткування та установок за цим видом вибухів відносять:

- установки, що працюють під тиском (газгольдер, ректифікаційна колона, балони зі стиснутим і зрідженим газом);
- компресорні установки;
- повітропроводи, аспираційні системи;
- газове устаткування;
- парові казани.

Вибух киплячих рідин, що виділяють пар — це комбінація пожежі та вибуху при інтенсивному виділенні променистої енергії протягом короткого проміжку часу. Як правило, виникає всередині резервуара з газом, що зберігається під тиском.

Вибух на відкритому просторі — вибух, що відбувається під відкритим небом з порівняно невисоким піковим тиском. На відкритому просторі величина небезпечного надлишкового тиску лише в 1,5 рази перевищує нормальний атмосферний тиск.

Вибухові речовини — це речовини, що можуть вибухати під дією відкритого вогню чи мають більшу чутливість до ударів і струсів, ніж динітробензол.

Вибухові речовини широко використовуються у військовій справі, у геологорозвідувальних роботах, гірничорятувальних роботах, при розробці природних копалин відкритим шляхом, у будівництві, у меліоративних роботах тощо.

До вибухонебезпечних речовин відносяться: нітротолуол, динітротолуол, тринітротолуол, нітробензол, динітробензол, тринітробензол, нітрогліцерин, динітрогліцерин, тринітроглице-рін, тринітроцелулоза, пікринова кислота, гексаметилентриперо-кисиддіамін, діперекис ацетону, пластит, амонід, гексоген, тетра-зен, тетріл, гримуча ртуть, гримуче срібло тощо. Найбільш розповсюдженою вибуховою речовиною є тротил (тринітротолуол). У зв'язку з його частим використанням силу вибуху різних вибухонебезпечних речовин порівнюють із силою вибуху тротилу.

Тротил — вибухонебезпечна специфічна речовина із серійним номером 145 списку Директиви ЄС, критична кількість — 50 т.

Тротиловий еквівалент — кількість вибухової речовини, яка за силою вибуху дорівнює вибуху 1 кг тротилу. Наприклад, тротиловий еквівалент пластиду дорівнює 0,3 кг.

Вибухонебезпечні речовини крім головних (колір, агрегатний стан, дисперсність, щільність тощо) мають і специфічні властивості, наприклад, бризантність і фугасність.

Бризантна дія — це дроблення середовища, що оточує заряд. Бризантна дія виявляється на відстані приблизно двох радіусів заряду. Під час вибуху максимальний імпульс спостерігається в епіцентрі, цей імпульс (різкий перепад тиску великої амплітуди) дробить елементи середовища, що перебувають поблизу.

Фугасна дія — це робота вибуху по переміщенню елементів середовища. Вибух на відкритій поверхні має мінімальну фугасну дію, вибух практично не виконує потрібної роботи, виникає вибухова хвиля, яка швидко гасне. Якщо ж вибух відбувається в замкнутому просторі, наприклад, у стінах будинку, то фугасна дія може бути значною, робота вибуху через вибухову хвилю може призвести до руйнування будинку чи споруди.

Вибухонебезпечна зона — це простір, у якому знаходиться чи може знаходитись вибухонебезпечна суміш.

Як вибухові речовини найчастіше використовуються тротиліві шашки масою 75, 200, 400 г, що мають запальні гнізда для установки детонатора чи електродетонатора Тротиліві шашки випускаються трьох типорозмірів:

1. Велика — розміром 10x5x5 см і масою 400 г. Запальне гніздо на бічній грані.

2. Мала — розміром 10x5x2,5 см і масою 200 г. Запальне гніздо на торцевій грані.

3. Бурова — діаметром 3 см, довжиною 7 см і масою 75 г. Запальне гніздо в торці.

Усі шашки обгорнені в просочений парафіном папір червоного, жовтого, сірого чи сіро-зеленого кольорів. На бічній стороні розташовують напис "Тротилова шашка ...г".

Брикети з пластичною вибуховою речовиною застосовують для виготовлення зарядів необхідної форми, підривають їх детонатором чи електродетонатором, вставленим у заряд на глибину не менше 10 мм. Для вибуху зарядів вибухової речовини застосовують вогневий чи електричний спосіб. При вогневому способі необхідно мати капсулі-детонатори, вогнепровідний шнур і запальні трубки. Капсуль-детонатор являє собою відкриту з одного кінця циліндричну алюмінієву гільзу, у нижній частині якої запресовано вибухову речовину підвищеної потужності, а згори розміщено шар ініціюючої вибухової речовини з підвищеною чутливістю до зовнішніх впливів. Вогнепровідний шнур складається з порохової серцевини з однією направляючою ниткою всередині й оплеток, покритих водозахисним складом.

Серед вибухових пристроїв найбільш небезпечні та часто зустрічаються протипіхотні міни, що являють собою велику небезпеку для всіх, хто перебуває в цій місцевості (домашні тварини, діти, робітники тощо). Протипіхотні міни призначені для мінування місцевості з метою враження живої сили. За вражаючою дією вони поділяються на фугасні та осколкові, за принципом приведення в дію — на міни натискної чи натяжної дії.

Спеціальні засоби, що використовуються в діяльності підрозділів ОВС, спеціальні засоби мають певні характеристики, які необхідно знати працівникам міліції для гарантування особистої безпеки.

Вибуховий пакет циліндричної форми: безпечна відстань — 10 м, час горіння до вибуху — 7-8,5 с, дальність чутності — 2 км.

Спеціальний засіб «Хвиля», який використовується для зупинки транспорту, враження порушника, прибивання отворів у перешкодах: початкова швидкість — 270 м/с, дальність дії — 40-70 м, пробивна дія на відстані 50 м дерев'яних перекриттів — товщиною 40 мм, сталь — 2-3 мм.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, ми розглянули наступні основні поняття вибухобезпеки.

Вибух — надзвичайно швидка хімічна реакція, що супроводжується виділенням енергії та утворенням стиснутих газів, здатних виконувати механічну роботу.

Вибух на відкритому просторі — вибух, що відбувається під відкритим небом з порівняно невисоким піковим тиском. На відкритому просторі величина небезпечного надлишкового тиску лише в 1,5 рази перевищує нормальний атмосферний тиск.

Вибухові речовини — це речовини, що можуть вибухати під дією відкритого вогню чи мають більшу чутливість до ударів і струсів, ніж динітробензол.

Вибухонебезпечна зона — це простір, у якому знаходиться чи може знаходитись вибухонебезпечна суміш.

2. НЕБЕЗПЕЧНІ ФАКТОРИ ВИБУХУ І ЗАХИСТ ВІД НИХ

Основна небезпечність вибуху полягає у великій руйнівній силі, що виявляється за дуже короткий проміжок часу. Як правило, ці фактори призводять до смерті всіх людей, які перебувають в епіцентрі вибуху й у небезпечній зоні. Вибух поєднує в собі комплекс небезпек, смертельних для незахищеної й ненавченої людини:

ударна хвиля, шум;
теплове випромінювання;
газоподібні продукти вибуху;
осколки й фрагменти будинку, ґрунту, що летять тощо;
яскраве світло.

Способи й засоби захисту від ударної хвилі:

- 1) захист відстанню;
- 2) захист перешкодою;
- 3) зменшення площі впливу ударної хвилі на людину.

Ударна хвиля становить велику небезпеку в обмеженому просторі (в приміщенні). При її впливі важливим фактором є площа поверхні людини. Мінімальний вплив на людину має місце у випадку, якщо людина лежить уздовж напрямку дії ударної хвилі. Зі збільшенням відстані від епіцентру вибуху сила ударної хвилі зменшується. Небезпека ударної хвилі залежить від характеристик матеріалу, його кількості чи обсягу, ступеня обмеженості простору, в якому утворюється при вибуху газова хмара.

Наприклад, при вибуху парового казана, вода, що міститься в котлі у перегрітому стані, при падінні тиску до атмосферного у випадку аварії переходить у пари. У такому випадку з 1 м³ води утворюються 1700 м³ парів. Це призводить до вибуху котла, руйнування будинку й загибелі людей.

Способи й засоби захисту від теплового випромінювання:

- 1) захист відстанню;
- 2) індивідуальні засоби захисту.

Теплове випромінювання є результатом швидкого процесу горіння й зменшується залежно від відстані до епіцентру вибуху. Величина температури дуже швидко зменшується в часі.

Способи й засоби захисту від газоподібних продуктів вибуху:

- 1) індивідуальні засоби захисту;
- 2) метеорологічні умови.

Газоподібні продукти вибуху становлять небезпеку в обмеженому просторі, коли їх концентрація перевищує гранично допустимі норми. На відкритому просторі така концентрація може досягатися у випадку застосування

великої кількості боєприпасів, наявності поглиблень у рельєфі місцевості, при відсутності вітру. У газоподібні продукти вибуху можуть входити: чадний газ, фосген, оксиди азоту, піроксилін тощо. Наявність атмосферних опадів та високої швидкості вітру знижують ступінь небезпечності цього вражаючого фактора.

Способи й засоби захисту від ураження осколками:

- 1) захист відстанню;
- 2) захист перешкодою;
- 3) зменшення площі впливу ударної хвилі на людину;
- 4) індивідуальні засоби захисту.

Ураження осколками часто відбувається через слабку підготовку. Наприклад, потерпілий дивиться; куди падає граната чи снаряд, або не кваліфіковано обирає захисну перешкоду, укриття. Зі збільшенням відстані від епіцентру вибуху кількість осколків зменшується, а їх вражаюча здатність знижується.

Наступний вид небезпеки вибуху не становить смертельної загрози для людини, але може призвести до втрати чи погіршення зору. Частина променистої енергії, що утворюється в результаті вибуху, охоплює й оптичний спектр. За рахунок різкого зростання яскравості людина може на деякий час засліпнути, а при потужному впливі яскравого світла відбуваються серйозні функціональні порушення.

У цілому несмертельний уражаючий вплив вибуху і його продуктів на людину може набувати таких форм:

- травми при падінні від ударної хвилі;
- травми від осколків, відриви кінцівок;
- порушення слухового апарату (контузія);
- опіки;
- ядуха;

тимчасове чи постійне часткове або повне засліплення.

Обходитися на виробництві й у побуті без пальних і вибухонебезпечних речовин людина у наш час не може, тому необхідно виконувати правила безпеки при поводженні з цими речовинами.

До заходів гарантування вибухобезпеки відносять:

- використання запобіжних конструкцій (легкоскидні конструкції, захисні приміщення, укриття);
- використання сигналізації про накопичення вибухонебезпечних газів і парів;
- локалізація вибуху;
- усунення джерел запалення і детонації;
- флегматизація джерел запалення;
- влаштування вогнеперешкод;
- вибухопридушення.

Легкоскидні конструкції (ЛСК) являють собою конструкції, що руйнуються під впливом енергії вибуху, при цьому не руйнується конструкція

будинку чи спорудження, наприклад, віконні прорізи, сталеві, шиферні й алюмінієві аркуші тощо.

З метою прогнозування наслідків вибуху (кількість загиблих, поранених), підготовки до надання першої допомоги, виявлення епіцентру вибуху і планування наступних дій необхідно оцінити ступінь руйнування об'єкта. Ступінь руйнування об'єкта в результаті вибуху:

- легкий (до 10%);
- слабкий (11-30%);
- середній (31-50%);
- сильний (51-90%);
- повний (91-100%).

Для ефективного захисту людей, що перебувають у вибухонебезпечній зоні, необхідно оцінити її параметри. При проведенні патрулювання території чи оточення необхідно знати, що особовий склад підрозділів Національної поліції при виконанні службових обов'язків знаходиться в безпечній зоні. Для цього зона, де знаходяться працівники Національної поліції, не повинна перетинатися із зоною ураження. Працівники Національної поліції при небезпеці вибуху чи обрушенні будинку повинні знати правила поведінки з вибуховими речовинами й пристроями, мати навички у виконанні цих завдань і твердо знати запобіжні заходи.

При ймовірності обрушення будинку чи споруди не можна перебувати на відстані ближче $\frac{1}{3}$ висоти будинку чи споруди. У випадку проведення оточення небезпечного району чи об'єкта мінімальною відстанню від будинку чи споруди до місця розміщення працівників Національної поліції вважається висота будинку чи споруди.

З метою гарантування максимальної безпеки працівників і підрозділів Національної поліції при виявленні вибухових пристроїв, необхідно знати основні характеристики цих пристроїв. Розглянемо основні характеристики протипіхотних мін.

Міна ПДМ-6М — фугасна, натискної дії, складається з дерев'яного корпусу, заряду вибухової речовини (200-грамова тротилова шашка), зривника (детонатора) з Т-подібною бойовою чекою і запалу. Принцип дії: при натисканні на кришку міни вона опускається вниз і висмикує бойову чеку зривник, що приводить до його спрацьовування і вибуху міни. Кришка міни у встановленому вигляді виступає над поверхнею ґрунту на 1-2 см. Зривник міни не спрацьовує при зусиллі натискання менше 1 кг, але якщо зусилля знаходиться в межах 1-12 кг, відбувається вибух.

Міна ПМН — фугасна, натискної дії, складається з пластмасового корпусу, заряду вибухової речовини, натискного пристрою, спускового ударного механізму й запалу. Принцип дії: при натисканні на міну кришка й шток опускаються, бойовий виступ штока виходить із зачеплення з ударником, останній звільняється та під дією бойової пружини наколює запал, що викликає вибух міни. Установлена міна підіймається над поверхнею ґрунту на 1-2 см.

Міна ПОМЗ-2М — осколкова, кругового ураження, складається з чавунного корпусу, заряду вибухової речовини, зривника із запалом і Р-

подібною бойовою чекою. Крім того, в комплект кожної міни входять два-три кілочки, карабінчик із дротом довжиною 0,5 м і дротяна розтяжка. Принцип дії міни: при натягуванні дротяної розтяжки бойова чека висмикується зі зривника, ударник звільняється і під дією бойової пружини наколює запал, що викликає вибух міни. Корпус міни дробиться на осколки, що розлітаються в усіх напрямках. Міна встановлюється з однією чи двома галузками дротяної розтяжки. Кілочки дротяної розтяжки підіймаються над поверхнею ґрунту на 12-15 см, закріплена на них розтяжка тягнеться убік установленної міни.

Міна ОЗМ-4 — осколкова, стрибаюча, кругового ураження, постачається в комплекті, що складається з неостаточно спорядженої міни, спеціального запалу, зривника, дротяної розтяжки з карабінчиком, намотаної на котушку, і двох дерев'яних кілочків. Принцип дії: міна спрацьовує від натягування дротяної розтяжки, що висмикує чеку зі зривника. При спрацьовуванні зривника наколюється капсуль-запальник і промінь вогню по трубі передається вибивному заряду. Під дією вибивного заряду (15 г) дно міни відривається на місці нарізного сполучення, і міна викидається на висоту, рівну довжині натяжного троса (0,6-0,8 м). При натягуванні троса ударник стискає бойову пружину й звільняє, наколює капсуль-детонатор запалу. Запал зривника викликає вибух заряду вибухової речовини міни. Корпус міни дробиться на осколки, що, розлітаючись, спричиняють ураження.

Міни типу ПМД-6М, ПМН, ПОМЗ-2М та ОЗМ-4 зі зривником МУВ-2 знімати і знешкоджувати забороняється, вони знищуються на місці установки.

При спланованих вибухах необхідно виконувати вимоги техніки безпеки. Під час підготовки вибуху на відкритому просторі для незахищених людей безпечними є наступні відстані:

- при вибуху зарядів до 10 кг без оболонок: у повітрі — 50 м, на ґрунті — 100 м;
- при підриванні дерева — 150 м;
- при підриванні цегли, бетону, каменю — 350 м;
- при підриванні відкрито розташованих металевих конструкцій — 500 м.

У випадках винайдення бойових артилерійських чи авіаційних боєприпасів працівники ОВС повинні також вміти визначити безпечну відстань. Під час підготовки вибухів бойових припасів для людей, які не перебувають в укриттях, безпечними є наступні відстані:

- калібр до 76 мм — 500 м;
- калібр від 76 до 105 мм — 700 м;
- калібр від 105 до 200 мм — 1000 м;
- калібр понад 200 мм — 1500 м.

При знешкодженні й транспортуванні вибухонебезпечних пристроїв забороняється їх кидати, завдавати по них ударів, складати в штабелі та знищувати спалюванням, демонтувати корпуси й витягати з них вибухові речовини, вставляти й витягати з них зривники, запали, капсулі-детонатори із застосуванням сили чи удару, знешкоджувати й знімати пошкоджені зривники, витягати вмерзлі в ґрунт (кригу) і покриті кригою пристрої, складувати,

перевозити й переносити разом і без відповідної укладки капсулі-детонатори, запали, зривники.

Особи, призначені для виконання вибухів, повинні знати правила поведінки з вибуховими речовинами та пристроями, мати навички у виконанні цих завдань і твердо знати наступні запобіжні заходи:

- капсулі-детонатори запальних трубок і електродетонатори вставляють у зовнішні заряди після їх кріплення на підривних елементах (об'єктах) безпосередньо перед вибухом;

- при вогневому способі висаджування в повітря до зарядів, що не вибухнули, може підходити тільки одна людина та не раніш як через 15 хв. після моменту відмовлення;

- при виявленні ознак горіння шнура підходити до зарядів заборонено;

- по команді "Приготуватися" підривники стають біля зарядів і готуються до підпалювання запальних трубок;

- підпалювання здійснюють по команді "Вогонь";

- відходять підривники по команді "Відходь". По цій команді повинні відходити усі підривники, у тому числі й ті, які не встигли підпалити трубки;

- при електричному способі висаджування перевірку електровибухових мереж і підключення магістральних проводів до джерела струму слід здійснювати тільки після видалення всіх людей від місць розташування зарядів;

- у момент установки електродетонаторів у заряди в магістральних проводах електровибухової мережі на віддалі 30-40 м від заряду, що підривається, влаштовують "розрив безпеки" (розривають один з магістральних проводів); його зрощування при відході здійснює особа, що котра перед тим установила електродетонатори в заряди;

- при проведенні групових вибухів результати вибуху повинна перевіряти одна людина;

- при відмовленні необхідно відімкнути кінці магістральних проводів від джерела струму, ізолювати їх, розлучити в сторони та з'ясувати причини відмовлення.

Осередки ураження на вибухонебезпечних об'єктах утворюються також унаслідок витікання газоподібних чи зріджених вуглеводних продуктів, при перемішуванні яких з повітрям утворюються вибухонебезпечні та пожежонебезпечні суміші таких газів, як метан, пропан, пропілен, бутан тощо, які призводять до руйнувань і пошкоджень будинків і споруд, технологічних установок, ємностей, трубопроводів.

При вибуху утворюється руйнівна ударна хвиля. Надлишковий тиск під час вибуху, що перевищує 50% атмосферного тиску на відкритому просторі, є небезпечним для людини.

При виявленні вибухового пристрою необхідно терміново здійснити евакуацію людей з небезпечної зони.

При вибуху утворюється ударна хвиля, яка створює надлишковий тиск вибуху, що й руйнує будинки й споруди. Надлишковий тиск для руйнування різних конструкцій залежить від матеріалів, з якого виготовлені споруди.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Основна небезпечність вибуху полягає у великій руйнівній силі, що виявляється за дуже короткий проміжок часу. Як правило, ці фактори призводять до смерті всіх людей, які перебувають в епіцентрі вибуху й у небезпечній зоні. Вибух поєднує в собі комплекс небезпек, смертельних для незахищеної й ненавченої людини: ударна хвиля, шум; теплове випромінювання; газоподібні продукти вибуху; осколки й фрагменти будинку, ґрунту, що летять тощо; яскраве світло.

До заходів гарантування вибухобезпеки відносять:

- використання запобіжних конструкцій (легкоскидні конструкції, захисні приміщення, укриття);
- використання сигналізації про накопичення вибухонебезпечних газів і парів;
- локалізація вибуху;
- усунення джерел запалення і детонації;
- флегматизація джерел запалення;
- влаштування вогнеперешкод;
- вибухопридушення.

3. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВИБУХІВ І ЛОКАЛІЗАЦІЯ ЇХ НАСЛІДКІВ

Питання вибухобезпеки торкаються усіх сторін життя в сучасному суспільстві. Не випадково для координації дій у цій галузі в Україні було створено Міжвідомчу раду по вибухових справах при комітеті з нагляду за охороною праці, що був затверджений 26 березня 1998 р. До складу цієї ради входять і представники МВС. До основних завдань Міжвідомчої ради відносяться:

- координація дій міністерств і відомств у цій галузі;
- підготовка пропозицій щодо удосконалення вибухової справи, усунення причин аварій, причин травматизму й забезпечення схоронності вибухових речовин;
- вивчення передового досвіду робіт з удосконалення підривних робіт, проведення навчання і перепідготовки фахівців;
- підготовка проектів законодавчих актів з вибухобезпеки.

Найкращий захист від вибуху — це не допустити його. Профілактичні заходи є набагато дешевшими та ефективнішими, ніж усунення наслідків вибуху. Необхідно розрізняти два види несподіваних вибухів:

- вибух на технологічному обладнанні;
- навмисний злочинний вибух — терористичний акт. Вибухи на технологічному обладнанні найчастіше мають місце в повсякденному житті. Основними причинами виникнення таких вибухів є:

- порушення техніки безпеки;
- несправність контрольно-вимірювальних приладів;
- вихід з ладу обладнання.

Обладнання місткістю понад 25 л, яке перебуває під тиском понад атмосферний тиск, є дуже небезпечним для людини. Щоб уникнути наслідків

вибуху на технологічному обладнанні, необхідно проводити профілактичні заходи. До основних способів попередження вибухів на технологічному обладнанні відносять:

- наявність і контроль за показаннями вимірювальних приладів;
- справність пристроїв і трубопроводів;
- проведення попереджувального ремонту, недопущення утворення корозії всередині обладнання;
- проведення іспитових робіт;
- недопущення потрапляння мастила на обладнання;
- убезпечення обладнання від ударів і зовнішніх значних впливів високих і низьких температур;
- підтримка технологічного регламенту.

Небезпечні агрегати промислових об'єктів для попередження небезпечних ситуацій виділяють різними способами (знаки, звукові сигнали, фарбування тощо).

До найбільш простих, але в той же час ефективних заходів запобігання вибухам від зазначених джерел є: контроль за сторонніми звуками, появою стороннього запаху, недопущення перевищень робочого тиску й температури, запобігання механічним деформаціям обладнання, проведення ремонтних робіт тільки після повної зупинки обладнання.

До найбільш небезпечних видів вибуху відносять терористичні акти. Як правило, такі вибухи влаштовуються в місцях скупчення людей, що робить їх дуже небезпечними.

Вибуховий пристрій дуже рідко має вигляд класичної бомби, він може мати подобу будь-якого предмета (пакет, лялька, машинка тощо). Здійснюючи пошук вибухового пристрою, в першу чергу слід звернути увагу на всі предмети, що виглядають підозріло або незвично. У будь-якому випадку про це необхідно повідомити фахівців вибухотехнічної служби (ВТС), а вони вирішать — бомба це чи ні.

Тротил — біла кристалічна речовина, яка жовтіє на світлі (темно-жовтий колір). Температура розплавлення 80,6-80,85°C. Щільність — 1,66 г/см³. До ударів і тертя не чутливий. Пресований та порошкоподібний тротил має високу чутливість до детонації та надійно вибухає від стандартних капсулів-детонаторів, запалів. Тривале перебування у воді, землі, корпусах боєприпасів не змінює вибухових властивостей. При підпалюванні горить кіптявим полум'ям без вибуху, детонація та вибух можливі при горінні великої кількості тротилу. Мінімальна вага заряду, що здатен детонувати — не менше 50 г.

Гексоген — кристалічна речовина білого кольору. Без запаху та смаку, отруйний. Температура розплавлення — 203°C з розкладанням. Не гігроскопічний, погано розчиняється у спирті, воді, ефірі, добре — в ацетоні. Чутливість до тертя та нагрівання невелика. При підпалюванні згоряє яскравим полум'ям. Швидкість детонації — 8400 м/с, фугасність — 470 мл. Застосовують для спорядження снарядів малого калібру, кумулятивних зарядів, детонаторів є основою пластикової вибухівки (його вміст у ній становить близько 70%).

Гримуча ртуть — кристалічний порошок, має солодкий металевий смак, отруйний, світло-сірого кольору. Теплота вибуху — 1,8 МДж/кг, температура спалаху — 180°C. У воді гримуча ртуть розчиняється слабо, не гігроскопічна, але в сумішах з бертолетовою сіллю притягає вологу, при зволоженні понад 10% не детонує. Детонує від удару, підвищення температури. Нижча межа чутливості: при падінні на речовину з висоти 5,5 см і вище ваги 700 г відбувається вибух. Швидкість детонації при щільності 1,25 г/см³ — 2300 м/с, а при 4,20 г/см³ — 5400 м/с. Бризантність 1 г гримучої ртуті відповідає масі 38 г роздробленого піску. Виділення газоподібних продуктів вибуху — 315 л/кг. Гримуча ртуть добре розчиняється в водяних розчинах аміаку чи ціаністого калію. Концентрована сірчана кислота викликає вибух.

Гримуче срібло — аналог гримучої ртуті, форма — довгі кристали, має високу чутливість, отруйне. Взаємодія з металами, сірчаною кислотою може призвести до вибуху. Детонує без оболочки.

Тринітрогліцерин — жовта масляниста рідина, надзвичайно потужна та небезпечна у виробництві вибухова речовина. Вибухає від удару, поштовху, перепаду температури. Виготовляється шляхом нітрування гліцерину. Розведений водою гліцерин має жовтувате забарвлення та нейтральну реакцію на лакмус. Температура розплавлення гліцерину — 19°C, кипіння — 290°C.

Тринітрофенол (пікринова кислота, інакше лідит, мелініт) має вигляд ясно-жовтих кристалів, нерозчинний у воді, відноситься до бризантних речовин. Не чутливий до нагрівання, тертя. При підпалюванні згоряє яскравим кіптявим полум'ям. Щільність виливки — 1,5 г/см³. Пікринова кислота плавиться при 122°C. Взаємодія її з металами є неприпустимою, оскільки при цьому утворюються високочутливі сполуки — пікрати.

Діперекис ацетону (ДА) — дрібнодисперсна речовина, схожа на борошно, практично не розчинна в воді, розчинна в ацетоні, ефірі. Температура плавлення — 97°C. Має серйозний недолік — летючість при кімнатній температурі (без розкладання). До удару менш чутлива, ніж азид свинцю, хоча в переплавленому стані стає значно більш сприйнятливою до ударів, тому потрібна обережність у поводженні. Швидкість детонації при щільності 5 г/см³ — 3700 м/сек, 1,18 г/см³ — 5300 м/с. Здатний до перепресовки, спресований під тиском близько 2000 кгс/см² вже горить, а не детонує. Не кородує з металами, тільки злегка діє на свинець.

Гексаметилентрипероксиддіамін (ГМТД) являє собою білі ромбічні кристали, погано розчинні в воді, спирті, ацетоні, сильно піддає корозії метали, особливо в вологому стані. Концентрована сірчана кислота та бром викликають вибух. Летючий при збереженні на відкритому повітрі, на світлі не змінюється. Не гігроскопічний, викликає чихання. Чутливий до нагрівання й тертя, чутливість до удару є дещо нижчою, ніж у гримучої ртуті, легкозаймистий. Якщо його підпалити на відкритому повітрі у непресованому стані, то він згоряє миттєво, але якщо його навіть легко запресувати в паперову трубку, вже детонує. Швидкість детонації — 4560-5100 м/с. За бризантністю значно перевищує гримучу ртуть. Застосовується як детонатор.

Тринітроцелулоза (нітроклітчатка, піроксилін) застосовується у виробництві бездимного пороху та інших вибухових речовин, целулоїду, нітроцелулозних пластифікаторів. Має вигляд бавовняної вати з пилоподібними волокнами. Не розчинна в воді, спирті, розчинна в ацетоні та різних ефірно-спиртових, спиртово-ацетонових сумішах. Легко спалахує з утворенням яскравого сильного спалаху високої температури. Розчиненою тринітроцелулозою ефективно пластифікувати різні вибухові речовини (діперикис ацетону, ГМТД) та інші, які не переносять переплавлення, пресування та інших хімічних і механічних впливів.

Тетрил — кристалічна речовина, світло-жовтого кольору.

Тетразен — кристалічна речовина, жовтого кольору.

Розпізнати вибухову речовину нерідко буває дуже важко, тим більше що вона може змішуватися з іншими практично безпечними речовинами (цукром, добривами тощо), зберігатися у вигляді двох речовин, що самі по собі не є небезпечними, а при з'єднанні вибухають, можуть бути добре захищені, міститися серед буденних речей. Найкращий спосіб визначення вибухової речовини — використання спеціально натренованих собак.

Дуже важливо попереджати терористичні акти на важливих об'єктах. Для цього необхідно здійснювати комплексні заходи, що знижують імовірність терористичного вибуху на цих об'єктах. Умовно ці заходи можна розділити на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх заходів відносяться:

- паркування автомобілів заборонене на відстані менше 100 м від об'єкта;
- несанкціонований під'їзд автомобілів до об'єктів має бути ускладнено;
- фасад будинків повинен бути добре освітлений;
- проводити патрулювання біля об'єктів;
- кущі перед будинками повинні бути низько підстрижені;
- установити телеспостереження за фасадом будинків;
- установлювати додаткове огороження на об'єкті;
- проводити профілактичні огляди місць можливого встановлення боєприпасів на об'єкті;
- роботи господарських служб на прилеглий до об'єкта території здійснювати в присутності працівників об'єкта.

До внутрішніх заходів відносяться:

- наявність чергової служби та жорсткого пропускового режиму;
- проходження на територію сторонніх здійснювати з дозволу уповноважених осіб, до яких вони направляються, з відповідним записом у журналі;
- розробка плану дій на випадок виявлення вибухонебезпечних предметів чи при одержанні повідомлення про ймовірне мінування об'єкта;
- не захарашувати прорізи легкоскридних конструкцій (ЛСК);
- проводити профілактичні огляди місць можливого закладення боєприпасів на об'єкті;
- у кабінетах та інших приміщеннях повинні знаходитись лише предмети й речі, необхідні для роботи в цих приміщеннях;

- усередині будинку всі двері повинні бути заперті на ключ;
- на рівні підлоги простір приміщення повинен добре проглядатися;
- стежити за появою сторонніх звуків і шуму на об'єкті.

Для створення ефективного захисту від небезпечних факторів можливих вибухів необхідно розробити план фізичної безпеки та план бомбового інциденту. Перший з них містить у собі перелік заходів щодо недопущення мінувань, закладення вибухівки на об'єкті. План бомбового інциденту має передбачати послідовність дій на випадок виявлення вибухового пристрою на об'єкті чи повідомлення про можливе мінування об'єкта. Одним з основних заходів фізичного захисту є огляд місць можливої закладки вибухових речовин усередині приміщення та на території.

Профілактичний огляд місць можливого закладення вибухівки всередині приміщення здійснюють:

- в урнах;
- за горщиками з рослинами;
- під стільцями й ослонами;
- у туалеті;
- у гардеробній;
- на сходовій клітці;
- у господарчо-побутових приміщеннях.

Профілактичний огляд місць можливого закладення вибухівки на території об'єкта здійснюють:

- у сміттєвих баках і урнах;
- у припаркованих автомобілях;
- за ґратами зливної каналізації;
- у квітниках, на клумбах;
- за карнизами та вивісками.

Одним з основних заходів плану бомбового інциденту є проведення швидкої евакуації людей, які перебувають на об'єкті, та негайний пошук вибухового пристрою. Для усунення можливої паніки на об'єкті при евакуації, рекомендується 1-2 рази на рік проводити тренувальні евакуації.

Про небезпечність вантажу, що перевозиться транспортним засобом, можна довідатися за спеціальним знаком «Небезпечний вантаж». У знаку вказується вид і код безпеки вантажу.

З метою обмеження в'їзду транспортних засобів, що перевозять вибухонебезпечні речовини, правилами дорожнього руху передбачено знак «Рух транспортних засобів, що перевозять вибухівку».

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Питання вибухобезпеки торкаються усіх сторін життя в сучасному суспільстві. Необхідно розрізняти два види несподіваних вибухів:

- вибух на технологічному обладнанні;
- навмисний злочинний вибух — терористичний акт. Вибухи на технологічному обладнанні найчастіше мають місце в повсякденному житті. Основними причинами виникнення таких вибухів є:

- порушення техніки безпеки;
- несправність контрольно-вимірювальних приладів;
- вихід з ладу обладнання.

До найбільш небезпечних видів вибуху відносять терористичні акти. Як правило, такі вибухи влаштовуються в місцях скупчення людей, що робить їх дуже небезпечними.

Найкращий захист від вибуху — це не допустити його. Профілактичні заходи є набагато дешевшими та ефективнішими, ніж усунення наслідків вибуху.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Основна небезпечність вибуху полягає у великій руйнівній силі, що виявляється за дуже короткий проміжок часу. Як правило, ці фактори призводять до смерті всіх людей, які перебувають в епіцентрі вибуху й у небезпечній зоні. Вибух поєднує в собі комплекс небезпек, смертельних для незахищеної й ненавченої людини: ударна хвиля, шум; теплове випромінювання; газоподібні продукти вибуху; осколки й фрагменти будинку, ґрунту, що летять тощо; яскраве світло.

Вибух — надзвичайно швидка хімічна реакція, що супроводжується виділенням енергії та утворенням стиснутих газів, здатних виконувати механічну роботу.

Вибух на відкритому просторі — вибух, що відбувається під відкритим небом з порівняно невисоким піковим тиском. На відкритому просторі величина небезпечного надлишкового тиску лише в 1,5 рази перевищує нормальний атмосферний тиск.

Вибухові речовини — це речовини, що можуть вибухати під дією відкритого вогню чи мають більшу чутливість до ударів і струсів, ніж динітробензол.

Вибухонебезпечна зона — це простір, у якому знаходиться чи може знаходитись вибухонебезпечна суміш.

До заходів гарантування вибухобезпеки відносять:

- використання запобіжних конструкцій (легкоскидні конструкції, захисні приміщення, укриття);
- використання сигналізації про накопичення вибухонебезпечних газів і парів;
- локалізація вибуху;
- усунення джерел запалення і детонації;
- флегматизація джерел запалення;
- влаштування вогнеперешкод;
- вибухопридушення.

Питання вибухобезпеки торкаються усіх сторін життя в сучасному суспільстві. Необхідно розрізняти два види несподіваних вибухів:

- вибух на технологічному обладнанні;
- навмисний злочинний вибух — терористичний акт. Вибухи на

технологічному обладнанні найчастіше мають місце в повсякденному житті. Основними причинами виникнення таких вибухів є:

- порушення техніки безпеки;
- несправність контрольно-вимірювальних приладів;
- вихід з ладу обладнання.

До найбільш небезпечних видів вибуху відносять терористичні акти. Як правило, такі вибухи влаштовуються в місцях скупчення людей, що робить їх дуже небезпечними.

Але найкращий захист від вибуху — це не допустити його. Профілактичні заходи є набагато дешевшими та ефективнішими, ніж усунення наслідків вибуху.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА № 6. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ (ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ)

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальні положення цивільного захисту України.
2. Склад та основні завдання сил цивільного захисту
3. Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
6. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
8. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. - К.: Знання, 2006. -397 с.
9. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
10. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
11. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
12. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
13. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з загальними положеннями цивільного захисту України, його завданнями, силами, а також правами та обов'язками громадян в сфері цивільного захисту.

Сформувати у курсантів свідоме відношення щодо вивчення загальних закономірностей виникнення й розвитку небезпек та практичної реалізації набутих умінь та навичок для їх запобігання та ліквідації, захисту людей і навколишнього середовища в умовах надзвичайних ситуацій.

ВСТУП

Проблема безпеки життєдіяльності людини й всього суспільства в сучасних умовах набула особливої гостроти й актуальності. Ці питання обговорюється на сторінках газет і журналів, ученими, представниками громадськості, політичними діячами, тобто є об'єктом уваги всіх прошарків суспільства та держави. Вчені давно почали турбуватися про небажані та негативні наслідки антропогенного впливу на природу й навколишнє середовище. Футурологи різних країн світу розробляли різноманітні моделі майбутнього збалансування розвитку людського суспільства з навколишнім середовищем в умовах величезних техногенних навантажень на біосферу.

В останні роки різко зросла чисельність аварій, катастроф, дорожньо-транспортних пригод, у яких гине або втрачає здоров'я й працездатність велика кількість людей.

Величезне виробництво зброї, збільшення кількості атомних електростанцій, урбанізація, колосальна насиченість інфраструктурою, гіпертрофічний розвиток автомобільного транспорту, хімічних та інших шкідливих виробництв суттєво змінили якість природного середовища (води, повітря, ґрунту, клімату та інших характеристик природного середовища), зробили життя людини більш небезпечним, а перспективи – не найкращими.

Щороку в Україні від надзвичайних ситуацій (стихійних лих, транспортних аварій, аварій на виробництві, утоплень і отруєнь) гине більше 70 тис. осіб.

За останні роки щороку в Україні виникає до 300 надзвичайних ситуацій природного походження і до 500 надзвичайних ситуацій техногенного походження. Найбільше таких надзвичайних ситуацій виникає у Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Львівській і Одеській областях.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

1 липня 2013 р. був введений в дію Кодекс цивільного захисту України. Цей Кодекс регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та

обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Правовою основою цивільного захисту є [Конституція України](#), Кодекс цивільного захисту України, інші закони, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України.

Цивільний захист - це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період (ст. 4 КЦЗУ).

Метою цивільного захисту є:

- реалізація державної політики в сфері цивільного захисту;
- проведення заходів безпеки та захисту населення й територій, об'єктів національної економіки та культурних цінностей і довкілля від негативних наслідків надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період;
- участь у подоланні наслідків глобальних техногенних, геофізичних, економічних катастроф на територіях іноземних держав відповідно до міжнародних договорів України.

Цивільний захист здійснюється за такими основними принципами:

- 1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;
- 2) комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;
- 3) пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;
- 4) максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;
- 5) централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;
- 6) гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;
- 7) добровільності - у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;
- 8) відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;
- 9) виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Завдання цивільного захисту:

- розвиток національної економіки в напрямках, які виключають можливість виникнення надзвичайних ситуацій;
- збирання та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації;
- прогнозування та оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах і засобах, необхідних для запобігання їм та ліквідації їх;

- здійснення нагляду і контролю у сфері цивільного захисту;
- розроблення і виконання законодавчих та інших нормативно-правових актів, дотримання норм і стандартів у сфері цивільного захисту;
- розроблення планів здійснення запобіжних заходів у сфері цивільного захисту;
- створення, збереження і раціональне використання матеріальних ресурсів, необхідних для запобігання надзвичайним ситуаціям;
- розроблення та виконання науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям;
- оповіщення населення про виникнення або загрозу виникнення надзвичайної ситуації, своєчасне та достовірне інформування про обстановку, що складається, і вжиті заходи для запобігання надзвичайним ситуаціям;
- організація захисту населення і територій, організація психологічної та медичної допомоги потерпілим від надзвичайних ситуацій;
- проведення невідкладних робіт для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення;
- забезпечення готовності сил і засобів цивільного захисту до запобігання надзвичайним ситуаціям, реагування на них та ліквідації їх наслідків;
- надання оперативної допомоги населенню з використанням засобів цивільного захисту при виникненні надзвичайних ситуацій;
- навчання населення та організація тренувань способам захисту при виникненні надзвичайних ситуацій;
- міжнародне співробітництво у сфері цивільного захисту.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, правовою основою цивільного захисту є [Конституція України](#), Кодекс цивільного захисту України, інші закони, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України.

Кодекс цивільного захисту України регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Цивільний захист - це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період.

2. СКЛАД ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ СИЛ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

До сил цивільного захисту належать:

- 1) Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;
- 2) аварійно-рятувальні служби;
- 3) формування цивільного захисту;
- 4) спеціалізовані служби цивільного захисту;
- 5) пожежно-рятувальні підрозділи (частини);
- 6) добровільні формування цивільного захисту.

Основними завданнями сил цивільного захисту є:

- 1) проведення робіт та вжиття заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, захисту населення і територій від них;
- 2) проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;
- 3) гасіння пожеж;
- 4) ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіоактивного, хімічного забруднення та біологічного зараження, інших небезпечних проявів;
- 5) проведення піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України після воєн, сучасних боєприпасів та підричних засобів (крім вибухових пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), крім територій, які надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, військових навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань;
- 6) проведення вибухових робіт для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків;
- 7) проведення робіт щодо життєзабезпечення постраждалих;
- 8) надання екстреної медичної допомоги постраждалим у районі надзвичайної ситуації і транспортування їх до закладів охорони здоров'я;
- 9) здійснення перевезень матеріально-технічних засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок таких ситуацій;
- 10) надання допомоги іноземним державам щодо проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 11) проведення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання та окремих територій, на яких існує небезпека виникнення надзвичайних ситуацій.

Аварійно-рятувальна служба - сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Аварійно-рятувальні служби поділяються на:

- 1) державні, регіональні, комунальні, об'єктові та громадських організацій;

невідкладні роботи та забезпечують готовність аварійно-рятувальних служб до проведення таких робіт. Основні працівники професійної аварійно-рятувальної служби поділяються на керівних та рядових.

До допоміжних працівників професійної аварійно-рятувальної служби належать працівники, які забезпечують її повсякденну діяльність.

Особливим видом аварійно-рятувальних служб є служби медицини катастроф, які діють у складі центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф системи екстреної медичної допомоги, що створюються органами влади Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя відповідно до закону.

На аварійно-рятувальні служби покладається виконання таких завдань:

1) аварійно-рятувальне обслуговування на договірній основі суб'єктів господарювання та окремих територій, на яких існує небезпека виникнення надзвичайних ситуацій;

2) подання місцевим державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування та суб'єктам господарювання пропозицій щодо поліпшення протиаварійного стану суб'єктів господарювання і територій та усунення виявлених порушень вимог щодо дотримання техногенної безпеки;

3) невідкладне інформування керівників суб'єктів господарювання, які експлуатують об'єкти підвищеної небезпеки, про виявлення порушень вимог пожежної та техногенної безпеки на таких суб'єктах господарювання;

4) проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення;

5) виконання робіт із запобігання виникненню та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій і щодо захисту від них населення і територій;

6) захист навколишнього природного середовища та локалізація зони впливу шкідливих і небезпечних факторів, що виникають під час аварій та катастроф;

7) забезпечення готовності своїх органів управління, сил і засобів до дій за призначенням;

8) пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, надання у можливих межах невідкладної, у тому числі медичної, допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя й здоров'я стані, на місці події та під час евакуації до лікувальних закладів;

9) ліквідація особливо небезпечних проявів надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіаційного та бактеріального зараження, інших небезпечних проявів;

10) контроль за готовністю об'єктів і територій, що ними обслуговуються, до проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

11) участь у розробленні та погодженні планів локалізації і ліквідації аварій на об'єктах і територіях, що ними обслуговуються;

12) організація ремонту та технічного обслуговування аварійно-рятувальних засобів, розроблення та виробництво їх окремих зразків;

13) участь у підготовці працівників підприємств, установ та організацій і населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій.

Аварійно-рятувальні служби мають право на:

1) отримання від місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання інформації, необхідної для виконання покладених на службу завдань;

2) безперешкодний доступ на об'єкти суб'єктів господарювання та їх територію для виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

3) встановлення вимог щодо додержання заходів безпеки для всіх осіб, які перебувають у зоні надзвичайної ситуації;

4) проведення під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій документування, кіно- і відеозйомки, фотографування та звукозапису;

5) тимчасову заборону або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зони надзвичайної ситуації.

Матеріально-технічне та фінансове забезпечення діяльності аварійно-рятувальних служб здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, підприємств, установ, організацій, що створюють аварійно-рятувальні служби, коштів від надання додаткових платних послуг, а також добровільних пожертвувань юридичних і фізичних осіб, інших не заборонених законодавством джерел.

Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту

Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту - спеціальне невійськове об'єднання аварійно-рятувальних та інших формувань, органів управління такими формуваннями системи центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту функціонує в системі центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, і складається з органів управління, аварійно-рятувальних формувань центрального підпорядкування, аварійно-рятувальних формувань спеціального призначення, спеціальних авіаційних, морських та інших формувань, державних пожежно-рятувальних підрозділів (частин), навчальних центрів, формувань та підрозділів забезпечення.

До повноважень Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту належить:

1) аварійно-рятувальне обслуговування на договірній основі об'єктів підвищеної небезпеки та окремих територій, що перебувають у власності, володінні або користуванні суб'єктів господарювання, на яких існує небезпека виникнення надзвичайних ситуацій, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

2) подання місцевим державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування та суб'єктам господарювання пропозицій щодо поліпшення

протиаварійного стану об'єктів підвищеної небезпеки та окремих територій, що перебувають у власності, володінні або користуванні суб'єктів господарювання, та усунення виявлених порушень вимог щодо дотримання техногенної безпеки;

3) невідкладне інформування керівників суб'єктів господарювання, що експлуатують об'єкти підвищеної небезпеки, про виявлення порушень вимог техногенної безпеки;

4) отримання від місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання інформації, необхідної для виконання покладених на службу завдань;

5) безперешкодний доступ на об'єкти суб'єктів господарювання та їх територію для виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, гасіння пожеж;

6) право вимагати від усіх осіб, які перебувають у зоні надзвичайної ситуації, додержання встановлених заходів безпеки;

7) проведення під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій документування, кіно- і відеозйомки, фотографування та звукозапису;

8) участь у роботі комісій з розслідування причин виникнення надзвичайних ситуацій у суб'єктів господарювання і на територіях, що нею обслуговуються;

9) тимчасова заборона або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зони надзвичайної ситуації, місці гасіння пожежі, а також доступу громадян на окремі об'єкти і території;

10) здійснення аварійно-рятувального забезпечення туристичних груп та окремих туристів.

Для здійснення заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій органи управління і формування Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту використовують спеціальні транспортні засоби. Перевага таких засобів у дорожньому русі, а також правила встановлення спеціальних світлових і звукових сигнальних пристроїв та нанесення кольорово-графічних позначень на них визначаються актами законодавства.

Спеціалізовані служба цивільного захисту - підприємства, установи, організації, об'єднані для виконання завдань у сфері цивільного захисту відповідної функціональної спрямованості.

Спеціалізовані служби цивільного захисту (енергетики, захисту сільськогосподарських тварин і рослин, інженерні, комунально-технічні, матеріального забезпечення, медичні, зв'язку і оповіщення, протипожежні, торгівлі та харчування, технічні, транспортного забезпечення, охорони громадського порядку) утворюються для проведення спеціальних робіт і заходів з цивільного захисту та їх забезпечення, що потребують залучення фахівців певної спеціальності, техніки і майна спеціального призначення:

1) об'єктові - на суб'єкті господарювання (шляхом формування з працівників суб'єкта господарювання ланок, команд, груп, що складають відповідні спеціалізовані служби цивільного захисту) - керівником суб'єкта господарювання;

2) галузеві - у системі центрального органу виконавчої влади (шляхом зведення об'єктових підрозділів у відповідну галузеву спеціалізовану службу цивільного захисту) - центральним органом виконавчої влади. Перелік центральних органів виконавчої влади, в яких утворюються спеціалізовані служби цивільного захисту, визначається Положенням про єдину державну систему цивільного захисту;

3) територіальні (шляхом об'єднання об'єктових підрозділів у відповідну територіальну спеціалізовану службу цивільного захисту місцевого рівня або об'єднання територіальних спеціалізованих служб цивільного захисту місцевого рівня у регіональну спеціалізовану службу цивільного захисту):

а) в Автономній Республіці Крим - Радою міністрів Автономної Республіки Крим або іншим органом, визначеним відповідно до нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

б) в області, містах Києві та Севастополі, районі - місцевою державною адміністрацією;

в) у місті обласного значення - органом місцевого самоврядування.

Органом управління спеціалізованою службою цивільного захисту є:

1) відповідний орган, визначений Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією, органом місцевого самоврядування;

2) відповідний структурний підрозділ центрального органу виконавчої влади.

Спеціалізовані служби цивільного захисту мають право на:

1) отримання від місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання інформації, необхідної для проведення робіт з цивільного захисту;

2) безперешкодний доступ на об'єкти суб'єктів господарювання і їх територію для виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

3) встановлення вимог щодо додержання заходів безпеки для всіх осіб, які перебувають у зоні надзвичайної ситуації.

4. Права і обов'язки працівників суб'єкта господарювання, що призначаються до складу спеціалізованих служб цивільного захисту, визначаються цим Кодексом та іншими законодавчими актами.

5. Порядок утворення та функціонування спеціалізованих служб цивільного захисту визначається положенням про них, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Формування цивільного захисту

Формування цивільного захисту поділяються на об'єктові і територіальні.

Формування цивільного захисту утворюються для проведення великих обсягів робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, воєнних (бойових) дій чи терористичних актів, а також для проведення відновлювальних робіт, які потребують залучення великої кількості населення і техніки:

1) об'єктові - у суб'єктах господарювання, які володіють спеціальною технікою і майном, а працівники підготовлені до дій в умовах надзвичайних ситуацій - суб'єктом господарювання;

2) територіальні (шляхом об'єднання об'єктових формувань цивільного захисту на відповідній території):

а) в Автономній Республіці Крим - Радою міністрів Автономної Республіки Крим;

б) в області, містах Києві та Севастополі, районі - відповідною місцевою державною адміністрацією;

в) у місті обласного значення - міською радою.

Добровільні формування цивільного захисту

Добровільні формування цивільного захисту утворюються під час загрози або виникнення надзвичайних ситуацій для проведення допоміжних робіт із запобігання або ліквідації наслідків таких ситуацій за рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, центрального органу виконавчої влади, місцевої державної адміністрації, органу місцевого самоврядування.

Добровільні формування цивільного захисту мають право:

1) на отримання від місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та аварійно-рятувальних служб, що працюють у зоні надзвичайної ситуації, інформації, необхідної для проведення заходів і робіт із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

2) на безперешкодний доступ на об'єкти суб'єктів господарювання і їх територію для виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

3) вимагати додержання заходів безпеки від усіх осіб, які перебувають у зоні надзвичайної ситуації.

До добровільних формувань цивільного захисту включаються громадяни на добровільних засадах.

Громадяни, які виконують завдання із запобігання або ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільного формування цивільного захисту, мають право на:

1) отримання інформації про надзвичайну ситуацію та про заходи необхідної безпеки;

2) забезпечення і використання під час виконання завдань із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації засобів індивідуального захисту;

3) відшкодування шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю під час виконання завдань із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

4) медичну допомогу та медико-психологічну реабілітацію у разі отримання фізичних та психологічних травм під час виконання завдань із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Громадяни, які виконують завдання із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільного формування цивільного захисту, зобов'язані:

1) виконувати завдання та обсяг робіт, визначені залежно від характеру надзвичайної ситуації;

2) дотримуватися заходів безпеки під час виконання завдань із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, правил поведінки в зоні надзвичайної ситуації;

3) вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій, надання домедичної допомоги, правила користування засобами захисту.

Для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відповідно до закону можуть залучатися Збройні Сили України, інші військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення, утворені відповідно до законів України.

Умови залучення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, утворених відповідно до законів України, для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій визначаються відповідно до [Конституції України](#), законів України "[Про правовий режим надзвичайного стану](#)", "[Про Збройні Сили України](#)" та інших законів.

Громадські організації

З метою виконання окремих функцій у сфері цивільного захисту можуть утворюватися громадські організації.

Громадські організації залучаються на добровільних або договірних засадах до робіт із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій за наявності в учасників ліквідації відповідного рівня підготовки.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, до сил цивільного захисту належать:

- 1) Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;
- 2) аварійно-рятувальні служби;
- 3) формування цивільного захисту;
- 4) спеціалізовані служби цивільного захисту;
- 5) пожежно-рятувальні підрозділи (частини);
- 6) добровільні формування цивільного захисту.

Особливим видом аварійно-рятувальних служб є служби медицини катастроф, які діють у складі центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф системи екстреної медичної допомоги, що створюються органами влади областей, міст Києва відповідно до закону.

3. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Культура безпеки життєдіяльності населення - це сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки.

Цивільний захист є загальнолюдським обов'язком. Кожен громадянин України зобов'язаний брати активну участь у проведенні заходів цивільного захисту.

Найбільш важливими з них є направленість безпосередньо на захист населення, навчання населення із заходів захисту, надання само- і взаємодопомоги, проведення рятувальних і термінових аварійно-відновлювальних робіт в осередках ураження.

Громадяни України в сфері цивільного захисту мають право на:

- 1) отримання інформації про надзвичайні ситуації або небезпечні події, що виникли або можуть виникнути, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі;
- 2) забезпечення засобами колективного та індивідуального захисту та їх використання;
- 3) звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій;
- 4) участь у роботах із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільних формувань цивільного захисту;
- 5) отримання заробітної плати за роботу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі залучення до таких робіт згідно з трудовими договорами;
- 6) соціальний захист та відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків;
- 7) медичну допомогу, соціально-психологічну підтримку та медико-психологічну реабілітацію у разі отримання фізичних і психологічних травм.

Громадяни України зобов'язані:

- 1) дотримуватися правил поведінки, безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях;
- 2) дотримуватися заходів безпеки у побуті та повсякденній трудовій діяльності, не допускати порушень виробничої і технологічної дисципліни, вимог екологічної безпеки, охорони праці, що можуть призвести до надзвичайної ситуації;
- 3) вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення, надання домедичної допомоги постраждалим, правила користування засобами захисту;
- 4) повідомляти службі екстреної допомоги населенню про виникнення надзвичайних ситуацій;
- 5) у разі виникнення надзвичайної ситуації до прибуття аварійно-рятувальних підрозділів вживати заходів для рятування населення і майна;

б) дотримуватися протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режимів, режимів радіаційного захисту;

7) виконувати правила пожежної безпеки, забезпечувати будівлі, які їм належать на праві приватної власності, первинними засобами пожежогасіння, навчати дітей обережному поводженню з вогнем.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, у разі виникнення надзвичайних ситуацій користуються тими самими правами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими [Конституцією](#), законами чи міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях здійснюється:

- 1) за місцем роботи - працюючого населення;
- 2) за місцем навчання - дітей дошкільного віку, учнів та студентів;
- 3) за місцем проживання - непрацюючого населення.

Організація навчання діям у надзвичайних ситуаціях покладається:

1) працюючого та непрацюючого населення - на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, які розробляють і затверджують відповідні організаційно-методичні вказівки та програми з підготовки населення до таких дій;

2) дітей дошкільного віку, учнів та студентів - на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, який розробляє та затверджує навчальні програми з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, з надання домедичної допомоги за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється в робочий час за рахунок коштів роботодавця за програмами підготовки населення діям у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту.

Для отримання працівниками відомостей про конкретні дії у надзвичайних ситуаціях з урахуванням особливостей виробничої діяльності суб'єкта господарювання у кожному суб'єкті господарювання обладнується інформаційно-довідковий куточок з питань цивільного захисту.

Особи під час прийняття на роботу та працівники щороку за місцем роботи проходять інструктаж з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях.

Особи, яких приймають на роботу, пов'язану з підвищеною пожежною небезпекою, мають попередньо пройти спеціальне навчання (пожежно-технічний мінімум). Працівники, зайняті на роботах з підвищеною пожежною небезпекою, один раз на рік проходять перевірку знань відповідних

нормативних актів з пожежної безпеки, а посадові особи до початку виконання своїх обов'язків і періодично (один раз на три роки) проходять навчання та перевірку знань з питань пожежної безпеки.

Допуск до роботи осіб, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з питань цивільного захисту, зокрема з пожежної безпеки, забороняється.

Програми навчання з питань пожежної безпеки погоджуються з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Непрацююче населення самостійно вивчає пам'ятки та інший інформаційно-довідковий матеріал з питань цивільного захисту, правила пожежної безпеки у побуті та громадських місцях та має право отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, через засоби масової інформації іншу наочну продукцію, відомості про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може опинитися місце проживання непрацюючих громадян, а також про способи захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних такими надзвичайними ситуаціями.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Цивільний оборона є загальнолюдським обов'язком. Кожен громадянин нашої країни зобов'язаний брати активну участь у проведенні заходів цивільного захисту.

Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях здійснюється:

- 1) за місцем роботи - працюючого населення;
- 2) за місцем навчання - дітей дошкільного віку, учнів та студентів;
- 3) за місцем проживання - непрацюючого населення.

Основні обов'язки населення по цивільному захисту впливають в основному з основних обов'язків громадянина. Базуються на моральних принципах відношення особи до своїх обов'язків та правової освіченості особи.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Цивільний захист - це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період.

Правовою основою цивільного захисту є [Конституція України](#), Кодекс цивільного захисту України, інші закони, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України.

До сил цивільного захисту належать:

- 1) Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;
- 2) аварійно-рятувальні служби;
- 3) формування цивільного захисту;
- 4) спеціалізовані служби цивільного захисту;
- 5) пожежно-рятувальні підрозділи (частини);
- 6) добровільні формування цивільного захисту.

Цивільний захист є загальнолюдським обов'язком. Кожен громадянин України зобов'язаний брати активну участь у проведенні заходів цивільного захисту. Найбільш важливими з них є направленість безпосередньо на захист населення, навчання населення із заходів захисту, надання само- і взаємодопомоги, проведення рятувальних і термінових аварійно-відновлювальних робіт в осередках ураження.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

**ТЕМА № 7. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА СПОСОБИ ЦИВІЛЬНОГО
ЗАХИСТУ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Визначення, причини виникнення та класифікація надзвичайних ситуацій.
2. Основні принципи та способи цивільного захисту.
3. Оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
2. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
3. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
4. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
5. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
6. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. - К.: Знання, 2006. -397 с.
7. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
8. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
9. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
10. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
11. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з основними принципами та способами захисту населення під час надзвичайних ситуацій, колективними та індивідуальними засобами захисту, принципами медичного захисту населення.

Отримані знання сприятимуть набуттю навичок визначати необхідність, обсяги та напрямки забезпечення виконання комплексу робіт з попередження виникнення надзвичайних ситуацій, локалізації та ліквідації їх наслідків; підвищенню ефективності виконання функцій, обов'язків і повноважень із забезпечення безпеки на робочому місці, на місцях несення служби, в службовому колективі; набуттю вміння здійснювати ідентифікацію, дослідження передумов виникнення й розвитку надзвичайних ситуацій та забезпечення координації зусиль службового колективу в попередженні виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків; розумінню місця, ролі та можливих обсягів планування й проведення превентивних та оперативних (аварійних) заходів реагування на надзвичайні ситуації.

ВСТУП

Проблема життєдіяльності людини та всього суспільства в сучасних умовах набула особливої гостроти й актуальності. Ці питання обговорюється на сторінках газет і журналів, ученими, представниками громадськості, політичними діячами, тобто є об'єктом уваги всіх прошарків суспільства та держави. Вчені давно почали турбуватися про небажані та негативні наслідки антропогенного впливу на природу й навколишнє середовище. Футурологи різних країн світу розробляли різноманітні моделі майбутнього збалансування розвитку людського суспільства з навколишнім середовищем в умовах величезних техногенних навантажень на біосферу.

В Україні щороку виникають тисячі надзвичайно складних ситуацій природного й техногенного характеру, внаслідок яких гине велика кількість людей, а матеріальні збитки сягають кількох мільярдів гривень. Сьогоднішня ситуація в Україні щодо небезпечних природних явищ, аварій і катастроф характеризується як дуже складна. Тенденція зростання кількості природних і особливо техногенних НС, складність цих наслідків змушують розглядати їх як серйозну загрозу безпеці окремої людини, суспільству та навколишньому середовищу, а також стабільності розвитку економіки країни. Для роботи в районі надзвичайної ситуації потрібно залучати значну кількість людських, матеріальних і технічних ресурсів.

1. ВИЗНАЧЕННЯ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Кодекс цивільного захисту України визначає надзвичайну ситуацію як обстановку на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів

ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Зона надзвичайної ситуації - окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація.

КЦЗУ містить наступні визначення подій – причин виникнення надзвичайних ситуацій.

Небезпечна подія - подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків.

Аварія - небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище.

Катастрофа - велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків.

Епідемія - масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу.

Епізоотія - широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території;

Епіфітотія - широке поширення на території однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць заразної хвороби рослин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території;

Згідно ст. 5 КЦЗУ надзвичайні ситуації класифікуються за характером походження, ступенем поширення, розміром людських втрат та матеріальних збитків.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуацій:

- 1) техногенного характеру;
- 2) природного характеру;
- 3) соціальні;
- 4) воєнні.

Надзвичайні ситуації техногенного характеру – це наслідок транспортних аварій, катастроф, пожеж, неспровокованих вибухів чи їх загроза, аварій з викидом (загрозою викиду) небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптового руйнування споруд та будівель, аварій на інженерних

мережах і спорудах життєзабезпечення, гідродинамічних аварій на греблях, дамбах тощо.

Надзвичайні ситуації природного характеру – це наслідки небезпечних геологічних, метеорологічних, гідрологічних, морських та прісноводних явищ, деградації ґрунтів чи надр, природних пожеж, змін стану повітряного басейну, інфекційних захворювань людей, сільськогосподарських тварин, масового ураження сільськогосподарських рослин хворобами чи шкідниками, зміни стану водних ресурсів та біосфери тощо.

Надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру – це ситуації, пов'язані з протиправними діями терористичного та антиконституційного спрямування: здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення і затримання важливих об'єктів ядерних установок і матеріалів, систем зв'язку та телекомунікації, напад чи замах на екіпаж повітряного чи морського судна), викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден, встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях, викрадення зброї, виявлення застарілих боєприпасів тощо.

Надзвичайні ситуації воєнного характеру – це ситуації, пов'язані з наслідками застосування зброї масового ураження або звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення внаслідок зруйнування атомних і гідроелектричних станцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, сильнодіючих отруйних речовин, токсичних відходів, транспортних та інженерних комунікацій.

Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій:

- 1) державний;
- 2) регіональний;
- 3) місцевий;
- 4) об'єктовий.

Надзвичайна ситуація державного рівня – це надзвичайна ситуація, яка розвивається на території двох та більше областей або загрожує транскордонним перенесенням, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріали і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості окремої області.

Надзвичайна ситуація регіонального рівня – це надзвичайна ситуація, яка розвивається на території двох або більше адміністративних районів (міст обласного значення) або загрожує перенесенням на територію суміжної області, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості окремого району.

Надзвичайні ситуації місцевого рівня – це надзвичайна ситуація, яка виходить за межі потенційно-небезпечного об'єкта, загрожує поширенням самої ситуації або її вторинних наслідків на довкілля, сусідні населені пункти, інженерні споруди, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості об'єкта. До

місцевого рівня також належать всі НС, які виникають на об'єктах житлово-комунальної сфери та інших, що не входять до затверджених переліків потенційно-небезпечних об'єктів.

Надзвичайна ситуація об'єктового рівня – це НС, яка не підпадає під зазначені вище визначення, тобто така, що розгортається на території об'єкта або на самому об'єкті, її наслідки не виходять за межі об'єкта або його санітарно-захисної зони.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Запобігання надзвичайним ситуаціям, ліквідація їх наслідків, максимальне зниження масштабів втрат та збитків перетворилося на загальнодержавну проблему і є одним з найважливіших завдань органів виконавчої влади та управління всіх рівнів.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуацій:

- 1) техногенного характеру;
- 2) природного характеру;
- 3) соціальні;
- 4) воєнні.

Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій:

- 1) державний;
- 2) регіональний;
- 3) місцевий;
- 4) об'єктовий.

2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА СПОСОБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Цивільний захист здійснюється за такими основними принципами:

- 1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;
- 2) комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;
- 3) пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;
- 4) максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;
- 5) централізації управління, єдиначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;
- 6) гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;
- 7) добровільності - у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;

8) відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;

9) виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

До основних способів захисту населення від НС відносять:

- завчасне інформування та оповіщення населення про загрозу або виникнення НС (створення та підтримка в постійній готовності систем локального та загальнодержавного оповіщення);
- створення і підтримка в постійній готовності систем спостереження та контролю (організація збору, аналіз інформації про стан навколишнього середовища, забруднення харчових продуктів, фуражу, води тощо);
- укриття в захисних спорудах (створення фонду захисних споруд та підтримання їх в готовності до використання за призначенням);
- евакуаційні заходи;
- інженерний захист територій (полягає в розробці генеральних планів та раціональному розміщенню об'єктів підвищеної небезпеки, організація та будівництво протипаводкових, протизсувних, протилавинних та інших інженерних споруд спеціального призначення);
- радіаційний і хімічний захист;
- медичний захист (заходи запобігання чи зменшення ступеня ураження людей, своєчасне надання медичної допомоги постраждалим від НС), біологічний захист (виявлення й завчасна оцінки обстановки, факторів ураження та своєчасне використання колективних та індивідуальних засобів захисту), психологічний захист населення.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

До основних способів захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального, воєнного характерів відносять завчасне інформування та оповіщення населення про загрозу або виникнення НС; укриття в захисних спорудах; евакуаційні заходи; медичний, біологічний, психологічний захист; радіаційний, хімічний та біологічний захист.

3. ОПОВІЩЕННЯ ТА ІНФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Цивільний захист забезпечується суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами КЦЗУ - у мирний час, а також в особливий період - у межах реалізації заходів держави щодо оборони України.

Координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту у межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) Рада національної безпеки і оборони України;
- 2) Кабінет Міністрів України.

Для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-

екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації:

1) Кабінетом Міністрів України утворюється Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

2) Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями утворюються регіональні комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

3) районними державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад, районними у містах та селищними радами утворюються місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

4) керівними органами підприємств, установ та організацій утворюються комісії з питань надзвичайних ситуацій.

Для координації робіт з ліквідації конкретної надзвичайної ситуації та її наслідків на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації.

Оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій полягає у своєчасному доведенні такої інформації до органів управління цивільного захисту, сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання та населення.

Оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій забезпечується шляхом:

1) функціонування загальнодержавної, територіальних, місцевих автоматизованих систем централізованого оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій, спеціальних, локальних та об'єктових систем оповіщення;

2) централізованого використання телекомунікаційних мереж загального користування, у тому числі мобільного (рухомого) зв'язку, відомчих телекомунікаційних мереж і телекомунікаційних мереж суб'єктів господарювання в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, а також мереж загальнонаціонального, регіонального та місцевого радіомовлення і телебачення та інших технічних засобів передавання (відображення) інформації;

3) автоматизації процесу передачі сигналів і повідомлень про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій;

4) функціонування на об'єктах підвищеної небезпеки автоматизованих систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення;

5) організаційно-технічної інтеграції різних систем централізованого оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій та автоматизованих систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення;

6) функціонування в населених пунктах, а також місцях масового перебування людей сигнально-гучномовних пристроїв та електронних інформаційних табло для передачі інформації з питань цивільного захисту.

Встановлення сигнально-гучномовних пристроїв та електронних інформаційних табло покладається на органи місцевого самоврядування,

суб'єкти господарювання. Місця встановлення сигнально-гучномовних пристроїв та електронних інформаційних табло визначаються органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання.

Оператори телекомунікації, телерадіоорганізації зобов'язані забезпечити підключення технічних засобів мовлення до автоматизованих систем централізованого оповіщення з установленням спеціального обладнання для автоматизованої передачі сигналів та повідомлень про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій.

Інформацію з питань цивільного захисту становлять відомості про надзвичайні ситуації, що прогножуються або виникли, з визначенням їх класифікації, меж поширення і наслідків, а також про способи та методи захисту від них.

Органи управління цивільного захисту зобов'язані надавати населенню через засоби масової інформації оперативну та достовірну інформацію, зазначену в частині першій цієї статті, а також про свою діяльність з питань цивільного захисту, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі.

Інформація має містити дані про суб'єкт, який її надає, та сферу його діяльності, про природу можливого ризику під час аварій, включаючи вплив на людей та навколишнє природне середовище, про спосіб інформування населення у разі загрози або виникнення аварії та поведінку, якої слід дотримуватися.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій полягає у своєчасному доведенні такої інформації до органів управління цивільного захисту, сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання та населення.

Встановлення сигнально-гучномовних пристроїв та електронних інформаційних табло покладається на органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання. Місця встановлення сигнально-гучномовних пристроїв та електронних інформаційних табло визначаються органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуацій:

- 1) техногенного характеру;
- 2) природного характеру;
- 3) соціальні;
- 4) воєнні.

Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій:

- 1) державний;

- 2) регіональний;
- 3) місцевий;
- 4) об'єктовий.

До основних способів захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального, воєнного характерів відносять завчасне інформування та оповіщення населення про загрозу або виникнення НС; укриття в захисних спорудах; евакуаційні заходи; медичний, біологічний, психологічний захист; радіаційний, хімічний та біологічний захист.

Цивільний захист забезпечується суб'єктами, уповноваженими захищати населення, території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами КЦЗУ - у мирний час, а також в особливий період - у межах реалізації заходів держави щодо оборони України.

Координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту у межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) Рада національної безпеки і оборони України;
- 2) Кабінет Міністрів України.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-джерела.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА № 8. ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ І ТЕРИТОРІЙ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Єдина державна система цивільного захисту та її складові.
2. Укриття населення в захисних спорудах цивільного захисту та евакуаційні заходи.
3. Інженерний захист територій, радіаційний і хімічний захист.
4. Медичний, біологічний і психологічний захист населення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
6. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
8. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. - К.: Знання, 2006. -397 с.
9. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
10. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
11. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
12. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
13. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з завданнями єдиної державної системи цивільного захисту та її складовими; визначенням захисних споруд цивільного захисту, порядком здійснення заходів з евакуації; основними положеннями інженерного, радіаційного і хімічного захисту; загальними положеннями медичного, біологічного і психологічного захисту населення.

Отримані знання сприятимуть набуттю навичок визначати необхідність, обсяги та напрямки забезпечення виконання комплексу робіт з попередження виникнення надзвичайних ситуацій, локалізації та ліквідації їх наслідків; підвищенню ефективності виконання функцій, обов'язків і повноважень із забезпечення безпеки на робочому місці, на місцях несення служби, в службовому колективі; набуттю вміння здійснювати ідентифікацію, дослідження передумов виникнення й розвитку надзвичайних ситуацій та забезпечення координації зусиль службового колективу в попередженні виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків; розумінню місця, ролі та можливих обсягів планування й проведення превентивних та оперативних (аварійних) заходів реагування на надзвичайні ситуації.

ВСТУП

Цивільний захист - це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період.

Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій - комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію або пом'якшення її можливих наслідків

1. ЄДИНА ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем та їх ланок.

Основними завданнями єдиної державної системи цивільного захисту є:

1) забезпечення готовності міністерств та інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм сил і засобів до дій, спрямованих на запобігання і реагування на надзвичайні ситуації;

2) забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій;

3) навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації;

4) виконання державних цільових програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям, забезпечення сталого функціонування підприємств, установ та організацій, зменшення можливих матеріальних втрат;

5) опрацювання інформації про надзвичайні ситуації, видання інформаційних матеріалів з питань захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій;

6) прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах;

7) створення, раціональне збереження і використання резерву матеріальних та фінансових ресурсів, необхідних для запобігання і реагування на надзвичайні ситуації;

8) оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи;

9) захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

10) проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організація життєзабезпечення постраждалого населення;

11) пом'якшення можливих наслідків надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення;

12) здійснення заходів щодо соціального захисту постраждалого населення;

13) реалізація визначених законом прав у сфері захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій, в тому числі осіб (чи їх сімей), що брали безпосередню участь у ліквідації цих ситуацій;

14) інші завдання, визначені законом.

Функціонування єдиної державної системи цивільного захисту

Єдина державна система залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах:

1) повсякденного функціонування;

2) підвищеної готовності;

3) надзвичайної ситуації;

4) надзвичайного стану.

Режим повсякденного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту встановлюється за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, сейсмічної, гідрогеологічної, гідрометеорологічної, техногенної та пожежної обстановки та за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій.

У разі загрози виникнення надзвичайної ситуації за рішенням відповідно Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим,

обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється режим підвищеної готовності.

У разі виникнення надзвичайної ситуації за рішенням відповідно Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється режим надзвичайної ситуації.

Режим надзвичайного стану для єдиної державної системи цивільного захисту у повному обсязі або частково для окремих її територіальних підсистем тимчасово встановлюється у межах території, на якій введено правовий режим надзвичайного стану відповідно до [Закону України "Про правовий режим надзвичайного стану"](#).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем та їх ланок.

Єдина державна система залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах:

- 1) повсякденного функціонування;
- 2) підвищеної готовності;
- 3) надзвичайної ситуації;
- 4) надзвичайного стану.

2. УКРИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В ЗАХИСНИХ СПОРУДАХ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ЕВАКУАЦІЙНІ ЗАХОДИ

Захисні споруди цивільного захисту – це інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів.

До захисних споруд цивільного захисту належать:

1) сховище - герметична споруда для захисту людей, в якій протягом певного часу створюються умови, що виключають вплив на них небезпечних факторів, які виникають внаслідок надзвичайної ситуації, воєнних (бойових) дій та терористичних актів;

2) протирадіаційне укриття - негерметична споруда для захисту людей, в якій створюються умови, що виключають вплив на них іонізуючого опромінення у разі радіоактивного забруднення місцевості;

3) швидкоспоруджувана захисна споруда цивільного захисту - захисна споруда, що зводиться із спеціальних конструкцій за короткий час для захисту людей від дії засобів ураження в особливий період.

Для захисту людей від деяких факторів небезпеки, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій у мирний час, та дії засобів ураження в особливий період також використовуються споруди подвійного призначення та найпростіші укриття.

Споруда подвійного призначення - це наземна або підземна споруда, що може бути використана за основним функціональним призначенням і для захисту населення.

Найпростіше укриття - це фортифікаційна споруда, цокольне або підвальне приміщення, що знижує комбіноване ураження людей від небезпечних наслідків надзвичайних ситуацій, а також від дії засобів ураження в особливий період.

Укриттю підлягають:

1) у сховищах:

а) працівники найбільшої працюючої зміни суб'єктів господарювання, віднесених до відповідних категорій цивільного захисту та розташованих у зонах можливих значних руйнувань населених пунктів, які продовжують свою діяльність в особливий період;

б) персонал атомних електростанцій, інших ядерних установок і працівники суб'єктів господарювання, які забезпечують функціонування таких станцій (установок);

в) працівники найбільшої працюючої зміни суб'єктів господарювання, віднесених до категорії особливої важливості цивільного захисту та розташованих за межами зон можливих значних руйнувань населених пунктів, а також працівники чергового персоналу суб'єктів господарювання, які забезпечують життєдіяльність міст, віднесених до відповідних груп цивільного захисту;

г) хворі, медичний та обслуговуючий персонал закладів охорони здоров'я, які не підлягають евакуації або не можуть бути евакуйовані у безпечне місце;

2) у протирадіаційних укриттях:

а) працівники суб'єктів господарювання, віднесених до першої та другої категорій цивільного захисту та розташованих за межами зон можливих значних руйнувань населених пунктів, які продовжують свою діяльність у воєнний час;

б) працівники суб'єктів господарювання, розташованих у зонах можливих руйнувань, небезпечного і значного радіоактивного забруднення навколо атомних електростанцій;

в) населення міст, не віднесених до груп цивільного захисту, та інших населених пунктів, а також населення, евакуйоване з міст, віднесених до груп цивільного захисту і зон можливих значних руйнувань;

г) хворі, медичний та обслуговуючий персонал закладів охорони здоров'я, розташованих за межами зон можливих значних руйнувань міст, віднесених до груп цивільного захисту, і суб'єктів господарювання, віднесених до категорій цивільного захисту, а також закладів охорони здоров'я, які продовжують свою діяльність у воєнний час;

3) у швидкоспоруджуваних захисних спорудах цивільного захисту, найпростіших укриттях та спорудах подвійного призначення - населення міст, віднесених до груп цивільного захисту, яке не підлягає евакуації у безпечне місце, а також інших населених пунктів.

Захисні споруди цивільного захисту можуть використовуватися у мирний час для господарських, культурних і побутових потреб у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Захисні споруди цивільного захисту державної та комунальної власності не підлягають приватизації (відчуженню).

Захисні споруди у мирний час можуть передаватися в оренду для задоволення господарських, культурних та побутових потреб із збереженням цільового призначення таких споруд, крім тих, що перебувають у постійній готовності до використання за призначенням, а саме:

- 1) в яких розташовані пункти управління;
- 2) призначених для укриття працівників суб'єктів господарювання, що мають об'єкти підвищеної небезпеки;
- 3) розташованих у зонах спостереження атомних електростанцій та призначених для укриття населення під час радіаційних аварій.

Контроль за готовністю захисних споруд цивільного захисту до використання за призначенням забезпечує центральний орган виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки, спільно з відповідними органами та підрозділами цивільного захисту, місцевими державними адміністраціями.

Заходи з евакуації

Евакуація - організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення.

Евакуація проводиться на державному, регіональному, місцевому або об'єктовому рівні.

Залежно від особливостей надзвичайної ситуації встановлюються такі види евакуації:

- 1) обов'язкова;
- 2) загальна або часткова;
- 3) тимчасова або безповоротна.

Рішення про проведення евакуації приймають:

- 1) на державному рівні - Кабінет Міністрів України;
- 2) на регіональному рівні - Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації;
- 3) на місцевому рівні - районні, районні у містах Києві чи Севастополі державні адміністрації, відповідні органи місцевого самоврядування;
- 4) на об'єктовому рівні - керівники суб'єктів господарювання.

У разі виникнення радіаційних аварій рішення про евакуацію населення, яке може потрапити до зони радіоактивного забруднення, приймається

місцевими державними адміністраціями на підставі висновку санітарно-епідеміологічної служби відповідно до прогнозованого дозового навантаження на населення або за інформацією суб'єктів господарювання, які експлуатують ядерні установки, про випадки порушень у їх роботі.

У невідкладних випадках керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, а в разі його відсутності - керівник аварійно-рятувальної служби, який першим прибув у зону надзвичайної ситуації, може прийняти рішення про проведення екстреної евакуації населення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження.

Обов'язкова евакуація населення проводиться у разі виникнення загрози:

- 1) аварій з викидом радіоактивних та небезпечних хімічних речовин;
- 2) катастрофічного затоплення місцевості;
- 3) масових лісових і торф'яних пожеж, землетрусів, зсувів, інших геологічних та гідрогеологічних явищ і процесів;
- 4) збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій у безпечні райони, які визначаються Міністерством оборони України на особливий період).

Загальна евакуація проводиться для всіх категорій населення із зон:

- 1) можливого радіоактивного та хімічного забруднення;
- 2) катастрофічного затоплення місцевості з чотиригодинним добіганням проривної хвилі при руйнуванні гідротехнічних споруд.

Часткова евакуація проводиться для вивезення категорій населення, які за віком чи станом здоров'я у разі виникнення надзвичайної ситуації не здатні самостійно вжити заходів щодо збереження свого життя або здоров'я, а також осіб, які відповідно до законодавства доглядають (обслуговують) таких осіб. Часткова евакуація може проводитися також для інших категорій населення за рішенням органів і посадових осіб, зазначених у частині четвертій цієї статті.

Проведення евакуації забезпечується шляхом:

- 1) утворення регіональних, місцевих та об'єктових органів з евакуації;
- 2) планування евакуації;
- 3) визначення безпечних районів, придатних для розміщення евакуйованого населення та майна;
- 4) організації оповіщення керівників суб'єктів господарювання і населення про початок евакуації;
- 5) організації управління евакуацією;
- 6) життєзабезпечення евакуйованого населення в місцях їх безпечного розміщення;
- 7) навчання населення діям під час проведення евакуації.

За рішенням органів, зазначених у частині третій цієї статті (крім керівників суб'єктів господарювання), для виведення чи вивезення основної частини населення із зони надзвичайної ситуації, районів можливих бойових дій залучаються у порядку, встановленому законом, транспортні засоби суб'єктів господарювання, а в разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю населення - усі наявні транспортні засоби суб'єктів господарювання та громадян.

У разі виникнення загрози життю або здоров'ю громадянам України на території іноземних держав відповідні центральні органи виконавчої влади проводять їх евакуацію.

Евакуація матеріальних і культурних цінностей проводиться у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть заподіяти їм шкоду, за наявності часу на її проведення.

Порядок проведення евакуації визначається Кабінетом Міністрів України.

Планування заходів з евакуації здійснюється відповідно до методики, що затверджується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

До захисних споруд цивільного захисту належать:

1) сховище - герметична споруда для захисту людей, в якій протягом певного часу створюються умови, що виключають вплив на них небезпечних факторів, які виникають внаслідок надзвичайної ситуації, воєнних (бойових) дій та терористичних актів;

2) протирадіаційне укриття - негерметична споруда для захисту людей, в якій створюються умови, що виключають вплив на них іонізуючого опромінення у разі радіоактивного забруднення місцевості;

3) швидкосторуджувана захисна споруда цивільного захисту - захисна споруда, що зводиться із спеціальних конструкцій за короткий час для захисту людей від дії засобів ураження в особливий період.

Для захисту людей від деяких факторів небезпеки, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій у мирний час, та дії засобів ураження в особливий період також використовуються споруди подвійного призначення та найпростіші укриття.

Евакуація - організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення.

Евакуація проводиться на державному, регіональному, місцевому або об'єктовому рівні.

Залежно від особливостей надзвичайної ситуації встановлюються такі види евакуації:

- 1) обов'язкова;
- 2) загальна або часткова;
- 3) тимчасова або безповоротна.

3. ІНЖЕНЕРНИЙ ЗАХИСТ ТЕРИТОРІЙ, РАДІАЦІЙНИЙ І ХІМІЧНИЙ ЗАХИСТ ТЕРИТОРІЙ

Інженерний захист територій – це комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів

господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Інженерний захист територій включає:

1) проведення районування територій за наявністю потенційно небезпечних об'єктів і небезпечних геологічних, гідрогеологічних та метеорологічних явищ і процесів, а також ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з ними;

2) віднесення місць

□□'□ □□□□ÿ□□□□□ÖOЮo□

□ □ş가Ĥ□□ □□□□□ÖO□ āĔ□□ □' □가 □□□□□□ □

□Ĥrs□ω ? □εε ?S鱒↑ 俗錢 穎 @φ□□□□□س□麻溫□ □

□篤纏鄂 -- □À □▷▷āā->□怀入脅Ö □υ □뽞 □뽞

□뽞

景□ŷ游簣

蘆荻♂□□□畹醞c □□떠뽞謏금<تى□뽞총□襖□諄痧□□縷□□縷□ŭ뽞莞肥E茆□

茆□□!Δ뽞□脛≍吮瓌盞□玲†□□نز□圖□뽞 鼻뽞초爛訣①頤□نر□詣蚌肭畷綵□

嘹眊燻恣□□Σ뽞篳事謂Voð关琫□諤Voð鼻怀□ㄷ척爛蛄噉疵□□倅뽞뽞뽞

𪗔뽞□뽞뽞뽞□뽞惕鴉伎□□鼻𪗔□𪗔𪗔潑活慶楛□慰瑄瑩溟□惛ج

È □渾概浬□灯妨瓏浬□振瑳浥鸕獠檝柿漠数懣栻栻獬獠整m

□揉□□ b□□□? □□□□□□□ä

□o споруд, будівель, інженерних мереж і транспортних комунікацій із заданими рівнями безпеки та надійності;

□□'□ □□□□ÿ

□□□□□ÖOЮo□ □ □ş가Ĥ□□ □□□□□ÖO□ āĔ□□ □' □가 □□□□□□ □

□Ĥrs□ω ? □εε ?S鱒↑ 俗錢 穎 @φ□□□□□س□麻溫□ □

□篤纏鄂 -- □À □▷▷āā->□怀入脅Ö □υ □뽞 □뽞

□뽞

景□ŷ游簣

蘆荻♂□□□畹醞c □□떠뽞謏금<تى□뽞총□襖□諄痧□□縷□□縷□ŭ뽞莞肥E茆□

茆□□!Δ뽞□脛≍吮瓌盞□玲†□□نز□圖□뽞 鼻뽞초爛訣①頤□نr□詣蚌肭畷綵□

嘹眊燻恣□□Σ뽞篳事謂Voð关琫□諤Voð鼻怀□ㄷ척爛蛄噉疵□□倅뽞뽞뽞

𪗔뽞□뽞뽞뽞□뽞惕鴉伎□□鼻𪗔□𪗔𪗔潑活慶楛□慰瑄瑩溟□惛ج

і процесів, а також на об'єктах підвищеної небезпеки центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, веде Державний реєстр небезпечних територій у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Розроблення містобудівної документації та проектування об'єктів, що належать суб'єктам господарювання і можуть спричинити виникнення надзвичайних ситуацій та вплинути на стан захисту населення і територій, здійснюються з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту.

Радіаційний і хімічний захист населення і територій

Радіаційний і хімічний захист населення і територій включає:

- 1) виявлення та оцінку радіаційної і хімічної обстановки;
- 2) організацію та здійснення дозиметричного і хімічного контролю;
- 3) розроблення та впровадження типових режимів радіаційного захисту;
- 4) використання засобів колективного захисту;
- 5) використання засобів індивідуального захисту, приладів радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю аварійно-рятувальними службами, формуваннями та спеціалізованими службами цивільного захисту, які беруть участь у проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасінні пожеж в осередках ураження радіаційно і хімічно небезпечних об'єктів та населення, яке проживає у зонах небезпечного забруднення;
- 6) проведення йодної профілактики рятувальників, які залучаються до ліквідації радіаційної аварії, персоналу радіаційно небезпечних об'єктів та населення, яке проживає в зонах можливого забруднення, радіоактивними ізотопами йоду з метою запобігання опроміненню щитоподібної залози;
- 7) надання населенню можливості придбання в особисте користування засобів індивідуального захисту, приладів дозиметричного та хімічного контролю;
- 8) проведення санітарної обробки населення та спеціальної обробки одягу, майна і транспорту;
- 9) розроблення загальних критеріїв, методів та методик спостережень щодо оцінки радіаційної і хімічної обстановки;
- 10) інші заходи радіаційного і хімічного захисту залежно від ситуації, що склалася.

Радіаційний і хімічний захист населення і територій забезпечується:

- 1) визначенням суб'єктів господарювання, на яких обладнуються місця для проведення санітарної обробки населення та спеціальної обробки одягу, майна і транспорту;
- 2) завчасним накопиченням і підтриманням у готовності:
  - а) засобів колективного та індивідуального захисту;
  - б) приладів радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю;

в) засобів фармакологічного протирадіаційного захисту для йодної профілактики населення, рятувальників та персоналу радіаційно небезпечних об'єктів радіоактивними ізотопами йоду з метою запобігання опроміненню щитоподібної залози.

Здійснення заходів радіаційного і хімічного захисту та його забезпечення покладається на суб'єктів забезпечення цивільного захисту.

Порядок забезпечення населення і працівників формувань та спеціалізованих служб цивільного захисту засобами індивідуального захисту, приладами радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю визначається Кабінетом Міністрів України.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Інженерний захист територій – це комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Інженерно-технічні заходи цивільного захисту – це комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення і територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

4. МЕДИЧНИЙ, БІОЛОГІЧНИЙ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

Медичний захист і забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення включає:

1) надання медичної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій, рятувальникам та іншим особам, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, проведення їх медико-психологічної реабілітації. Медична допомога населенню забезпечується службою медицини катастроф, керівництво якою здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

2) планування і використання сил та засобів закладів охорони здоров'я незалежно від форми власності;

3) своєчасне застосування профілактичних медичних препаратів та своєчасне проведення санітарно-протиепідемічних заходів;

4) контроль за якістю та безпекою харчових продуктів і продовольчої сировини, питної води та джерелами водопостачання;

5) завчасне створення і підготовку спеціальних медичних формувань;

6) утворення в умовах надзвичайних ситуацій необхідної кількості додаткових тимчасових мобільних медичних підрозділів або залучення додаткових закладів охорони здоров'я;

7) накопичення медичного та спеціального майна і техніки;

8) підготовку та перепідготовку медичних працівників з надання екстреної медичної допомоги;

9) навчання населення способам надання домедичної допомоги та правилам дотримання особистої гігієни;

10) здійснення заходів з метою недопущення негативного впливу на здоров'я населення шкідливих факторів навколишнього природного середовища та наслідків надзвичайних ситуацій, а також умов для виникнення і поширення інфекційних захворювань;

11) проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічної та епідемічної ситуації;

12) санітарну охорону територій та суб'єктів господарювання в зоні надзвичайної ситуації;

13) здійснення інших заходів, пов'язаних з медичним захистом населення, залежно від ситуації, що склалася.

Для проведення медико-психологічної реабілітації осіб, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, при санаторно-курортних закладах незалежно від форми власності утворюються центри медико-психологічної реабілітації. Перелік санаторно-курортних закладів, в яких утворюються центри медико-психологічної реабілітації, затверджується спільним актом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Біологічний захист населення, тварин і рослин включає:

1) своєчасне виявлення чинників та осередку біологічного зараження, його локалізацію і ліквідацію;

2) прогнозування масштабів і наслідків біологічного зараження, розроблення та запровадження своєчасних протиепідемічних, профілактичних, протиепізоотичних, протиепіфітотичних і лікувальних заходів;

3) проведення екстреної неспецифічної та специфічної профілактики біологічного зараження населення;

4) своєчасне застосування засобів індивідуального та колективного захисту;

5) запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, обсервації та карантину;

6) здійснення дезінфекційних заходів в осередку зараження, знезараження суб'єктів господарювання, тварин та санітарної обробки населення;

7) надання екстреної медичної допомоги ураженим біологічними патогенними агентами;

8) інші заходи біологічного захисту залежно від ситуації, що склалася.

Біологічний захист населення, тварин і рослин додатково включає встановлення протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режимів та їх дотримання суб'єктами господарювання, закладами охорони здоров'я та населенням.

Заходи психологічного захисту населення спрямовуються на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій і включають:

- 1) планування діяльності, пов'язаної з психологічним захистом;
- 2) своєчасне застосування ліцензованих та дозволених до застосування в Україні інформаційних, психопрфілактичних і психокорекційних методів впливу на особистість;
- 3) виявлення за допомогою психологічних методів чинників, які сприяють виникненню соціально-психологічної напруженості;
- 4) використання сучасних психологічних технологій для нейтралізації негативного впливу чинників надзвичайних ситуацій на населення;
- 5) здійснення інших заходів психологічного захисту залежно від ситуації, що склалася.

Організація та здійснення заходів психологічного захисту населення покладаються на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Медичний захист населення включає заходи запобігання чи зменшення ступеня ураження людей, своєчасне надання медичної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій.

Біологічний захист полягає у виявленні та завчасній оцінці обстановки, факторів ураження та своєчасному використанні колективних та індивідуальних засобів захисту.

Заходи психологічного захисту населення спрямовуються на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій.

ВИСНОВОК З ТЕМИ

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем та їх ланок.

Єдина державна система залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує у режимах:

- 1) повсякденного функціонування;
- 2) підвищеної готовності;
- 3) надзвичайної ситуації;
- 4) надзвичайного стану.

Захисні споруди цивільного захисту – це інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів.

До захисних споруд цивільного захисту належать:

- 1) сховище - герметична споруда для захисту людей, в якій протягом певного часу створюються умови, що виключають вплив на них небезпечних

факторів, які виникають внаслідок надзвичайної ситуації, воєнних (бойових) дій та терористичних актів;

2) протирадіаційне укриття - негерметична споруда для захисту людей, в якій створюються умови, що виключають вплив на них іонізуючого опромінення у разі радіоактивного забруднення місцевості;

3) швидкостпороджувана захисна споруда цивільного захисту - захисна споруда, що зводиться із спеціальних конструкцій за короткий час для захисту людей від дії засобів ураження в особливий період.

Для захисту людей від деяких факторів небезпеки, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій у мирний час, та дії засобів ураження в особливий період також використовуються споруди подвійного призначення та найпростіші укриття.

Евакуація - організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення.

Евакуація проводиться на державному, регіональному, місцевому або об'єктовому рівні.

Залежно від особливостей надзвичайної ситуації встановлюються такі види евакуації:

- 1) обов'язкова;
- 2) загальна або часткова;
- 3) тимчасова або безповоротна.

Інженерний захист територій – це комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в особливий період.

Медичний захист населення включає заходи запобігання чи зменшення ступеня ураження людей, своєчасне надання медичної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій.

Біологічний захист полягає у виявленні та завчасній оцінці обстановки, факторів ураження та своєчасному використанні колективних та індивідуальних засобів захисту.

Заходи психологічного захисту населення спрямовуються на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується

звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.

ТЕМА № 9. РЕАГУВАННЯ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ЇХ НАСЛІДКІВ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Організація робіт з реагування на надзвичайні ситуації.
2. Ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій.
3. Соціальний захист постраждалих.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України, 1992, № 49, ст. 668.
2. Закон України «Про охорону праці» із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 21, ст. 133.
3. Кодекс Цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 34-35, ст. 458.
4. Кодекс Цивільного захисту України із змінами // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 14, ст. 96.
5. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: Підручник. – К., 2009. – 408 с.
6. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
7. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.
8. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Ю. Скобло, В. Цапко, Д. Мазоренко, Л. Тіщенко,; Ред. В.Г. Цапко. -4-те вид., перероб. і доп.. - К.: Знання, 2006. -397 с.
9. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. -К.: Каравела, 2005. -341 с.
10. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. К.: Знання, 2000. -184, с.
11. Основи охорони праці: Підручник / За ред. К.Н. Ткачука і М.О. Халімовського. – К.: Основа, 2006. – 448 с.
12. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник. -Суми: Університетська книга, 2003. -300, с.
13. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. -Київ: ВД "Професіонал", 2004. -559 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з порядком організації робіт з реагування на надзвичайні ситуації та ліквідації їх наслідків, а також заходами соціального захисту постраждалих внаслідок надзвичайної ситуації.

Отримані знання сприятимуть набуттю навичок визначати необхідність, обсяги та напрямки забезпечення виконання комплексу робіт з попередження виникнення надзвичайних ситуацій, локалізації та ліквідації їх наслідків; підвищенню ефективності виконання функцій, обов'язків і повноважень із забезпечення безпеки на робочому місці, на місцях несення служби, в службовому колективі; набуттю вміння здійснювати ідентифікацію, дослідження передумов виникнення й розвитку надзвичайних ситуацій та забезпечення координації зусиль службового колективу в попередженні виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків; розумінню місця, ролі та можливих обсягів планування й проведення превентивних та оперативних (аварійних) заходів реагування на надзвичайні ситуації

ВСТУП

В Україні щороку виникають тисячі надзвичайно складних ситуацій природного й техногенного характеру, внаслідок яких гине велика кількість людей, а матеріальні збитки сягають кількох мільярдів гривень. Сьогоднішня ситуація в Україні щодо небезпечних природних явищ, аварій і катастроф характеризується як дуже складна. Тенденція зростання кількості природних і особливо техногенних надзвичайних ситуацій, складність цих наслідків змушують розглядати їх як серйозну загрозу безпеці окремої людини, суспільству та навколишньому середовищу, а також стабільності розвитку економіки країни.

1. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБІТ З РЕАГУВАННЯ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ.

Реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків - скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну.

Для координації дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, а також організованого та планового виконання комплексу заходів та робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій:

1) використовуються пункти управління та центри управління в надзвичайних ситуаціях;

- 2) утворюються спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 3) призначаються керівники робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 4) утворюються штаби з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 5) визначається потреба у силах цивільного захисту;
- 6) залучаються сили цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

До утворення спеціальної комісії з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій або призначення керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій організацію заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюють відповідні комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.

Загальне керівництво організацією та проведенням заходів і робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, відновлювальних робіт здійснює залежно від рівня та характеру походження надзвичайної ситуації Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, на адміністративній території або території яких сталася надзвичайна ситуація.

Для забезпечення сталого управління суб'єктами забезпечення цивільного захисту та реалізації функцій, передбачених на особливий період, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання використовується державна система пунктів управління.

Перелік та кількість засобів управління, якими обладнуються пункти управління, порядок їх використання визначаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яким вони належать, залежно від завдань, що вирішуються на такому пункті управління.

Для управління у режимі повсякденного функціонування суб'єктами забезпечення цивільного захисту, координації дій органів управління та сил цивільного захисту, здійснення цілодобового чергування та забезпечення функціонування системи збору, оброблення, узагальнення та аналізу інформації про обстановку в районах надзвичайних ситуацій у системі центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, функціонує державний центр управління в надзвичайних ситуаціях.

На регіональному рівні у системі центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, функціонують центри управління в надзвичайних ситуаціях.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій відповідні центри управління в надзвичайних ситуаціях безпосередньо взаємодіють із штабом з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі його утворення і забезпечують його роботу. Розпорядження і вказівки керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації для персоналу таких центрів управління в надзвичайних ситуаціях обов'язкові для виконання.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій до роботи центрів управління в надзвичайних ситуаціях залучаються представники заінтересованих органів державної влади.

Порядок діяльності центрів управління в надзвичайних ситуаціях визначається центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначається для безпосереднього управління аварійно-рятувальними та іншими невідкладними роботами під час виникнення будь-якої надзвичайної ситуації.

Залежно від рівня надзвичайної ситуації керівником робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначається:

1) Кабінетом Міністрів України у разі виникнення надзвичайної ситуації державного рівня - Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністр чи керівник одного з центральних органів виконавчої влади або його перший заступник (заступник);

2) Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями у разі виникнення надзвичайної ситуації регіонального рівня - перший заступник або один із заступників Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласної, Київської чи Севастопольської міських державних адміністрацій;

3) районною державною адміністрацією у разі виникнення надзвичайної ситуації місцевого рівня - один із заступників голови районної державної адміністрації;

4) виконавчим органом міської ради у разі виникнення надзвичайної ситуації місцевого рівня - один із заступників міського голови;

5) сільською, селищною радою у разі виникнення надзвичайної ситуації об'єктового рівня - сільський, селищний голова;

6) керівником суб'єкта господарювання у разі виникнення надзвичайної ситуації відповідного об'єктового рівня - керівник або один із керівників суб'єкта господарювання відповідно до затвердженого розподілу обов'язків.

До прибуття керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації його обов'язки виконує керівник підрозділу (служби, формування) сил цивільного захисту або оперативної групи (представник центру управління в надзвичайних ситуаціях), який прибув до зони надзвичайної ситуації першим. Якщо надзвичайна ситуація трапилася на потенційно небезпечному об'єкті або об'єкті підвищеної небезпеки, до прибуття керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації його обов'язки виконує диспетчер об'єкта або особа старшого інженерно-технічного персоналу, яка перебуває на зміні.

У разі ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, яка за характером та наслідками не потребує спеціального призначення керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, обов'язки такого керівника забезпечує керівник аварійно-рятувальної служби, що виконує ліквідацію наслідків цієї надзвичайної ситуації.

На час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у підпорядкування керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації переходять усі аварійно-рятувальні служби, що залучаються до ліквідації таких наслідків.

Ніхто не має права втручатися в діяльність керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Залежно від обставин, що склалися у зоні надзвичайної ситуації, керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації самостійно приймає рішення щодо:

- 1) здійснення заходів з евакуації;
- 2) зупинення діяльності суб'єктів господарювання, розташованих у зоні надзвичайної ситуації, та обмеження доступу населення до такої зони;
- 3) залучення в установленому порядку до проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт необхідних транспортних засобів, іншого майна суб'єктів господарювання, розташованих у зоні надзвичайної ситуації, аварійно-рятувальних служб, а також громадян за їх згодою;
- 4) зупинення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, якщо виникла підвищена загроза життю або здоров'ю рятувальників та інших осіб, які беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- 5) інші рішення, необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та забезпечення безпеки постраждалих.

Рішення керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації оформляється розпорядженням. Підготовка розпоряджень керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, їх реєстрація в установленому порядку після підписання та доведення до виконавців здійснюється штабом з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Розпорядження керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, які беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, а також громадянами і суб'єктами господарювання, розташованими у зоні надзвичайної ситуації.

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, керівники аварійно-рятувальних служб мають право на повну та достовірну інформацію про надзвичайну ситуацію для організації робіт з ліквідації її наслідків і зобов'язані інформувати відповідні органи державної влади, органи місцевого самоврядування про вжиті ними заходи.

Після ліквідації наслідків надзвичайної ситуації керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації подає органіві, що його призначив, звіт про прийняті рішення і перебіг подій під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації несе персональну відповідальність за управління аварійно-рятувальними та іншими невідкладними роботами з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Для безпосередньої організації і координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації утворюється штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, який є робочим органом керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Рішення про утворення та ліквідацію штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, його склад приймає керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Керівництво роботою штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації здійснює його начальник, який призначається керівником робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

До складу штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації входять працівники центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, керівники аварійно-рятувальних служб, що беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, представники або експерти відповідних центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками).

Штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації розгортається і працює, як правило, у районі виникнення надзвичайної ситуації.

На період функціонування штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації відповідні центри управління в надзвичайних ситуаціях безпосередньо взаємодіють з ним і забезпечують його роботу.

Під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації ведеться оперативно-технічна документація, пов'язана з ліквідацією наслідків надзвичайної ситуації, та складається звіт про роботу залучених аварійно-рятувальних служб, який є складовою матеріалів з розслідування цієї надзвичайної ситуації.

Завдання, функції та порядок діяльності штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, види та зразки оперативно-технічної і звітної документації встановлюються центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, за погодженням із заінтересованими центральними органами виконавчої влади.

Залучення сил цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюється згідно з планами реагування на надзвичайні ситуації, планами взаємодії органів управління та сил цивільного захисту у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також планами локалізації і ліквідації наслідків аварії.

Рішення про залучення сил цивільного захисту приймають органи управління, яким підпорядковані такі сили, на підставі звернень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, на території яких виникла надзвичайна ситуація, або керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації відповідно до її рівня.

У надзвичайних ситуаціях сили і засоби функціональних підсистем підпорядковуються органам управління відповідних територіальних підсистем.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків – це скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації,

уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну.

Для координації дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, а також організованого та планового виконання комплексу заходів та робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: 1) використовуються пункти управління та центри управління в надзвичайних ситуаціях; 2) утворюються спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 3) призначаються керівники робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 4) утворюються штаби з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 5) визначається потреба у силах цивільного захисту; 6) залучаються сили цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

2. ЛІКВІДАЦІЯ НАСЛІДКІВ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Ліквідація наслідків надзвичайної ситуації - проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації.

У разі загрози виникнення надзвичайної ситуації залежно від прогнозованих наслідків та можливого рівня надзвичайної ситуації за рішенням Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в Україні або у межах конкретної її території тимчасово вводиться режим підвищеної готовності.

У разі виникнення надзвичайної ситуації з тяжкими наслідками за рішенням Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в Україні або у межах конкретної її території тимчасово вводиться режим надзвичайної ситуації.

Умови і порядок введення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації, завдання та порядок взаємодії суб'єктів забезпечення цивільного захисту щодо запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у зазначених режимах визначаються Положенням про єдину державну систему цивільного захисту, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюється безоплатно.

Проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період включає:

- 1) організацію та управління аварійно-рятувальними та іншими невідкладними роботами;
- 2) розвідку районів, зон, ділянок, об'єктів проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;
- 3) визначення та локалізацію зони надзвичайної ситуації;
- 4) виявлення та позначення районів, які зазнали радіоактивного, хімічного забруднення чи біологічного зараження (крім районів бойових дій);
- 5) прогнозування зони можливого поширення надзвичайної ситуації та масштабів можливих наслідків;
- 6) ліквідацію або мінімізацію впливу небезпечних чинників, які виникли внаслідок надзвичайної ситуації;
- 7) пошук та рятування постраждалих, надання їм екстреної медичної допомоги і транспортування до закладів охорони здоров'я;
- 8) евакуацію або відселення постраждалих;
- 9) виявлення та знешкодження вибухонебезпечних предметів;
- 10) санітарну обробку населення та спеціальну обробку одягу, техніки, обладнання, засобів захисту, будівель, споруд і територій, які зазнали радіоактивного, хімічного забруднення чи біологічного зараження;
- 11) надання медичної допомоги постраждалим, здійснення санітарно-протиепідемічних заходів, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення в районі виникнення надзвичайної ситуації та місцях тимчасового розміщення постраждалих;
- 12) запровадження обмежувальних заходів, обсервації та карантину;
- 13) надання психологічної та матеріальної допомоги постраждалим, проведення їх медико-психологічної реабілітації;
- 14) забезпечення громадського порядку в зоні надзвичайної ситуації;
- 15) проведення першочергового ремонту та відновлення роботи пошкоджених об'єктів життєзабезпечення населення, транспорту і зв'язку;
- 16) здійснення заходів соціального захисту постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій;
- 17) проведення інших робіт та заходів залежно від характеру та виду надзвичайної ситуації.

Авіаційний пошук і рятування постраждалих внаслідок аварії (катастрофи) повітряного судна здійснюється суб'єктами забезпечення цивільного захисту відповідно до компетенції. Організація пошуку та рятування таких постраждалих покладається на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи проводяться відповідно до порядку, що визначається інструкціями, правилами, статутами, іншими нормативними документами щодо дій у надзвичайних ситуаціях, які затверджуються відповідними центральними органами виконавчої влади.

Аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, гасіння пожеж проводяться в максимально стислі строки, безперервно до їх повного завершення, з найбільш повним використанням можливостей сил і засобів, неухильним дотриманням вимог встановлених режимів робіт та правил безпеки.

Матеріальні збитки, завдані внаслідок пошкодження майна під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації

наслідків надзвичайної ситуації, органами управління та силами цивільного захисту не відшкодовуються.

Транспортні засоби аварійно-рятувальних служб, які мають кольорово-графічні позначення встановленого зразка, спеціальні звукові та світлові сигнали, під час прямування до зони надзвичайної ситуації мають право безперешкодного проїзду, позачергового придбання пального та мастильних матеріалів.

Пересування автомобільними дорогами великогабаритних та великовагових транспортних засобів до місця проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та у зворотному напрямку здійснюється на підставі дозволу відповідного підрозділу Міністерства внутрішніх справ України, що видається невідкладно, протягом однієї години, згідно з поданою заявкою, без проведення додаткових процедур погодження.

Гасіння пожеж здійснюється безоплатно.

У пожежно-рятувальних частинах і підрозділах встановлюється цілодобове чергування у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Пожежно-рятувальні підрозділи виїжджають для гасіння будь-яких пожеж, за винятком пожеж на підземних спорудах (крім діючих станцій метрополітену).

Організацію гасіння пожежі та керівництво силами, які залучаються для цього, здійснює керівник гасіння пожежі. Керівництво гасінням пожежі здійснює старша за посадою особа центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, яка прибула до місця пожежі. Усі пожежно-рятувальні підрозділи і частини, що залучаються до гасіння пожежі, підпорядковуються керівникові гасіння пожежі.

Організація гасіння пожеж на підземних спорудах здійснюється у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а на територіях державного лісового фонду - центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства.

Під час гасіння пожежі працівник пожежно-рятувального підрозділу має право на безперешкодний доступ до всіх житлових, виробничих та інших приміщень, а також на застосування будь-яких заходів, спрямованих на рятування населення, запобігання поширенню вогню та ліквідацію пожежі.

Для гасіння пожежі Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування і суб'єкти господарювання на вимогу керівника гасіння пожежі зобов'язані надавати безоплатно в його розпорядження вогнегасні речовини, техніку, пально-мастильні матеріали, обладнання, засоби зв'язку, а під час пожежі, що триває понад три години, - харчування, приміщення для відпочинку і реабілітації осіб, залучених до гасіння пожежі.

Організація та порядок гасіння пожежі, обов'язки і права осіб, які виконують завдання щодо гасіння пожежі, встановлюються Статутом дій у

надзвичайних ситуаціях щодо гасіння пожеж, що затверджується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Життєзабезпечення постраждалих

Заходи життєзабезпечення постраждалих здійснюються під час надзвичайних ситуацій, а також під час ведення воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій.

Життєзабезпечення постраждалих полягає у створенні і підтриманні умов, мінімально необхідних для збереження життя і здоров'я населення в зонах надзвичайних ситуацій, на маршрутах евакуації і в місцях розміщення евакуйованого населення, за встановленими нормами і нормативами та включає забезпечення населення водою, продуктами харчування, предметами першої необхідності, місцем для тимчасового проживання, виробами медичного призначення, лікарськими засобами та комунально-побутовими послугами, а також транспортне та інформаційне забезпечення.

Організація життєзабезпечення постраждалих покладається:

- 1) в Автономній Республіці Крим - на Раду міністрів Автономної Республіки Крим;
- 2) в областях, містах Києві та Севастополі - на обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації;
- 3) у районах - на районні державні адміністрації;
- 4) у містах (крім міст Києва та Севастополя), селищах та селах - на органи місцевого самоврядування.

Організація та керівництво проведенням відновлювальних робіт за наслідками надзвичайних ситуацій покладаються на відповідні центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, керівників суб'єктів господарювання, на території яких виникла надзвичайна ситуація.

До проведення відновлювальних робіт за рішеннями органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування залучаються підпорядковані їм сили цивільного захисту, місцеве населення.

Відновлювальні роботи проводяться за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, суб'єктів господарювання, інших джерел. Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання відповідно до рівня надзвичайної ситуації.

Загальні обсяги фінансування, що виділяються для проведення відновлювальних робіт, визначаються відповідно до проектно-кошторисної документації або зведених кошторисних розрахунків на проведення таких робіт, які готуються в установленому порядку.

З метою ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру державного рівня та їх наслідків може проводитися цільова мобілізація у порядку, визначеному [Законом України "Про правовий режим надзвичайного стану"](#) та іншими нормативно-правовими актами.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, ліквідація наслідків надзвичайної ситуації полягає в проведенні комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації.

Життєзабезпечення постраждалих полягає в створенні і підтриманні умов, мінімально необхідних для збереження життя і здоров'я населення в зонах надзвичайних ситуацій, на маршрутах евакуації і в місцях розміщення евакуйованого населення, за встановленими нормами і нормативами та включає забезпечення населення водою, продуктами харчування, предметами першої необхідності, місцем для тимчасового проживання, виробами медичного призначення, лікарськими засобами та комунально-побутовими послугами, а також транспортне та інформаційне забезпечення.

3. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПОСТРАЖДАЛИХ

Постраждалий внаслідок надзвичайної ситуації - це особа, якій заподіяно моральну, фізичну або матеріальну шкоду внаслідок надзвичайної ситуації або проведення робіт з ліквідації її наслідків.

Заходи соціального захисту та відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації включають:

- 1) надання (виплату) матеріальної допомоги (компенсації);
- 2) забезпечення житлом;
- 3) надання медичної та психологічної допомоги;
- 4) надання гуманітарної допомоги;
- 5) надання інших видів допомоги.

Заходи соціального захисту та відшкодування матеріальних збитків постраждалим здійснюються за рахунок:

- 1) коштів державного та місцевих бюджетів;
- 2) коштів суб'єктів господарювання або фізичних осіб, винних у виникненні надзвичайних ситуацій;
- 3) коштів за договорами добровільного страхування, укладеними відповідно до законодавства про страхування;
- 4) добровільних пожертвувань фізичних та юридичних осіб, благодійних організацій та об'єднань громадян;
- 5) інших не заборонених законодавством джерел.

Надання невідкладної допомоги постраждалим може здійснюватися за рахунок коштів резервних фондів державного та місцевих бюджетів відповідно до рівня надзвичайної ситуації, а також матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Забезпечення житлом постраждалих, житло яких стало непридатним для проживання внаслідок надзвичайної ситуації, здійснюється місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання шляхом:

1) надання житлових приміщень з фонду житла для тимчасового проживання;

2) позачергового надання житла, збудованого за замовленням місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання;

3) будівництва житлових будинків для постраждалих;

4) закупівлі квартир або житлових будинків.

Будівництво або закупівля житлових будинків чи квартир для постраждалих, які проживали в будинках державного або комунального житлового фонду, здійснюється за рахунок державних коштів, виділених на зазначені цілі, з урахуванням площі жилих (нежилих) приміщень та кількості кімнат, якими володів постраждалий.

Будівництво або закупівля житлових будинків чи квартир для постраждалих, які проживали у приватному житловому фонді, здійснюється за рахунок державних коштів, які виділяються на зазначені цілі, за вирахуванням коштів, отриманих постраждалим за страхування будинку, якщо будинок був застрахований.

Постраждалі, які проживали у приватному житловому фонді, мають право на власне будівництво житлового будинку на умовах фінансування, зазначених у частині третій цієї статті, з одержанням для цього земельних ділянок.

Придбання шляхом централізованої закупівлі житлового будинку чи квартири для постраждалого здійснюється за бажанням одержувача.

Закупівля житлових будинків чи квартир для постраждалих може здійснюватися у населеному пункті, де він проживав, або за їх згодою у будь-якому населеному пункті України.

Якщо будівництво або закупівля квартири (житлового будинку) для постраждалих здійснюється місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, грошова компенсація за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок) не виплачується.

Постраждалі, яким виплачено грошову компенсацію за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок), житлом за рахунок держави не забезпечуються.

Забезпечення житлом постраждалого або виплата грошової компенсації за рахунок держави здійснюється за умови добровільної передачі постраждалим зруйнованого або пошкодженого внаслідок надзвичайної ситуації житла місцевим державним адміністраціям або органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання.

Розмір грошової компенсації за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок) визначається за показниками опосередкованої вартості спорудження житла у регіонах України відповідно до місцезнаходження такого майна.

Постраждалі під час надзвичайних ситуацій мають право на надання їм безоплатної медичної допомоги.

Постраждали, а також особи, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, за висновками медико-соціальних експертних комісій забезпечуються психологічною реабілітацією.

Медико-психологічна реабілітація - комплекс лікувально-профілактичних, реабілітаційних та оздоровчих заходів, спрямованих на відновлення психофізіологічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності рятувальників аварійно-рятувальних служб (формувань), осіб, залучених до виконання аварійно-рятувальних робіт у разі виникнення надзвичайної ситуації, а також постраждалих внаслідок такої надзвичайної ситуації, передусім неповнолітніх осіб.

Постраждали, а також особи, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, мають право на отримання безоплатної психологічної допомоги.

Громадяни України, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій за межами території України, мають право на відшкодування завданої їм шкоди відповідно до угод про співробітництво і взаємну допомогу у разі виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків, укладених між Кабінетом Міністрів України та урядами інших держав.

Постраждалим, які евакуюються, відселяються на нове місце проживання у зв'язку з надзвичайними ситуаціями, надаються такі компенсації та пільги:

1) оплата вартості проїзду, витрат на перевезення майна залізничним, водним або автомобільним видами транспорту (крім випадків, коли транспортні засоби надаються безоплатно);

2) одержання безвідсоткової позики на господарське обзаведення у порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Постраждалим, які залишилися на попередньому місці проживання, надається грошова допомога у [порядку](#) та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України.

За постраждалими (якщо з часу встановлення інвалідності, визначення моральної шкоди минуло не більше одного року) зберігається середньомісячний заробіток протягом строку, визначеного програмою реабілітації. У цей час відшкодування шкоди здійснюється на загальних підставах. Індексація суми відшкодування шкоди здійснюється у порядку, встановленому законодавством.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Постраждалий внаслідок надзвичайної ситуації - це особа, якій заподіяно моральну, фізичну або матеріальну шкоду внаслідок надзвичайної ситуації або проведення робіт з ліквідації її наслідків.

Заходи соціального захисту та відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації включають:

- 1) надання (виплату) матеріальної допомоги (компенсації);
- 2) забезпечення житлом;
- 3) надання медичної та психологічної допомоги;

- 4) надання гуманітарної допомоги;
- 5) надання інших видів допомоги.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків – це скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну.

Для координації дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, а також організованого та планового виконання комплексу заходів та робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: 1) використовуються пункти управління та центри управління в надзвичайних ситуаціях; 2) утворюються спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 3) призначаються керівники робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 4) утворюються штаби з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 5) визначається потреба у силах цивільного захисту; 6) залучаються сили цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Ліквідація наслідків надзвичайної ситуації полягає в проведенні комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації.

Життєзабезпечення постраждалих полягає в створенні і підтриманні умов, мінімально необхідних для збереження життя і здоров'я населення в зонах надзвичайних ситуацій, на маршрутах евакуації і в місцях розміщення евакуйованого населення, за встановленими нормами і нормативами та включає забезпечення населення водою, продуктами харчування, предметами першої необхідності, місцем для тимчасового проживання, виробами медичного призначення, лікарськими засобами та комунально-побутовими послугами, а також транспортне та інформаційне забезпечення.

Заходи соціального захисту та відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації включають:

- 1) надання (виплату) матеріальної допомоги (компенсації);
- 2) забезпечення житлом;
- 3) надання медичної та психологічної допомоги;
- 4) надання гуманітарної допомоги;
- 5) надання інших видів допомоги.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

У ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу. Саме тому при підготовці до семінарських занять з теми рекомендується звернутись не лише до базових підручників, але й до інших джерел, які можна знайти в бібліотеці університету, чи використати Інтернет-ресурси.

У процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з чинними Законами та нормативно-правовими актами, підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури.